Säve, Per Arvid
Bergman, Carl Johan

Gotland och Wisby i taflor / tjugo originalteckningar av P.A. Säve ; jämte en karta öfver Gotland och plan af Wisby, samt beskrifvande text af Carl Johan Bergman

Stockholm : A. Bonnier
1858

EOD – Miljoner böcker bara en knapptryckning bort. I mer än 10 europeiska länder!

Tack för att du väljer EOD!
Europeiska bibliotek har miljontals böcker från 1400- till 1900-talet i sina samlingar. Alla dessa böcker går nu att få som e-böcker – de är bara ett musklick bort. Sök i katalogen från något av biblioteken i eBooks on Demand- nätverket (EOD) och beställ boken som e-bok – tillgängligt från hela världen, 24 timmar per dag och 7 dagar i veckan. Boken digitaliseras och blir tillgänglig för dig som e-bok.

EOD bokens fördelar!

- Få samma utseende och känsla som med originalet!
- Använd ditt standardprogram för att läsa boken på skärmen, zooma och navigera genom boken.
- Skriv ut enstaka sidor eller hela boken.
- *Sök*: Använd fulltextsökning för enskilda fraser.
- *Klipp & klistra*: Kopiera bilder och delar av texten till andra applikationer (t.ex. ordbehandlingsprogram).

Villkor för användning

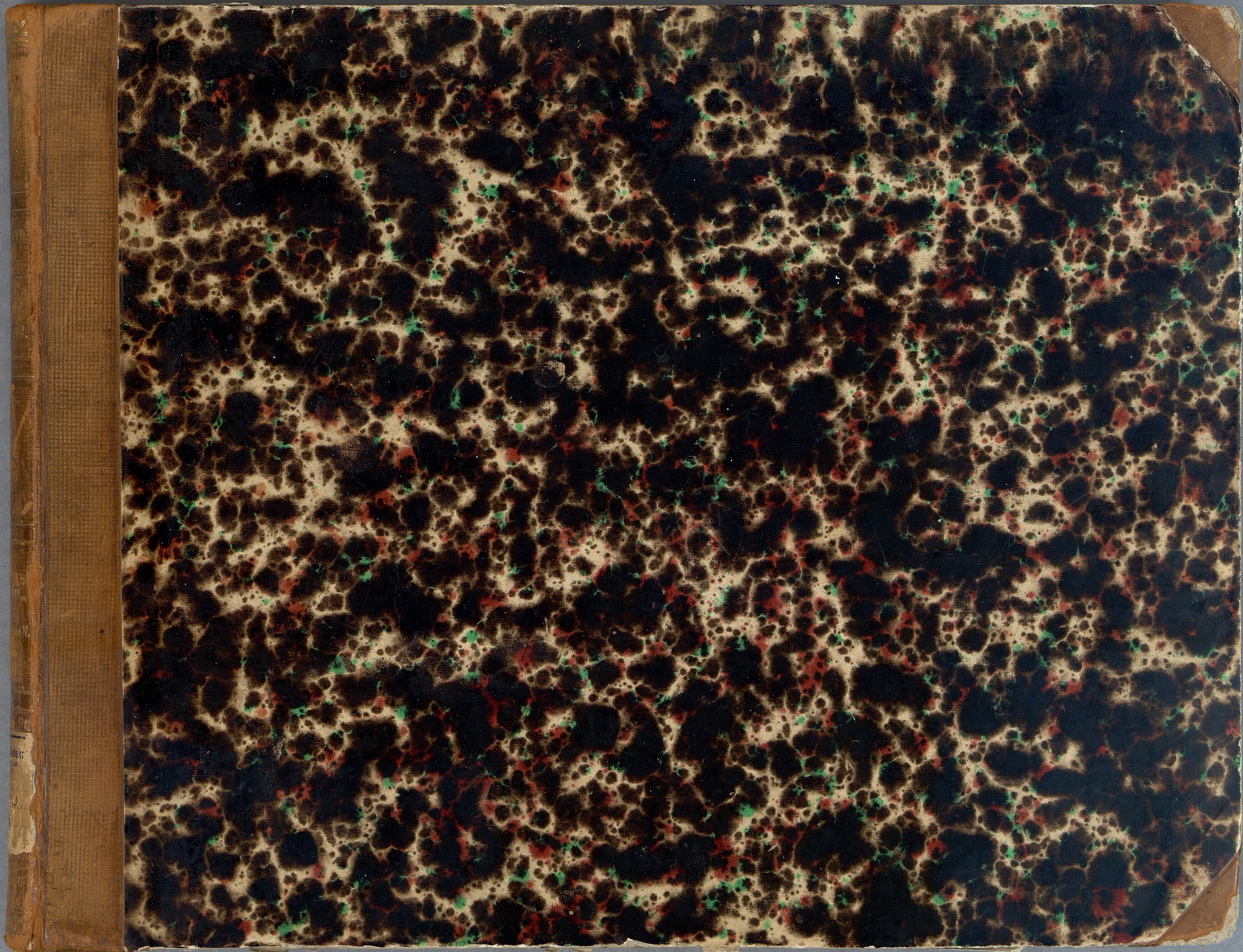
Genom att använda EOD-tjänsten accepterar du de villkor som ställs av biblioteket som äger den aktuella boken.

- Villkoren på svenska: http://books2ebooks.eu/odm/html/nls/sv/agb.html

Fler e-böcker

Redan nu erbjuder 30 bibliotek från 12 europeiska länder denna service.
Mer information finns tillgängliga via http://books2ebooks.eulla boken.

- http://search.books2ebooks.eu/

GOTLAND OCH WISBY

i

TAFLOR.

TECKNINGAR AF *P. A. Säve.* TEXT AF *C. J. Bergman.* LITHOGRAFI AF *Em. Bärentzen & Comp.*

Förteckning öfver Taflorna.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

Pris för hela arbetet 9 R:dr 16 s:, b:co

STOCKHOLM. HÖRBERGSKA BOKTRYCKERIET, 1858.

GOTLAND OCH WISBY

i

TAFLOR.

TJUGO ORIGINALTECKNINGAR AF P. A. SÄVE,

lithografierade i EM. BÄRENTZENS & COMP. Lithografiska Institut i Köpenhamn,

jemte en Karta öfver Gotland och Plan af Wisby,

samt beskrifvande text

af

CARL JOHAN BERGMAN.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

WISBY,
J. G. NYBERG.

KÖPENHAMN,
C. G. IVERSENS BOKHANDEL.

LEIPZIG,
CARL B. LORCK.

Hörbergska Boktryckeriet, 1858.

P. A. Säve del. I. Hellesen lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Bærentzen & Co lith. Inst.

WISBY FRÅN NORRA BATTERIET.

P.A. Säve del. E. Westerberg lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Beerentzen & Co lith. Inst.

NORDER-PORT OCH NORRA MUREN.

(Wisby.)

P.A.Säve del. E. Vesterberg lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Baerentzen & Co. lith. Inst.

STÅNGA KYRKA.

(Gotland.)

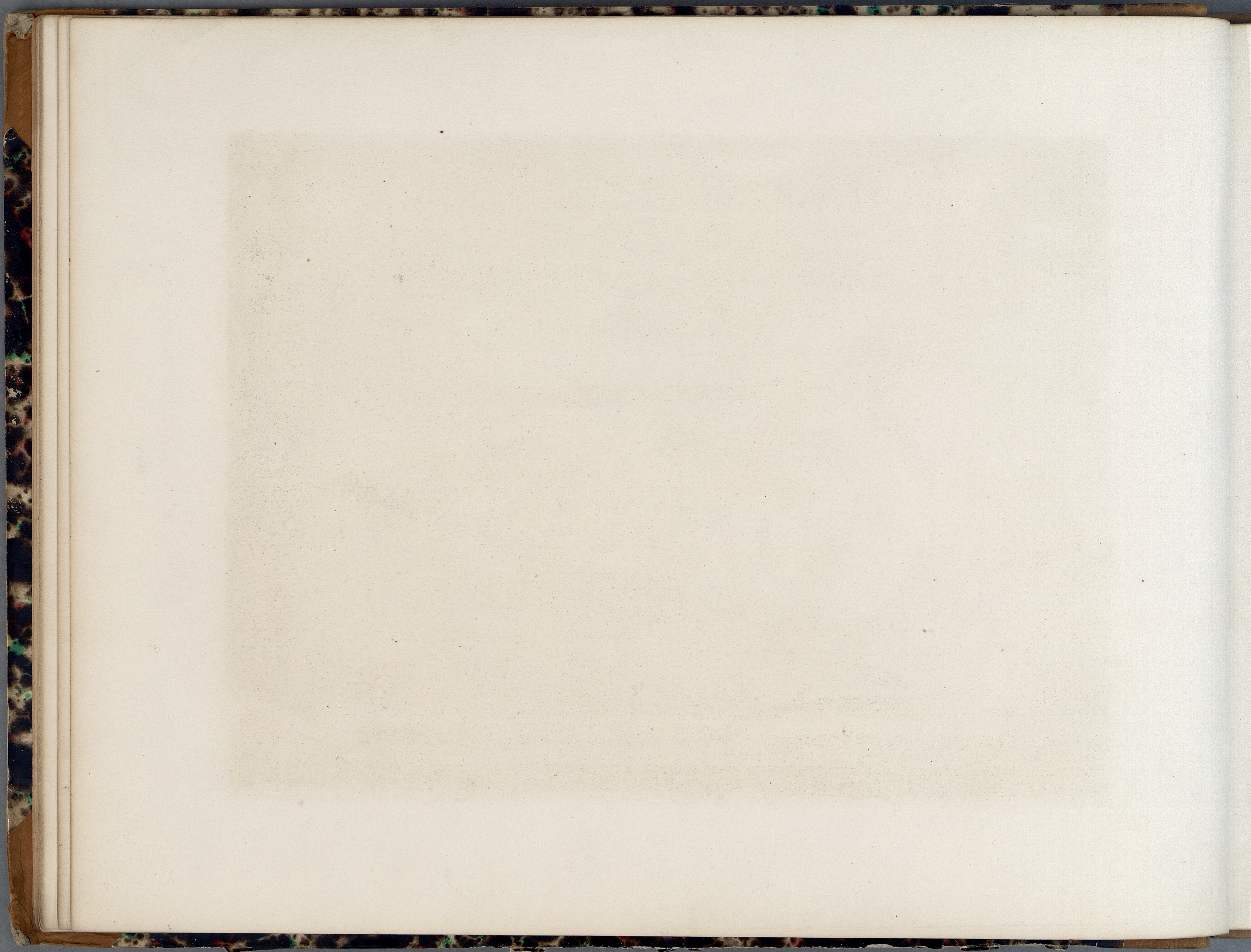

P. A. Säve del. E. Vesterberg lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Bærentzen & C° lith. Inst.

St CATHARINA KYRKRUIN

(Wisby.)

P. A. Säve del. J. Hellesen lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Bærentzen & Co lith. Inst.

S^T LARS.

(Wisby.)

P. A. Säve del. A. Nay lith. Alb. Bonniers Förlag Em. Bærentzen & C° lith. Inst.

S^T DROTTEN.

(Wisby.)

P. A. Säve, del. A. Nay lith. Alb. Bonniers Förlag Em. Bærentzen & Co. lith. Inst.

St. MARIA.

(Wisby.)

P.A. Säve del. A. Nay lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Bærentzen & Co lith. Inst.

St. OLOF. St. CATHARINA.

St. DROTTEN. (Wisby.) St. LARS.

P. A. Säve del. A. Nay lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Bærentzen & C° lith. Inst.

ST CLEMENS.

(Wisby.)

P. A. Säve del. E. Westerberg lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Bærentzen & Co lith. Inst.

HELIG ANDS KYRKAN.

(Wisby.)

P. A. Säve del. A. Nay lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Bærentzen & C° lith. Inst.

ST NICOLAUS.

(Wisby.)

ST JÖRAN.

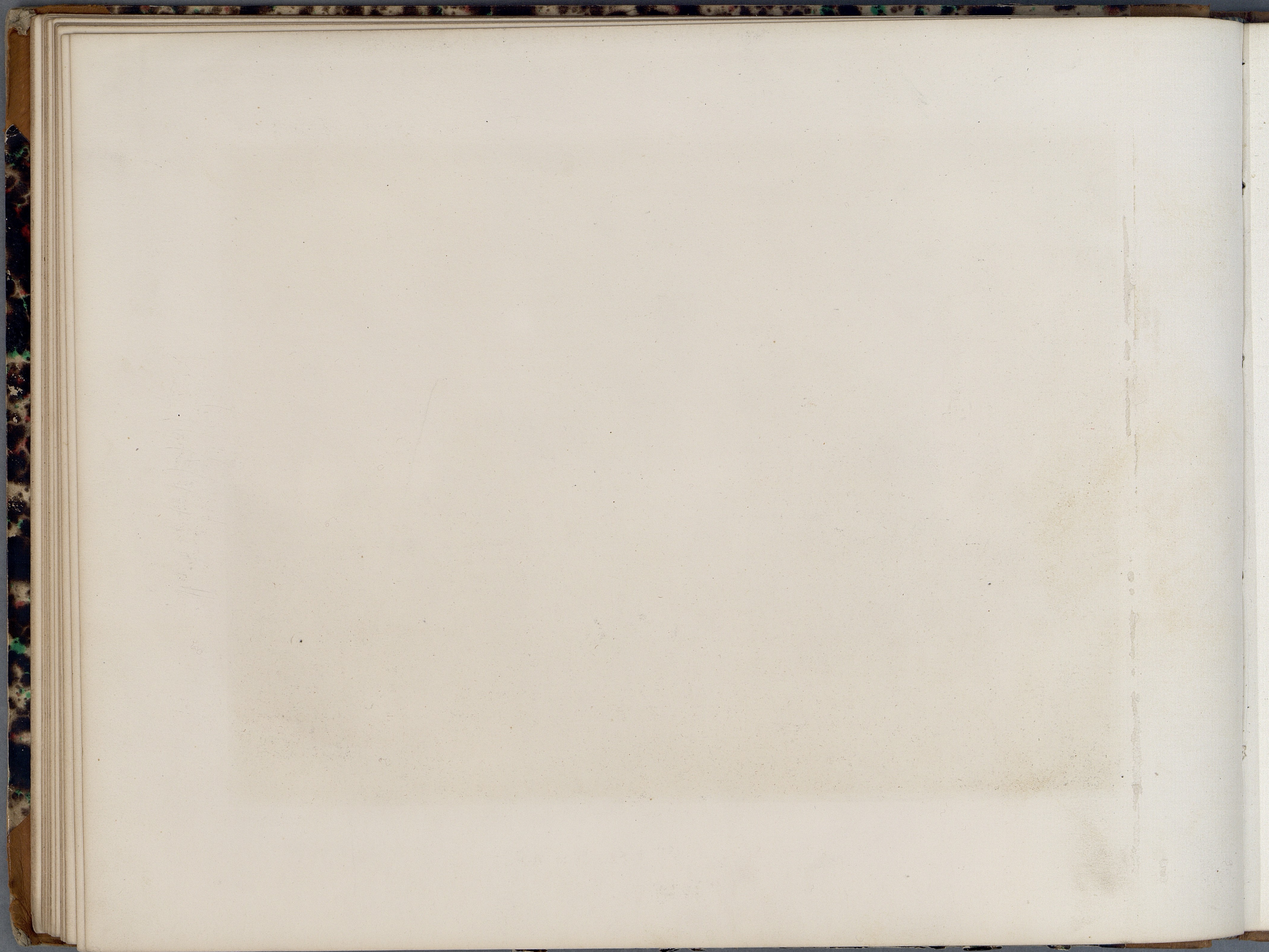

P. A. Säve del. E. Westerberg lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Bærentzen & Co. lith. Inst.

St. HANS.

(Wisby.)

P.A. Säve del. E. Westerberg lith. Alb. Bonniers Förlag Em. Bærentzen & C° lith. Inst.

NORRA OCH ÖSTRA MUREN.

(Wisby.)

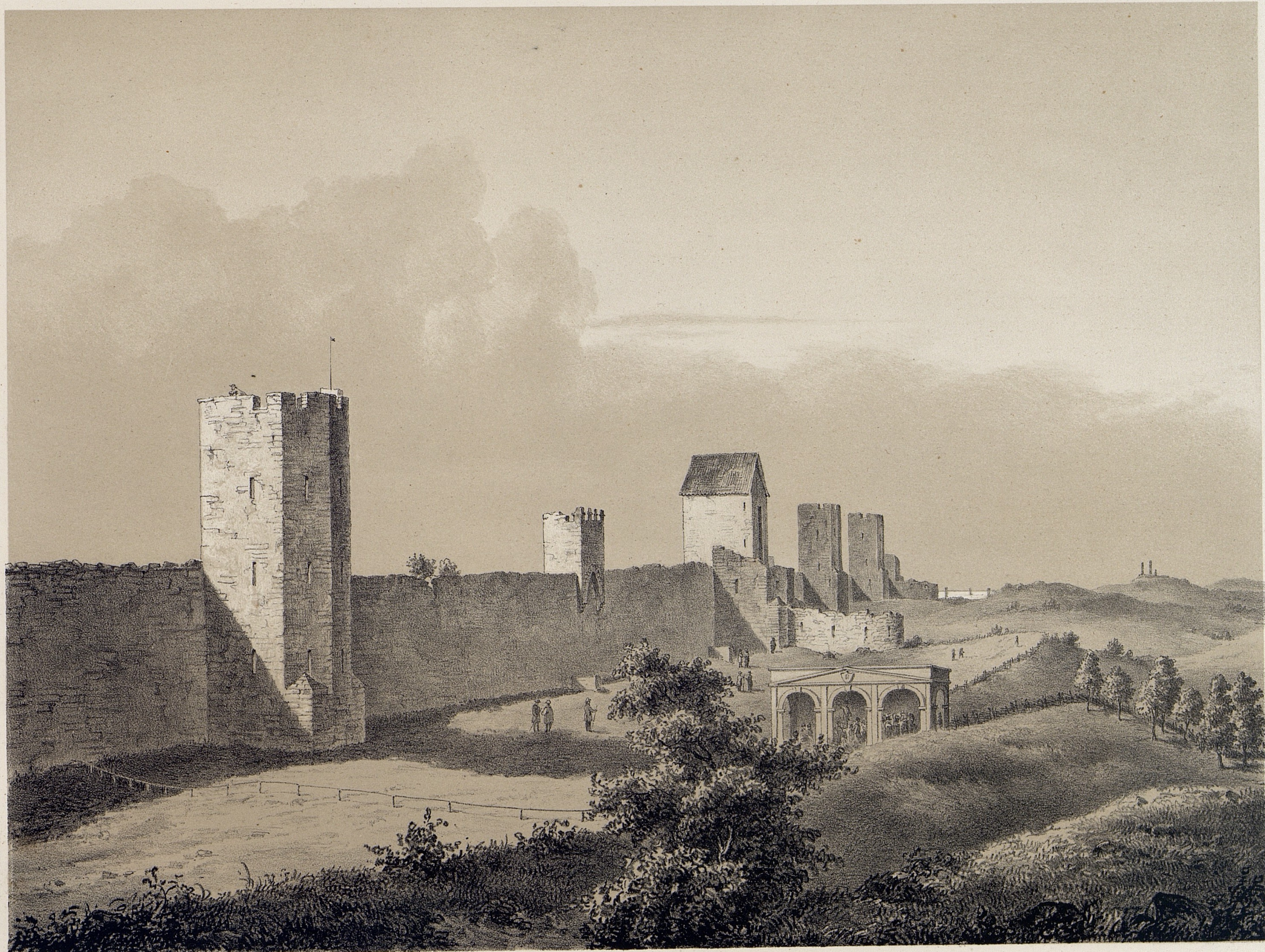

P. A. Säve del. E. Westerberg lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Bærentzen & Co lith. Inst.

NORDER PORT.

(Wisby.)

P. A. Säve del. E. Vesterberg lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Bærentzen & C° lith. Inst.

NORD-ÖSTRA MUREN.

(Wisby.)

P.A. Säve del. A. Nay lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Baerentzen & Co lith. Inst.

KORS-BETNINGEN OCH ÖSTRA MUREN.

(Wisby.)

P. A. Säve del. E. Westerberg lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Bærentzen & Co. lith. Inst.

SÖDRA MUREN OCH SÖDER PORT.

(Wisby.)

P. A. Säve del. A. Nay lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Bærentzen & C°. lith. Inst.

WISBORGS SLOTT.

P. A. Säve del. E. Vesterberg lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Borentzon & C° lith. Inst.

STRANDGATAN.

(Wisby)

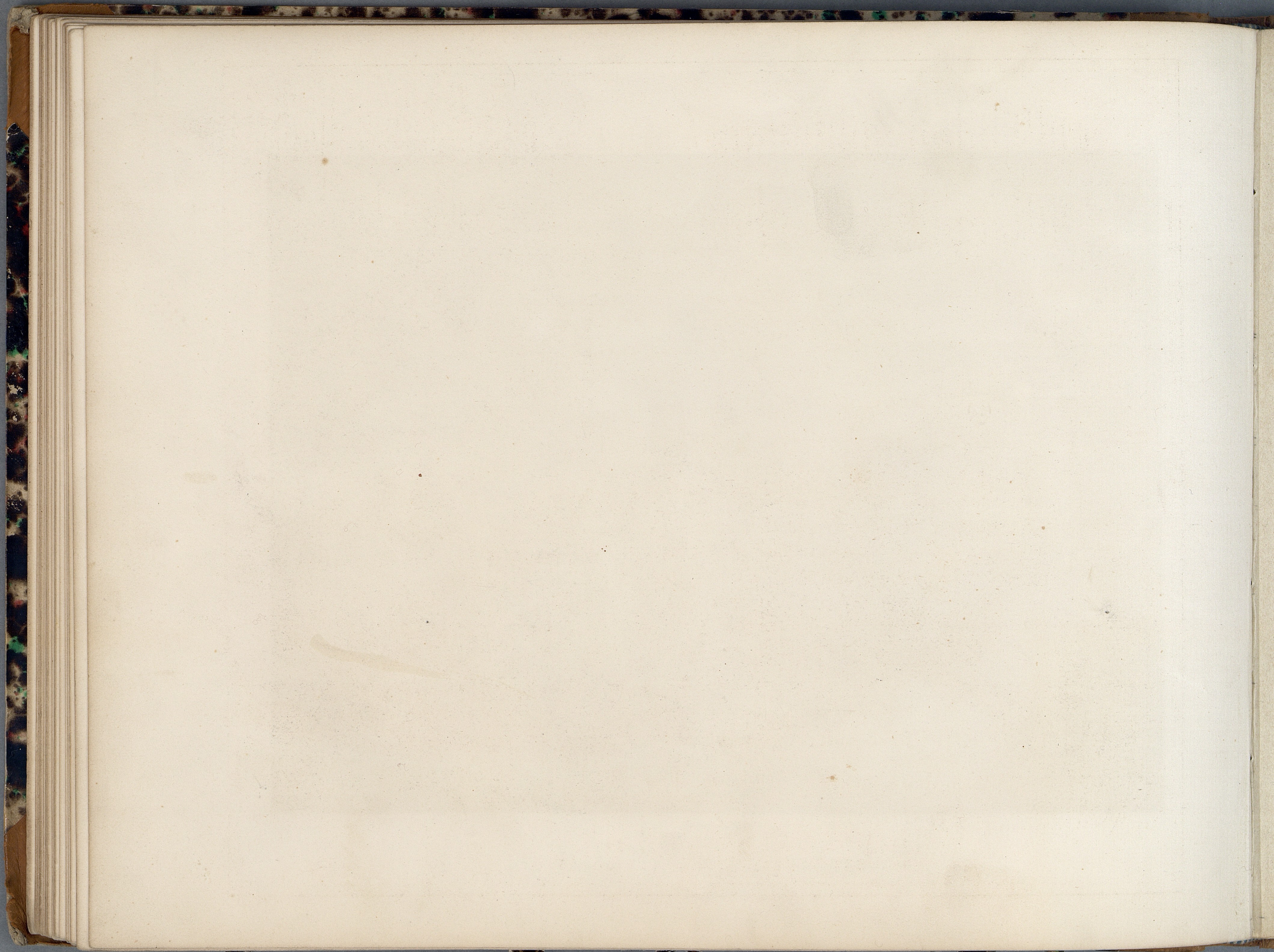

P. A. Säve del. A. Nay lith. Alb. Bonniers Förlag. Em. Bærentzen & Co lith. Inst.

BARA ÖDE KYRKA.

(Gotland.)

Karta öfver GOTLAND.

Lith. o. tr. h. Salmson, Stockholm.

FÖRKLARING

Ting

- I Rute
- II Forssa
- III Lummelunds
- IV Bro
- V Bäls
- VI Endre
- VII Stenkumla
- VIII Dede
- IX Banda
- X Halla
- XI Lina
- XII Kräklinge
- XIII Hejde
- XIV Garda
- XV Hablinge
- XVI Fardhems
- XVII Hemse
- XVIII Burs
- XIX Gröttlinge
- XX Hoburgs

+ Kyrka
Gästgifvaregård
o By
Wattenqvarn
Stor Körväg
Tingsgräns
Ziffrorna utvisa höjden öfv. hafsytan i sv. fot.

Gotlands Myrar:

a Stormyr	h' Sallemyr
b Hangvarsmyr	i' Stormyr
c Träskmyr	k' Nygårdsmyr
d Keillungsmyr	l' Histillemyr
e Ellinghemsmyr	m' Dyngemyr
f Martebomyr	n' Stormyr
g Storemyr	o' Wisnemyr
h Wikemyr	p' Baramyr
i Kellungemyr	q' Hemmyr
k Mästermyr	r' Tänglingsmyr
l Hörsne eller Linamyr	s' Akelausemyr
m Holmmyr	t' Ekemyr
n Norrlandamyr	u' Lausmyr
o Romamyr	v' Kutsmyr
p Storemyr	w' Hemhagsmyr
q Wallsmyr	x' Stångamyr
r Ekebymyr	y' Ronemyr
s Wällemyr	z' Malmsmyr
t Wikemyr	a'' Wadesmyr
u Aurmyr	b'' Koparvemyr
v Långemyr	c'' Mästermyr
w Fjälemyr	d'' Mällingsmyr
x Wängemyr	e'' Bungamyr
y Sågekullamyr	f'' Mickelsmyr
z Wallmyr	g'' Wastädemyr
a' Kettlemyr	h'' Lingemyr
b' Trullkärrsmyr	i'' Tällemyr
c' Westervätemyr	k'' Wallemyr
d' Träskmyr	l'' Långmyr
e' Öjlemyr	m'' Hedmyr
f' Lundsmyr	n'' Muskemyr
g' Geistemyr	

KARTA ÖFVER WISBY, 1858.

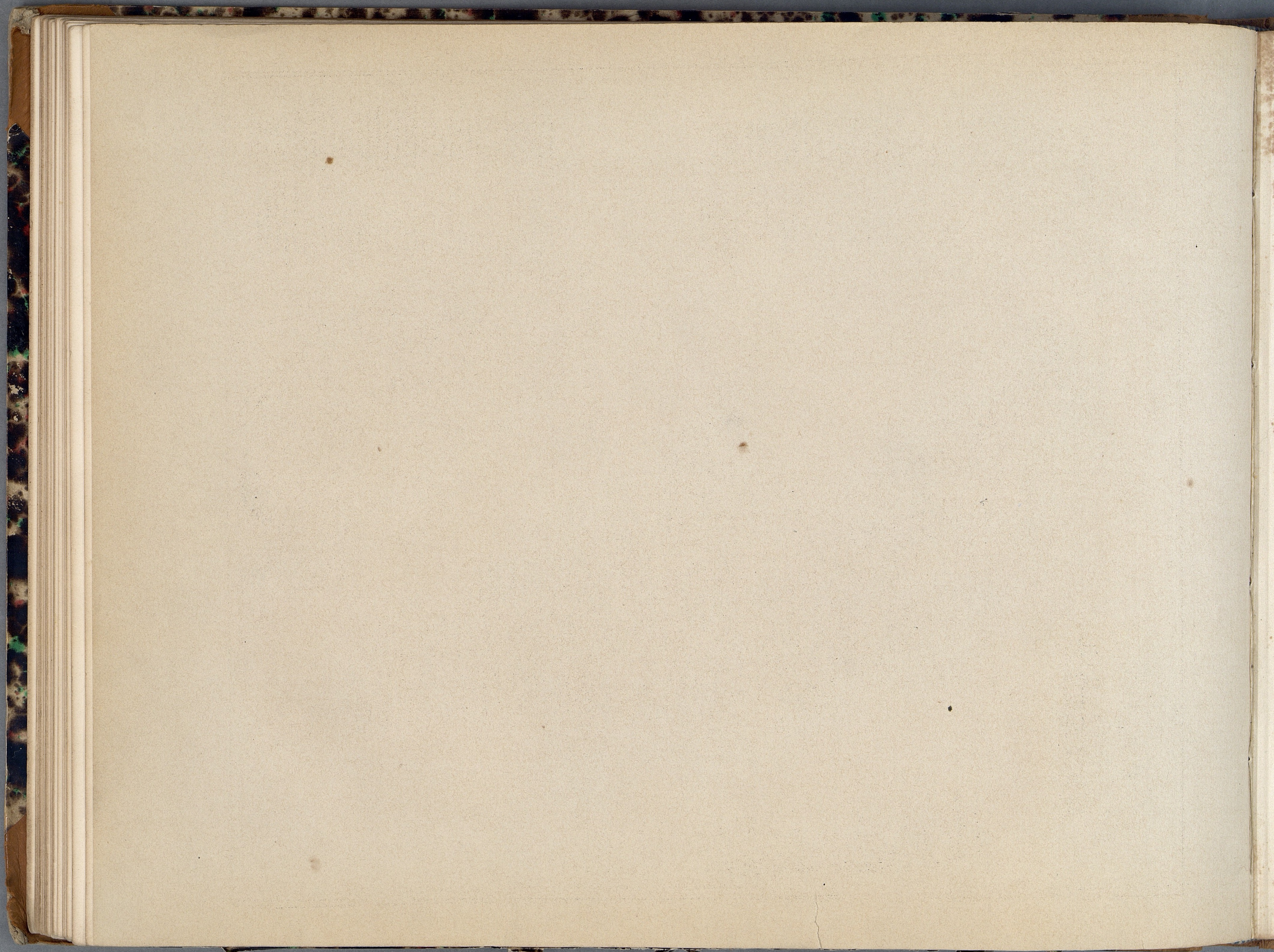
1. St Nicolaus.
2. St Gertrud.
3. Hel. Ands Kyrkan.
4. St Clemens.
5. St Olof.
6. St Maria.
7. St Drotten.
8. St Lars.
9. St Catharina.
10. St Hans.

A. Sa Sjötullen.
B. Landshöfdinge huset, Ränteri, L.-Kansli o. L.-Kontor.
C. Krono Kalkugnen.
D. Krono Magazin.
E. Artillerigården.
F. Nya Tyghuset.
G. Gymnasiihuset.
H. Depot-Artilleriets Cassern.
J. Folkskolehuset.
K. Fattighuset.
L. Nya Läroverkshuset.
M. Rådhuset.
N. Nattbevaknings Corps de Garde.
O. Torget.
P. Högre Lärdomsskolan.
Q. Biskops huset.
R. Stads Kaplans boställe.
S. Klockar boställe.
T. Hospital och Lazarett.
U. Specks rum.
W. Apotheket.
X. Norra Batteriet.
Y. Sällskapet D.B.W:s f.d. Skolhus.
Z. Nya torget.

a. Länshäktet och f.d. tornet "Cæsar."
b. Stadshäktet.
c. Jägar Gillets Skjutbana.
d. Ruiner af Wisborgs Slotts bastioner och vallar.
e. Nya Cellfängelset.
f. Nya Badhuset.
g. D.B.W:s Trädgård.
h. Mulbärsplantering för Silkesodling.
i. Student-alléen.
k. Jungfru-tornet.
l. Tornet "Cames".
m. Norra Grafvarna.
n. Promenad Silfven hättan.

I. Södra Stadsporten.
II. Östra Stadsporten.
III. Norra Stadsporten.
IV. Fiskareporten.

Folkmängden i Wisby Stads- o. Landsförsaml. 1858.	
Mankön	2,402
Qvinkön	2,943
Summa	5,345
Deraf i Staden	5,128.

Kort innehålls-register till texten.

(Siffrorna beteckna sidor.)

Taflornas ordning.

GOTLAND OCH WISBY.

STRÖDDA ANTECKNINGAR

AF

C. J. BERGMAN.

I. Öfversigt.

en fordna hanse-staden på Gotland eger i trenne hänseenden, nemligen genom storartade *kyrkliga, militära* och *borgerliga* fornlemningar, ett egendomligt och monumentalt skaplynne.

Kasta vi blicken först på dess kyrkliga minnesvårdar, så möta oss af dess under Medeltiden aderton, större och mindre, kyrkor:

1. Den n. v. Domkyrkan, **S:t Maria**, bygd af «Tyskarne i Wisby», 1190—1225;

samt i ruiner qvarstående följande tio, norr-ifrån räknade, af hvilka några genom byggnads-stil och storhet mäta sig med hvad den skandinaviska Norden har ypperst:

2. **S:t Göran**, Hospitals-kyrkan utom murarna, de spetälskes kyrka;

samt inne i staden:

3. **S:t Nicolaus**, Dominikanerkloster-kyrkan;
4. **S:t Gertrud**, nederländska köpmännens kyrka;
5. **S:t Olof**, grundlagd omkring år 1100 af danske Kungen Erik Eyegod, då han, med sin Drottning Botildis, «östervägen» — öfver Gotland och Ryssland — gjorde sin vallfart till det Heliga Landet;
6. **Helge-Ands**, egentliga Hospitals-kyrkan, en oktogon i tvenne våningar med för begge våningarna gemensamt chor;
7. **S:t Clemens**, de sjöfarandes skydds-kyrka;
8. **S:t Drotten**, (Vår Herres Kyrka), eller Norra Systerkyrkan;
9. **S:t Lars**, Södra Systerkyrkan, liksom S:t Maria bygd af tyska handlande, i österländsk korsform;
10. **S:t Catharina**, Franciskanerkloster-kyrkan, efter lidna skador reparerad och med nytt chor ånyo invigd 1412; samt
11. **S:t Hans.**

De kyrkor, som genom utländska eller inhemska barbarers grymma fiendtlighet, eller okunnighet och råa egennytta, eller genom vådeld eller annan olyckshändelse blifvit i grund förstörda, äro, likaledes norr-ifrån räknade: **12. Mindre Hospitals-kyrkan**, äfven kallad Helge-Ands'-; **13. S:t Jakob**, bygd af liffländska köpmän, till hvilken kyrka hörde ett Nunne-kloster; **14. Ryska kyrkan**, bygd af köpmän från Nowgorod, och med grekiskt-katolsk kult; **15. S:t Peder**, äldsta kyrkan i Wisby; **16. S:t Michaël**; **17. Wisborgs Slottskyrka**; samt **18. Solberga kyrka**, tillhörande ett cisterciensiskt Nunnekloster, omtaladt i Biskopsbref redan år 1246, och beläget syd-ost ifrån och invid staden.

Wisby-kyrkornas arkitektoniska stil och betydelse hafva beklagligen ännu icke af sakkunnig författare blifvit utredda och beskrifna: emedlertid har den byggnadslärde Prof:r *Brunius* utförliga anteckningar derom från sitt besök i Wisby 1853; men dessa anteckningar äro ännu icke utgifna. Det lilla, som i detta hänseende uti dessa uppsatser kommer att nämnas, blir endast några allmänna drag och anspråkslösa utkast.

Dessa tempel tyckas, i allmänhet taladt, tillhöra dels den äldre art af Medeltidens byggnadskonst, som ofta kallas den *romaniska* stilen, med rundbågen till hufvudkännemärke, och rådande i elfte och början af tolfte århundradet; dels den s. k. *romaniska öfvergångs-stilen*, med rund- och spetsbåge omvexlande, och herrskande omkring sednare hälften af tolfte seklet. I alla synes den ursprungliga byggnadsplanen under tidens lopp hafva undergått väsendtliga förändringar, i enlighet med byggnads-idéer, som efterhand inträngde och gjorde sig gällande: så företer t. ex. S:t Maria, för hvars byggnadstid man har diplomatisk visshet, jemte ursprungliga partier af enklaste rundbåge andra af ganska rikt dekorerad spetsbågs-stil. S:t Catharina, med några rundbågiga portar och mindre, till större delen tillmurade fönster samt enkla åttkantiga pelare, har på dessa pelare spetsiga hvalfbågar; de sednare tillkomna fönstren äro stora och spetsbågiga, och hela choret är från 1412 och i nyare stil. Andra exempel att förtiga. Såsom S:t Maria och ödekyrkorna nu visa sig, framställa de en blandad stil af rund- och spetsbågar med dessas tillhörande kännemärken: man ser

i denna blandning både öster- och vester-ländska, gammal- och ny-tyska byggnads-tankar; man ser om hvarandra byzantinsk stil, öfvergångs-stil, gotik — t. o. m. renaissancens stil vidlåder betydliga nyare partier af S:t Maria; man ser rundbågen (t. o. m. på ett par ställen något som man skulle kunna kalla hästsko-båge) och spetsbågen, samt denna sednare af flera slag; man ser än basilikans rektangel-form och än korsformen; man ser än den korta grofva pelaren och än det högt sträfvande pelar-knippet; den släta, skarphuggna, siratlösa massan och — ehuru mer sällan — den mjukt bearbetade, i sköna vext- och djur-figurer liksom lefvande stenen; den simpla, smala, låga fönstergluggen och det breda, med rosetter, klöfverblad och hjertformer smyckade fönstret. Denna sällsamma förening eller vexling af olika byggnads-typer, hvilken man i Wisby-monumenterna finner nästan hvar man kommer, har i landets och stadens historiska öden sin fullkomliga och interessanta förklaring. Gotland var under Medeltiden från 1100- och 1200-talen en hvilopunkt på den stora handelsvägen mellan Öster- och Vester-landet: botgörare, pilgrimer och biskopar, som från nordvestra Europa ämnade sig till det Heliga Landet, kämpar och äfventyrare, som sökte sold och guld i Miklagård uti grekiska kejsarens hof, togo då vägen öfver Gotland. Varor och idéer från Byzantz mötte här varor och idéer från Rhenländerna och England, och funno i den rika, praktälskande, varmt katolska hansestaden en bördig och tacksam jordmån.

Den brist på ornamenter och lätta detaljer, som vidlåder Wisby-monumenterna, förklaras nogsamt af det vanliga byggnads-materialet, den gotländska kalkstenen, som är för hård och spröd för finare arbeten. I sin enkelhet sakna de emedlertid hvarken uttryck eller skönhet. Och nu — såsom ruiner — omgifna af trädgårdar, bevuxna med buskar och träd, delvis omsvepta af murgrön och vinrankor, och med det fordna grafstensgolfvet ersatt af grönskande gräsmatta, göra de, midt i förstörelsen, ett fridfullt och majestätiskt intryck. De äro, framför allt, vältaliga intyg för Wisby' rikedom och betydenhet på den tid, då denna stad — enligt den lärde fornforskaren Göran Wallin's ord (år 1744) — «satt såsom en Drott- »ning på Hafvena, var en Moder för alla Krämare, och til hvilken mest »alla Skep, Nordan ifrån och Sunnan, ifrån Östan och Westan, stelde »sina segel och stammar».

Märkliga *militära* fornlemningar har Wisby uti sin väldiga, med högre och lägre torn väpnade Ringmur (från slutet af 1200-talet), sina befästade portar, sina löpgrafvar och bastioner, samt det till utsträckningen obetydliga, men synnerligen mur-starka, som qvarstår af Wisborg's Slott. Vi återkomma längre ned till dessa minnesmärken.

I *borgerlig* hänsyn har Wisby slutligen interessanta lemningar, dels i många karakteristiska stenhus med smala, utåt gatan belägna, upptill trappformigt slutande gaflar, samt inuti med hvälfda, pelarburna våningar, alfrescoprydda rum, fönstersmygar med marmor-säten, rund- eller spetsbågiga portar och fönster, samt merändels rinnande vatten i den pelarprydda källaren (från den hanseatiska perioden); samt ett väl bibehållet trä-hus från medlet af 1600-talet (s. k. Burmeister'ska huset). Ännu har staden qvar hela sin gammaltyska Medeltids-grundritning, med smala, krokiga, här och der hvälfda gator, hvilkas sidolinier ofta genom de gamla husens rättnings-lösa ställning fortgå i det besynnerligaste zigzag.

Alla dessa ålderdomliga minnesmärken göra emedlertid det nuvarande Wisby till en högst egendomlig stad. Blandningen af forntida ståtlig storhet och nutida enkelhet och ringhet faller öfverallt bjert i ögonen. Bredvid de praktfulla kyrko-ruinerna, dessa den nordiska byggnadskonstens klenoder, träffar man oansenliga bostäder; ehvar man går, stöter man på fragmenter, smyckade med munkstil och heliga symboler; delar af pelarbaser och kapitäler ligga här och der inmurade i väggar och trappor.

Om Wisby stads begynnelse har man, liksom om de flesta andra gamla städers, endast dunkla och orediga sagominnen. De gamla krönikorna, som äflas att flytta allt så långt tillbaka i tiden som möjligt, förmäla än, att staden blifvit grundlagd och uppkallad efter en sköldmö Wisna, omnämnd i sagor om Bråvalla slag; än att en mängd kolonister från det förstörda Vineta på ön Ysedom (omkring 840) öfverflyttat sina skatter och sin handel till den plats, der Wisby nu står. Den säkraste, fast i hänsigt till tidpunkten obestämda, uppgiften är hvad man finner i den såsom ett bihang till Gotlands-Lagen fästade Guta-Sagan, der det heter:

Då de ännu hedniske Gotlänningarne seglade med köpmans-varor till alla land, sågo de der kristna seder, läto döpa sig och förde prester med sig hem. Då lefde en man, som hette Botair af Akebäck: han byggde den första kristna kyrkan i Wall' socken, men detta ville folket ej fördraga, utan uppbrände kyrkan, och derföre kallas ännu platsen, der denna (trä)-kyrka stod, Kulstäde (kolplatsen). Vid den tiden var mycket offrande i *Wi* (namnet betyder: helgadt ställe, offerplats): der byggde han en annan kyrka, och då hans hedniske landsmän äfven ville uppbränna den, gick han sjelf upp på kyrkan och förklarade, att om de ville bränna kyrkan,

så skulle de äfven bränna honom. Botair var sjelf rik, och hade till hustru en dotter af den rikaste man, som hette Lickair den Wise, boende der som man nu kallar Stenkyrka: denne Lickair rådde mest på den tiden. Han beskyddade sin måg Botair, och sade till folket: Framhärden ej i Ert uppsåt att bränna mannen och hans kyrka, ty hon står i Wi, det är: på ett heligt rum, nedanför klinten. — Dermed fick kyrkan stå. Hon var invigd med alla helgons namn, och belägen på det stället, der sedan byggdes S:t Peder's kyrka (emellan Hästgatan och Klinten eller Wårdklockebacken). Sedan Gotlänningarne sett kristne mäns seder, lydde de Guds bud och lärde mäns undervisning. —

Kring Botair's kristna kyrka i Wi, och i det hägn, som kristendomen skänkte fredliga yrken, begynner säkerligen *Wis-by* (offerställets stad) att småningom uppvexa. Förr än omkring början af 1000-talet våga vi ej datera dess begynnelse. Gotlands förmånliga läge ditlockade efterhand handlande från många håll, och bredvid de gotländska köpmännen uppstod isynnerhet det tyska köpmans-samfundet talrikt och mäktigt, med stora handelsfriheter äfven i aflägsna länder. «Folk af mångahanda tungomål församlade sig på Gotland», heter det i Wisby' gamla Stadslag. Storartad blef snart den handel, som i Wisby hade sin medelpunkt: ön var liksom en af naturen bestämd stapelort för handeln mellan de på ömse sidor om Östersjön belägna länder. Derjemte till en början alldeles oberoende af konungamakt och kungliga tjenstemän (— först 1288 måste, i följd af stridigheter mellan staden och landsbygden, det stolta köpmans-samhället böja sig under den mäktige Magnus Ladulås —); till en början styrande sig sjelf i allt, kunde Gotland betraktas såsom en stor frihamn för alla sjöfarande och handlande folk. Infödde gotländske handlande förenade sig med hitflyttade tyska och andra köpmän, och så bildade sig i tidernas lopp det stora, verldsbekanta köpmanna-samfund, som i Wisby hade sitt säte, och som tillvexte i styrka och makt, och uppehöll sig i fortlefvande kraft genom endrägt och lika gemensamhet i allt, genom samma lag, samma borgar-rätt, och lika andel i stadsstyrelsen och i handhafvandet af ordning och rätt. I Wisby' Råd suto sex och trettio män af begge tungomålen, nemligen aderton Gotlänningar och lika många Tyskar; och Fogdar voro der två, en gotländsk och en tysk, enligt Gotlands Stads-lag. —

Af gammalt kände Gotlänningarne vägarna och farvattnen till de i nord-ost liggande länderna: redan från medlet af 1000-talet var en liflig handel i gång mellan Nowgorod och Gotland, och för de nowgorod'ska varorna öppnade sig genom den gotländska mellanhandeln en stor marknadsplats i de nordtyska städerna. Wisby-köpmännen, och i deras fotspår de tyske, hade i Nowgorod sitt nederlag, sitt s. k. Hof (handels-domstol) med Åldermän i spetsen, och äfven sin egen kyrka, likasom Nowgorodsboarna hade sin grekiska kyrka i Wisby. — Från eller öfver Gotland kommo, år 1157 eller 1158, bremiske köpmän till kusterna af Liffland och Düna's mynning, hvilka kuster de först genom gotländska köpmännens färder lärt känna. Med hjelp af gotländska handtverkare och stenhuggare anlade Meinvard, Lifflands förste biskop, år 1188 en borg vid Düna, den första stenbyggnad i dessa trakter och ett värn för den uppspirande kristendomen. Årligen kommo och gingo öfver det mångbesökta Wisby och Gotland skaror af pilgrimer och riddare till Liffland, och till erkänsla för det bistånd, de derstädes kämpande Korsherrarne hade af sina förbindelser med Gotlands-köpmännen, fingo dessa redan vid slutet af 1100-talet vidsträckta handelsfriheter, som snart utgrenade sig från Riga, samt Lifflands och Estlands öfriga hamnar, till Polotzk och Witepsk (i vestra Ryssland), och ända till Smolensk, och från sistnämnda stad gick den gotländska handeln än vidare till andra orter i öster. För hela denna handel med de nord-ostliga länderna var Wisby hufvud-nederlagsplatsen, och var snart det förherrskande i hela den nordtyska handelsrörelsen. Wisby blef medelpunkten för alla de särskilta handelsförbindelser, som Tysklands vestliga städer hvar för sig slutit i främmande länder, i England, i Flandern, i de skandinaviska rikena; ty hur liflig handeln än förut måtte hafva varit mellan dessa länder och de nordtyska städerna, så kom den dock först i sitt flor och tog en mera storartad riktning, sedan den genom Gotland sattes i förbindelse med Östern. Derföre voro äfven i England, Flandern och andra länder stora handelsförmåner tilldelade de gotländska köpmännen. Wisby var för Östersjön hvad Venedig var för Adriatiska Hafvet, och liksom af Indiens och Persiens kostbara varor en del gick öfver Svarta Hafvet till Venedig, så gick en annan del deraf på Wolga och andra ryska floder till Nowgorod och derifrån till Wisby. De talrika på Gotland gjorda och ännu årligen återkommande, högst betydliga jordfynd af österländska mynt och forntidsprydnader, samt af anglo-sachsiska och gammaltyska mynt vittna om dessa fordna förbindelser med Österlandet, med England, Danmark och Tyskland. — Köpmanna-samfundet i Wisby var så mäktigt, att, enligt nyare undersökningar, de s. k. Hansestädernas eget stora förbund till stor del bereddes genom den förening, som handlande från de särskilta städerna förut knutit på Gotland. Detta samfund var så betydande, att det af egen makt, de öfriga städerna oåtsporda, fattade beslut och utfärdade förordningar, som vid straff af uteslutelse från all samfärd och gemenskap med det gotländska samfundet och de på Gotland handlande köpmännen («Gotlandiam frequentantes») borde af samtliga städerna hörsammas och efterlefvas. — Wisby Sjö-Rätt var vidt och bredt

bekant, af en mängd städer antagen och af andra lagd till grund för deras sjöfarts-lagstiftning *). —

Om denna handel, denna makt och betydenhet, och om den bildning, det konstsinne och det varmt katolska tros-lif, som blomstrade i Wisby, vittnar tillfyllest mängden af dess sköna kyrkor, dess kloster och gillen, och mångartade öfriga forntidsminnen. Enligt krönikan hade de enskilta husen kopparportar och förgyllda fönsterposter, och i den gamla visan om Nils Guldsmed och Kung Waldemar heter det:

«Guld väga de Gutar på lispunds-våg,
Och spela med ädlaste stenar.
Svinen äta ur silfverttråg;
Och hustrurna spinna på guld-tenar.»

För denna glänsande skildring ligger kanske någon sanning till grund. Krönikans uppgifter deremot, att Wisby sträckt sig ända till Hästnäs i Norr och till Wible i Söder — vidpass ½ mil från n. v. staden åt hvartdera hållet —, är alldeles orimlig; att staden haft tvenne förstäder, den norra och södra, samt att inom murarna bott 12,000 Borgare (hvarmed menas köpmän, såsom synes af tillägget att «Embetsmännen» eller handtverkarne, med undantag af Bagare och Guldsmeder, bodde utom staden) — är uppgifter, som man med allt fog kan betvifla.

Från danske Konungen Waldemar III Atterdag's infall och sköfling år 1361 daterar man vanligen Wisby' förfall. Men en genom läge och tidsförhållanden ypperligt gynnad handelsstad kan väl utplundras och brännas: i kraft af naturliga hjelpkällor reser den sig igen ur sin aska. Wisby' egentliga undergång såsom en af den europeiska handelns hufvudplatser torde böra tillskrifvas andra, verldshistoriska händelser: Mongolernas under Tamerlan eröfringar i Ryssland och Astrachan's förstöring (på 1390-talet), samt, hundra år sednare, upptäckten af en ny, beqvämare handelsväg till Indien, kring Goda-Hopps-udden (1498). Härigenom begynte en ny sakernas ordning: nya handelsvägar, nya uppblomstrande handelsstäder — och Wisby' tid var ute. Under danskt välde och under utsugande danska länsherrars förtryck, till år 1645, sjönko Gotland och Wisby i allt djupare förfall; och det gamla Moderlandet, till hvilket ön nämnda år återvände, vårdade sig under århundraden föga om den aflägsna provinsen, och har först på det sednaste halfva seklet, isynnerhet på de sednaste tiotalen af år, börjat skänka åt provinsen och staden ynnestfull handräckning och kraftigt understöd i flera riktningar. Men långt i fjerran vare drömmen, att Wisby skulle kunna återfå någon skymt af sin fordna herrlighet! Småstaden Wisby har endast *en* storhet: det är Minnets, endast *en* prakt: det är Ruinernas! Den är liksom ett stycke af Medeltiden, qvarglömdt i en vrå af Norden, men tärdt af fiendehand och tidens tand.

Sedan århundraden hvilar sig denna stad efter allt det stora, som den fordom skapat och verkat — tillika uttröttad och medtagen efter de förfärliga skakningar och blodiga bardalekar, hvilkas skådeplats den varit.

Men den bär sin ålderdom med värdighet, den vördar och vårdar sina stora minnen, mellan hvilka nutiden sträfvar och pustar, putsar och nybygger, efter måttet af sina inskränkta tillgångar.

Vi omnämnde i det föregående den blandning af forntida stått och nutida ringhet, som utmärker det nuvarande Wisby. N:o 1 af Säve's taflor: "*Wisby från norra batteriet*" åskådliggör denna pittoreska blandning. Man ser här i midten af taflan den åldriga S:t Maria öfver det hela lyfta sina 3:ne torn (hvilkas spiror dock äro från medlet af 1700-talet); till höger derom, för åskådaren, ligger S:t Lars' och till venster S:t Drotten's ruin, hvardera med väldigt stentorn, men försvunnen tornspira. Framför S:t Maria ligger den smala façaden af ett hanseatiskt köpmanshus (apotekaren J. E. Lübeck's hus), med på engång trappformig och krenelerad gafvelspets, och till höger synes ett annat snarlikt (färgaren Wendt's), med äfvenledes trappformig gafvel. I fonden synes en del af ringmuren med dess torn. På förgrunden se vi de s. k. Strandträdgårdarna, belägna mellan stadsmuren och stranden, på hvilken ett batteri med 6 24-pund:a kanoner är uppkastadt: några af dessa trädgårdar hafva fordom utgjort en del af stadens gamla, beklagligen för århundraden sedan med flit igenfyllda hamn.

Sedd från denna sidan, och helst på längre afstånd, t. ex. ute från redden, visar sig panoramat af staden lika märkligt som intagande: under den vackra årstiden undandöljer den ymniga grönskan allt det förfallna, det oregelbundna, skräpiga och skröpliga: forntids-monumenterna resa sig ur grönskande bädd i vördnadsvärd storhet, omkransade af den till form och färg vackra, tornbeprydda, med marken amfiteatraliskt sig höjande ringmuren.

Och är det qväll, och lutar solen till sin nedgång, då får, från denna ståndpunkt, taflan en skönare färg och förklaring; då återkastas solskimret i gnistrande guld och purpur från fönstren uti den lilla, i frid och grönska försjunkna staden, hvilken då tyckes liksom med en herrlig illumination vilja fira sina minnens fest, medan de rastlösa böljorna, som fordom gungat så mycken rikedom till denna kust, invid stranden sjunga sin gamla sång om förgängligheten af all timlig storhet och lycka.

---

*) Se om Gotlands Handel den utförliga framställningen i Strinnholm, Svenska Folkets historia under Medeltiden, 2:a Bandet, samt Geijer, Sv. Folkets Historia, 1:a delen.

II. Norderport och Norra Muren.

Här möter oss utsigten utaf en del af Wisby Ringmur, med dess omvexlande än höga, jordfasta, från muren (för bättre flankerings skull) utbygda, inåt öppna torn och än mindre, öfver sjelfva muren anbragta häng- eller sadel-torn. Alla dessa torn hafva smala, inåt vidgade gluggar för pilskott, och öfversta delen är krenelerad eller med tinnar försedd. De höga tornen hafva haft, de flesta fyra, några fem våningar, och i den öfversta af dessa voro säkert kastmaskinerna eller »blidorna» uppställda. Dessa torns invändiga bredd är 12 à 13 alnar, sidomurarnas längd 10 à 12, och höjden är 30 à 35 alnar. — Hängtornen äro vanligen 8 à 9 alnar breda, och skjuta med vidpass 2 alnar öfver muren.

Sjelfva ringmurens höjd är olika på olika ställen. Med de här och der bibehållna, på kant stående och sammanlutade toppstenarna inberäknade, kan höjden beräknas till 14 à 16 alnar.

Att muren blifvit uppförd i tvenne särskilta perioder samt sedermera både till sin nedra del inåt förtjockad och upptill 4 à 5 alnar förhöjd, synes påtagligen. Så ser man, t. ex., på utsidan tydliga märken efter den ursprungligen lägre murens igenfyllda krenåer.

Af tornen på denna mursträcka har den s. k. Norder-port (norra stadsporten, den andra på taflan, från venster räknadt) i sednare tid, då eldvapen kommit i bruk, fått utvidgade skottgluggar, och har på sidorna om den yttre, spetsbågiga port-öppningen ingående rännor för fällgaller, till portarnas ytterligare försvar. Det från Norderport 2:a, likasom ock det 5:e tornet hafva äfven spetsbågiga portar, som i sednare tid blifvit tillmurade, och äfven här finnas på yttre muren rännor för fällgaller. Utanför hela norra sidan af stadsmuren sträckte sig 3:ne, ännu synliga löpgrafvar, jemnlöpande med muren, och utanför de tvenne sistnämnda tornens port-öppningar har troligen funnits vindbryggor öfver första grafven: midtemot det nämnda andra tornet synas ännu lemningar efter en stenfot i vallen, hvarpå bryggan troligen haft sitt fäste.

På denna norra del af ringmuren finnas 3:ne murfall — endast 2:ne äro å taflan utförda, hvarigenom tecknaren fått tillfälle att bättre visa murens ursprungliga karakter, med vexlingen af höga torn och hängtorn. Om det nedersta murfallet (längst mot vester) förmäler folksägnen, att Lübeckarne år 1509, efter här gjord brèche, inryckte i staden, hvars norra del då blef sköflad och bränd. Det medlersta (på taflan icke utförda) murfallet skedde år 1846, och de öfversta år 1822, båda i följd af der anbragta hängtorns öfvervigt och fall.

Enligt Krönikan var stadsmurens och tornens byggnad (— kanske egentligen slut-byggnad —) fullbordad år 1299, sedan arbetet räckt i 10 år. Om nämnda år 1299 heter det: "da stod Vissby i hendis Floer oc störste Blomster".

Längre fram, sedan vi tagit i betraktande de i följande häften förekommande utsigter utaf andra karakteristiska delar af stadsmuren, skall framställas hvad som ur de gamla, både ofullständiga och sinsemellan stridiga uppgifterna om det väldiga befästnings-arbetets början och fulländning kan utredas, äfvensom några närmare detaljer om såväl murens som portarnas och tornens form och inrättning, samt äfven de gamla torn-namn, som till våra dagar bibehållit sig.

III. Stånga Kyrkas Portal,

samt några ord om Landskyrkorna på Gotland i allmänhet.

Utom de aderton kyrkorna i och invid Wisby, räknar man på Gotlands landsbygd icke mindre än några och nittio kyrkor, med rund- och spetsbågs-ålderns kännemärken, byggda af Gotlands kalksten, med undantag af några få i sydligaste delen (det s. k. "Stor-Södret"), hvilka af den der befintliga sandstenen erhållit sitt byggnads-material. I hänsigt till storlek och anordning äro dessa sockenkyrkor visserligen underlägsna Dominikanerkyrkan S:t Nicolaus, Franciskanerkyrkan S:t Catharina, Domkyrkan S:t Maria och Hospitalskyrkan Helge-Ands; men medelst sina rikare detaljer, sina bibehållna och ofta herrliga portaler och torn, sina merändels någorlunda räddade, i kyrkligt hänseende lärorika, stundom vackra och präktiga inredningar med altarskåp, sedilia (prestbänk i chormuren), chorstolar, dopfuntar, fönstermålningar, kyrkdörrar med prydliga jernbeslag, och grafstenar med bilder och munkstils-inskrifter, m. m., äro de lika högtförtjenta af att beses som templen i Wisby. Den tid torde också icke vara långt aflägsen, då konstnärerna skola vallfärda till, samt uppmäta och afteckna äfven de utom provinsen föga bekanta bondkyrkorna i Lau, Stånga, Burgs, Lye, Gröttlingbo, Öja, Dalhem, Tingstäde, Bro ... och hvad de heta, alla dessa den kyrkliga byggnadskonstens dyrbara monumenter på det tempel- och minnes-rika Gotland.

Denna myckenhet af märkliga och vackra landskyrkor (— 91 ännu underhållna och 4, som fallit i ruiner —) i en provins, så liten som Gotland (omkring 27 qvadratmil), är, bland annat, ovedersägligt bevis för hvad

öns ännu oskrifna historia en gång skall lägga i dagen — bevis för den allmänna odling och välmåga, för den varmt lefvande kristligt-katolska tro, och särskilt för de ofantliga tillgångar på konstnärliga krafter, samt säkert äfven för det katolskt-presterskapliga konstsinne, som på Elfva-, Tolf- och Trettonhundra-talen utmärkte Gotland. Det allmänna tänkesätt, att man lika fromt som frikostigt hängaf sina egodelar, skatter och arbetskrafter, för sin själs salighet, till kyrkors och klosters grundläggande och försköning, och hvilket satte presterskapet i stånd att uppföra så öfverflödigt många kyrkor, var för Medeltiden något egendomligt, och den nya tiden, som fått ett annat skaplynne, har icke ens mäktat värdigt underhålla dessa heliga fastigheter, ärfda från förflutna tidehvarf. Ej heller har, såsom det synes, på den nya tidens, och derföre ej heller på det lutherska presterskapets lott, i allmänhet taget, kommit den kärlek till skön konst och poesi, som visat sig så varm under Medeltiden, eller den om helgedomens yttre och inre prydnad outtröttliga nitälskan, som prydde den katolska kyrkans tjenare (om hvilkas öfriga förtjenster eller fel och brister här icke är fråga). Vittnesbörd i denna sak äro den konsthistoriska hjertlöshet och okunniga egenmäktighet, hvarmed, i förra och dessa tider, flera kyrkor och deras tillhörigheter genom just pastors-embetenas försorg eller med deras goda minne, i uppenbar strid med gällande och nyligen upplifvade förordningar, blifvit förändrade, vanformade, stympade, förstörda, öfversmetade och utplånade. Denna vandalism mot heliga, herrliga, oskyldiga och fridsamma konststycken; denna konstfiendtlighet mot rund- och spets-bågar, mot skulpturverk och historiska minnesmärken — såsom t. ex. försäljning af helgonbilder, chorskrank, chorstolar, m. m.; kyrkoförändringar på egen hand, fyrkantiga (salongs-)fönsters anbringande; sönderhuggning af dopfuntar och grafstenar öfver historiska personer; märkliga väggmålningars öfversmetande; altarskåps undanvräkande och tillspillogifvande samt mera sådant — allt detta är frukten af förhållanden, som ännu på Gotland och annorstädes existera, och som icke nog ofta och nog lifligt kunna öfverklagas.

Vi begagna här det tillfälle, som Säve's teckning af Stånga kyrkas portal erbjuder, att i korthet skildra en gotländsk sockenkyrka, och vi välja härtill just nämnda kyrka, som dock icke är just den bästa, men en af de bättre och bäst bibehållna af den gotländska landsbygdens medeltids-kyrkor.

Stånga Kyrka, annex till Burgs' moderkyrka, ligger vidpass 5 mil SSO. från Wisby. Dess längd är utvändigt $63\frac{1}{2}$ aln; bredden är olika för kyrkans olika afdelningar. Så är den egentliga kyrkan (skeppet eller långhuset) utvändigt 22 alnar 20 tum bred, $30\frac{1}{3}$ dito lång; choret ("sånghuset") 16 alnar bredt, $11\frac{3}{4}$ dito långt, och det öfver choret några trappsteg upphöjda, halfcirkelformiga Högchoret (altar-rundeln, Absis) $13\frac{1}{2}$ alnar bredt, $7\frac{1}{4}$ dito djupt, Skeppets invändiga höjd är vidpass 30 alnar, chorets 24 och högchorets 20 dito. Det vackra tornets hela höjd, från marken till träspirans spets, är 100 alnar: af stentornets fyra sidor slutar enhvar med en gafvelspets, innehållande fem spetsbågiga, med klöfverblad prydda, samt af pelare afdelade klockhål i trenne rader, tvenne i första och andra raderna, samt ett, något mindre, i den tredje och öfversta raden, således summa 20 ljudhål, af hvilka 16 äro 7 alnar höga och $2\frac{1}{2}$ dito breda. Öfver stengaflarna reser sig en träspira med brutna sidor. I närheten af kyrkan ligga några fragmenter af vidunderliga bilder, som troligen varit vattenrännor, anbragta uppe på tornet. — Tornets enda fönster, liksom skeppets enda (i hvars spetsbåge 3:ne trebladiga bågar äro infattade, och hvilket genom 2:ne pelare är i 3:ne fält afdeladt), är, likasom den utomordentligt rikt skulpterade portalen ("stordörren"), alla belägna på södra sidan, och tillhöra spetsbågens stil; deremot är den enkla torn-portalen, på vestra sidan, och chor-portalen ("sånghus-dörren"), samt chorets enda och hög-chorets 3:ne små fönster alla rundbågiga och utan prydnader. Ifall man antager, hvad som är troligt, att hela kyrkan är bygd på en gång — Strelow's "Guthilandische Kronike" nämner för Stånga byggnads-året 1160, hvilket har mycken sannolikhet —; så är ovedersägligt, att "stordörren", samt skeppets och tornets, liksom chorets och högchorets ursprungligen rundbågiga och simpla fönster i en sednare tid, t. ex. på 1200- eller 1300-talet, i följd af nya byggnads-idéer, och, hvad fönstren vidgår, för att lemna utrymme för större glasmålningar, blifvit förändrade, utvidgade och i en rikare stil utförda.

Hvad kyrkans inre vidkommer, må först nämnas, att skeppets fyra hvalf uppbäras af en rund pelare, en aln i genomskärning, med ett serdeles vackert kapitäl, smyckadt med mjukt skuret blad- och blomster-verk, hvilket äfven under kapitälets nedra list nedhänger på pelarens sjelfva lif med fyra vackra blad eller löfhängen. — Midt i den spetsbågiga hvalfbågen ("triumf-bågen"), som bildar öppningen till choret, och under hvilken dopfunten stått i äldre tider, satt ännu för 50 år sedan, på sin ursprungliga och betydelsefulla plats, det stora crucifixet, föreställande inom en med listverk prydd cirkel, den Korsfäste med krona på hufvudet, och med korsets ändpunkter utmärkta med Evangelisternas sinnebilder: Engeln (Matthæus), Lejonet (Marcus), Oxen (Lucas) och Örnen (Johannes). Vid en reparation år 1807 blef detta crucifix, enligt anteckning i en af kyrkböckerna, "efter stort motstånd från församlingens sida", flyttadt till chorets norra mur. — Den gamla dopfunten, rikt skulpterad, med bibliska bilder, är qvar. — Deremot har den gamla altarprydnaden lemnat rum för en

nyare och ganska simpel, förfärdigad af sandsten år 1690, och föreställande Kristus på korset, Moses och en Evangelist i fristående bilder mellan 2:ne sandstenspelare, hvilka uppbära öfverdelen, som med Konung Carl XI:s krönta namnchiffer är utsirad. I anseende till kyrkans värdiga och vackra karaktär i öfrigt, skulle man önska, att den fordna altarprydnaden ännu funnes qvar, och mer än troligt är, att den kunnat täfla med Moderkyrkans i Burgs dyrbara altarskåp, som medelst sitt fina och yppiga snidverk, sin rikedom på bilder och sina rätt vackra målningar på krit- och guldgrund, är ett beundransvärdt minne af Medeltidens bildsnidare- och målare-konst. — Om predikstolen, från år 1723, och tornklockan, omgjuten 1786, är intet märkligt att förmäla.

Så delvis förändrad, som inredningen än är, har dock det inre af kyrkan en prägel af ålderdomlig vördighet, som lifligt anslår.

Vi komma nu till den på Säve's 3:dje tafla afbildade

Södra Portalen.

Denna portal och dess bihang af storartadt bildverk måste i hög grad fängsla åskådarens uppmärksamhet. Man måste beundra den vackra och rika gotiska anordningen i dess helhet, och vid beskådandet af alla detaljerna nästan häpna för den inbillningskraft och konstflit, som här slösat med så många tankar och bilder. Också torde bland de talrika gotländska kyrkoportalerna, af hvilka de flesta äro ämnen till sköna taflor, Stånga-portalen vara den yppersta klenoden.

Denna perspektiviska portal är vidpass $7\frac{1}{2}$ aln bred, och dess djup är $2\frac{3}{8}$ aln. Sjelfva dörr-öppningen är $7\frac{1}{8}$ aln hög och $2\frac{1}{4}$ dito bred, och slutar upptill med en spetsbåge, sammansatt af sex utåt böjda halfcirkelbågar, mot hvilka i sjelfva dörrfältet sex andra inåt böjda, upphöjda och vid föreningspunkterna med knoppar smyckade halfcirkelbågar bilda motsvarighet. Den (för åskådaren) högra dörrposten är prydd med sju rikt utarbetade klöfverblads-bågar; den venstra posten är utan prydnader. På hvardera sidan om dörröppningen i sido- eller anslags-muren stå fyra smärta och lätta kolonner, hvardera $5\frac{1}{4}$ tum i genomskärning, mellan rätvinkliga pelarhörn. Foten till dessa sidopelare är $1\frac{1}{4}$ aln hög, och kapitälerna en aln och en tum höga.

Dessa synnerligt fint arbetade kapitäler bilda i figurer ett sammandrag utaf förra delen af Nya Testamentets heliga historia. Till höger föreställas: Marias Bebådelse, Marias och Josefs omfamning (den obefläckade Aflelsen), Jesu födelse och de Vise männens tillbedjan. Till venster: Betlehemitiska barnamordet, Jesu frambärande i templet och Flykten till Egypten. Hvardera af portalens yttre hörnpelare är, på dess 3:ne sidor, genom listverk afdelad i 2:ne taflor, och på framsidan är i hvarje tafla, uti låg upphöjning en med knoppar, löfverk och tinnar sirad baldakin (gafvelprydnad) uthuggen, inne i hvilken synes en bröstbild. Dessa bröstbilder föreställa: en Kung med krona på hufvudet och bila i handen; en Biskop med ena handen lyftad till välsignelse samt bok i den andra; en Munk med tonsur, och en Nunna i dok. Dessa fyra taflor framställa således den verldsliga och andliga styrelsens samt klosterlifvets båda representanter. Hörnpelarnes utsidor äro, liksom framsidorna, afdelade i taflor, af hvilka enhvar är smyckad med spetsbågiga sirater.

På dörrfältet, öfver ingången, och innanför de 4 spetsbågarna, som bilda dess betäckning och som hvila på kolonnerna i anslagsmurarna, synas i fem afdelade taflor, följande halft upphöjda figurer: öfverst Frälsaren och den Heliga Modren, uti rikt veckade drägter, sittande på en praktstol, och på sidorna derunder fyra figurer som bära följande sinnebilder: den ene Kalken, den andre Paténet (eller Oblaten), den tredje Svärdet, och den fjerde Nyckeln och Boken.

På portalens nyssnämnda hörnpilastrer hvilar en gafvel eller frontispice, hvars yttre sneda linier upp emot spetsen bilda en kort rak afsats, hvarigenom gafvelfältet fick större utrymme för de tillämnade figurerna. Vid dessa gafvel-liniers början uppskjuter på hvardera sidan en smärt och vacker, med rosetter, klöfverblad och fördjupade fält smyckad pinakel (litet torn). Under pinakeln till höger synes figuren af ett nedhukadt troll; det motsvarande trollet under venstra pinakeln är bortslaget. Uppe i sjelfva gafvelfältet, öfver spetsbågarna, synes Frälsaren med Segerfanan, uppstigande ur grafven, vid hvilken de romerske krigsknektarne, i miniatyr afbildade, ligga neddignade, allt i upphöjdt arbete.

Sjelfva kyrkdörrarna äro ganska märkliga och vackra. Deras väl smidda jernbeslag bildar fem från hvardera sidan mot hvarandra utgående bladrika grenar, i prydlig ordning. I bredd med det stora nyckelhåls-beslaget, på ingångs-luckan, finnes en stjernformig plåt, vid hvilken en ring är fästad till handtag. Venstra dörren har dessutom sin särskilta märkvärdighet. På densamma hänger nemligen ett aln-mått af jern, i hvars handtag är inlagd en messings-remsa, som bär följande inskrift:

"Hitta ier reta gota eln"

d. v. s.: detta är rätta Gotlands-alnen. Denna aln, afdelad i 4 qvarter, är $1\frac{2}{3}$ tum kortare än nu brukliga alnmåttet*).

*) En dylik aln finnes ännu på Stordörren till Hemse och Norrlanda kyrkor, och har funnits på flera. — Om bruket att på dörren till offentliga byggnader uthänga en dylik måttstock, har författaren läst någorstädes, att »Konung Carl XI stadgade, att alnen skulle rätta sig efter Rijholms-alnen» (— fastställd redan på Norrköpings Riksdag, 1605 —) »som var inslagen i Stockholms Rådhusdörr». —

Men med ofvannämnda mångfaldiga prakt- och betydelse-fulla bilder och taflor, som tillhöra den egentliga portalen, har dock, på långt när, hvarken kyrkans behof af sinnebildlig prydnad eller bildhuggarnes uppfinningsförmåga och arbetslust varit tillfredsställda.

Med än tydligare och än mer storartadt och kostbart bildspråk skulle den heliga byggnaden för den yttre verlden visa sin höga bestämmelse.

Derföre har man straxt öster om portalen, och emellan östra portalpinakeln och en i muren insatt, praktfull, fast numera upptill afbruten baldakin, inne i hvilken finnes bilden af den Heliga Modren med Kristusbarnet, anbragt trenne i sten huggna, starkt upphöjda bildgrupper ur Frälsarens historia, af hvilka den nedersta, som föreställer de tre Vise männens tillbedjan, är en behandling i stort af hvad som i ett af portal-kapitälerna i miniatyr är utfördt; men den medlersta, föreställande Hudflängningen, och den öfversta, Nedtagningen från Korset, fullständiggöra Frälsarens i portalens bildverk åskådliggjorda historia. Åfven *ögat* skulle alltså vid kyrkogången till detta tempel erhålla sysselsättning och tillfredsställelse, och läran om den korsfäste Frälsaren, som derinne förklarades af det lefvande ordet, de själfulla tonerna och de symboliska ceremonierna — denna lära stod i tydliga drag utpräglad på kyrkans yttre mur: och sjelfva den kalla, liflösa stenmassan, den hårdaste materien, har konsten sålunda tvungit att förkunna Kristendomens heliga under: Försonarens underbara födelse, lidande, förnedring och upphöjelse.

Den nedersta och medlersta gruppens figurer äro i medeltal 2 alnar 16 tum höga, och öfversta gruppens bilder hafva, enligt ögonmärke, ungefär samma mått. De förtjena att med några ord särskilt beskrifvas.

Den nedersta gruppen föreställer, såsom nyss nämndt är, de trenne Konungarna af Österlandet, inför den Heliga Modren med Barnet, som står på hennes knän. Modren, från hvars krönta hufvud doket nedsväfvar i vackra, mjuka veck, sitter på en med bladverk prydd bas, som hvilar på ett vidunderligt grinande lejonhufvud. Baldakinen, eller himmelen öfver henne, består af med fint listverk och knoppar prydda gafvelfält, hvilkas öfverbyggnad dock beklagligen är förstörd. Af de trenne Konungarna, hvilkas kronor, hår och lockar, samt mantlar och kragar med stor sirlighet äro utarbetade, knäböjer den främste med blicken på Guda-barnet och aflyftar locket på kärlet, som innehåller hans offer; den medlerste vänder bort sitt hufvud och sträcker upp venstra handen för att liksom skydda sig mot det från Frälsaren utstrålande, bländande gudoms-skenet; den tredje står med ansigtet utåt åskådaren, och har ännu ej börjat sin tillbedjan och offring.

Det andra och medlersta skulptur-stycket föreställer hur Frälsaren begabbas och hudflänges. Midt emellan tvenne fiender, hvilkas själs-låghet konstnären i kroppsgestalterna omsorgsfullt har uttryckt, står Kristus hög och lugn, med glorian kring sitt hufvud, och armarna korslagda öfver bröstet. Den ene af hans bespottare är en vanskaplig figur, som hånleende vänder mot Frälsaren ett nästan päronformigt hufvud med ofantliga kinder och haka, men nästan ingen panna; den andre har en vidunderligt stor skalle, utslaget hår och skägg, samt håller med båda händren gisslet bak ryggen, och hela hans ställning med den något bakåt böjda öfverdelen och de krökta knäna visar, hur han samlar kraft och liksom ta'r fart för att slå till desto kraftigare.

Det tredje och öfversta stycket föreställer, likaledes i starkt framstående bilder, Frälsarens nedtagande från korset: en sörjande figur mottager varligt den döda kroppen, ur hvars fötter en annan, i miniatyr afbildad, med en lång tång rycker ut spikarna. Derjemte står Modren med nedlutadt, sörjande hufvud, och längst till höger synes den ene korsfäste röfvaren, iklädd hjelm med nedslaget visir samt bröst- och ben-pansar af sammanflätade ringar.

Hela detta skilderi är hugget af kalksten eller s. k. Gotlands-marmor, och endast några smärre delar äro förstörda, eller i högre grad skadade af tidens tand.

Hvad denna portal och dess sidobilder, i deras helhet, slutligen vidgår, må nämnas, att dess alla arkitektoniska delar äro vackra och med stor flit fulländade, samt hållna i spetsbågs-ålderns smärta, fina, uppåtsträfvande stil, med dess bild-nischer, småtorn, och ur den lefvande och blomstrande vextnaturen lånade prydnader. — De talrika, större och mindre bildstoderna, som tillhöra detta konstverk, sakna visserligen, liksom Medeltidens kyrkostatyer i allmänhet, idealets prägel; de sakna alldeles den grekiska Antikens lif och rundning; de äro merändels än magra och uppsträckta, än grofva och oproportionerliga, och de minst vigtiga delarna, såsom hår och draperier, äro oftast bäst utförda. Dock försvara de väl sin plats; den enkla, raka ställningen, och den fromma sanna enfalden i ansigts-uttrycket upphöjer dem till vackra och betydande prydnader, och man studerar med uppmärksamhet och vördnad dessa stumma vittnen om hänsvunna tidehvarfs konstverksamhet och tros-lif.

Stånga församling, annex till Burgs moderförsamling, i stiftets södra kontrakt, belägen vidpass 5 mil SSO. från Wisby, består (efter 1795 års Jordabok) af $13\frac{1}{2}$ hemman, uppskattade till 44,675 R:dr; med en folkmängd (år 1854) af 538 personer, samt en areal af 7,961 tunnland, hvaraf 1,660 äro sjöar och kärr. — Bredvid kyrkan ligger en slätt kallad »Stånga Malm», exercisplats för Stånga kompani. Gårdarnas namn i socknen äro: Hervide, Sutarfve, Tjängvide, Maldes, Bogs, Kylfves, Stangqvie, Rangvalds, Botvalda, Liffride, Odvalds, Starrlause, Ungbåtels, Friggsarve, Bosarve, Stenstugu, Hägvide, Gumbalde, Allmungs, Smissarve, Tällungs och Österlings.

IV. S:t Catharina,

Franciskaner-klostrets Kyrka.

Franciskaner-huset i Wisby intager i den skandinaviska klosterhistorien en ganska förnämlig plats för sin höga ålder — troligen har det varit det äldsta i Sverige *) —, för sitt betydliga bibliothek, för derstädes förda och till våra dagar bevarade dyrbara historiska »Annaler», samt icke minst för sin stora och praktfulla kyrka.

År 1233 bosatte sig Franciskaner i Wisby, och derifrån spridde sig denna munk-orden till Söderköping (1235), Skara (1242), Upsala (1247), Enköping (1250) och Stockholm (1260).

Af deras kloster i Wisby, beläget i sjelfva medelpunkten af staden och invid stora torget, finnas endast några få hvalf qvar; dess i ruiner qvarstående kyrka har mot söder varit sammanbyggd med klostret, om hvars omfång och inredning intet är bekant. Att dess byggnader, kyrkogård och trädgård omslutit den ännu i dag s. k. »Klosterbrunn», är emedlertid troligt; och grofva grundmurar och hvalfrum uti de närbelägna husen antyda fordna tillhörigheter till klostret.

Alldeles invid södra kyrkmuren finnes qvar ett kloster-rum, 26 alnar långt och vid pass 8 alnar bredt, med mot öster qvarsittande spetsbågigt hvalf, och med förstörda fönster mot öster och söder, flera nischer och 3:ne dörr-öppningar (deraf 2:ne tillmurade) troligen till läktare inne i kyrkan, samt en trappnedgång i sjelfva kyrkmuren. Under detta hvalf är ett annat, till hälften under jorden, vid pass 7 alnar djupt, med spetsbågigt hvalf och prydt invändigt af vackra hvalf-fötter, till hvilket hvalf en trappa, lika bred som hvalfvet, från vester leder ned; äfven detta hvalf, hvars fönster-öppningar mot öster äro förstörda, har till kyrkan haft flera ingångar, af hvilka 2:ne sedan blifvit tillmurade. Sydsidan af dessa på hvarandra byggda hvalf är numera höljd af vinrankor. — Uppe på den mycket ojemna södra kyrkmuren synas många spår efter fordom vidbyggda hvalfhus; grofva hakstenar i flera linier till uppbärande af takstockar sitta der, och vester om ofvannämnda hvalf, ett par alnar från marken, synas konsoler samt i sjelfva muren fördjupningar efter vid dem fästade rundbågshvalf, som troligen tillhört den klostergång eller »Ambitus», om hvilken det i klostrets »Annaler» heter, att den år 1443—45 blef iståndsatt och värdigt prydd med glasfönster. I samma »Annaler» omtalas vidare, såsom delar af klostret, ett Sommar-refectorium (»edificium refectorii estivalis»), der munkarne åto tillsammans, färdigt år 1403 genom klosterbrödernas försorg; ett »Södra Dormitorium» eller sofrum, till hvars tak år 1409 erhölls en testamenta-risk gåfva; ett »nytt hus» vid klostrets östra sida, uppfördt 1419, samt ett »nytt Bibliothek» uppbygdt 1442. — Vid kyrkans sydvestra hörn sträcker sig mot söder en inuti hvälfd, i sednare tider till hvarjehanda förvaringsrum inrättad byggnad, 51 alnar lång, 13½ bred och omkring 10 alnar hög till foten af det i sednare tid tillkomna tegeltaket, med 3:ne tillmurade fönster i södra gafvelmuren; denna byggnad har dock icke någon portöppning till sjelfva kyrkan, ej heller någon arkitektonisk märkvärdighet.

*) Reuterdahl, Sv. Kyrkans Historia, II: 2, sid. 510 o. följ.

Att Franciskanerna i Wisby varit särdeles ifriga i sitt åliggande kall såsom Tiggare-munkar, synes ej blott af anteckningar i deras »Annaler» om erhållna talrika gåfvor och testamenten, och om särskilta beskickningar för allmosors insamlande äfven till länderna öster om Östersjön, om derstädes erhållna gåfvor samt gifvarnes och gifvarinnornas namn, utan ock af storheten af den kyrka, de förmådde bygga och underhålla, af Bibliothekets rikedom, och af de förråder utaf helgedomar (reliker), lösören och penningar, samt jordbesittningar, som de sig förvärfvat — ehuru det enligt Ordens stiftelse-urkunder var dem uttryckligen förbjudet, att ega eller förvärfva fastigheter, räntor eller några slags inkomster: tvertom skulle de, som till tecken af deras officiella ödmjukhet hette »Fratres Minores» (de mindre bröderna) och »Barfota-munkar», lefva endast för dagen af de frommes allmosor. Nämnda ursprungliga förbud, som äfven gällde Dominikanerna, fick emedlertid i de följande tiderna opåtaldt öfverträdas. Hvilka inkomster Franciskaner-klostret i Wisby egt, synes ock deraf, att det kunde lemna penningförsträckning åt en af sin tids mäktigaste män, Herr Ivar Axelsson Tott, hvilken år 1455 efterträdt sin broder, Herr Olof Axelsson såsom Befallningsman på Gotland. När nemligen Herr Ivar år 1466 skulle hålla sitt bröllop med Konung Carl d. 8:de Knutson's dotter Magdalena, fick han af klostret låna 300 mark silfver reda penningar, och lemnade såsom pant derföre två stora åkrar och s. k. Gråbo-hage med tillägor, äng och betning och allt annat, både vått och torrt, som dertill hört. År 1483 öfverlemnade Herr Ivar åt klostret till evärdlig ego de pantsatta lägenheterna såsom valuta för skulden, och i hvad dessa uti värde öfverstego lånesumman, det gaf han till klostret för sig, sina föräldrar och alla kristna själar, och Herr Ivars måg Herr Arved Trolle till Bergqvara lemnade år 1498 i särskilt bref sin stadfästelse å nämnde gåfva.

Wisby-Franciskanernas bibliothek prisas i Medeltidens krönikor såsom det rikaste i Sverige, och anses hafva egt 2000 gamla Codices utom ett stort antal nya *). Bland dess handskrifter nämnas flera i »Annalerna», såsom

*) Se härom: Wieselgren, Sv. Sköna Litt., 2: sid. 226.

»Sermones, III. volumina», »Promptuarium», »Codex de Sanctis», »Dieta Salutis», »Postilla super Evangelia», »Summulum juris», icke till förglömmandes en »Ovidius moralizatus», m. fl. Att ett nytt bibliotheksbus måste uppföras år 1442, betyder kanske, att det gamla blifvit för trångt för den vexande handskrift-samlingen. År 1443 blef större delen af böckerna, i följd af under Medeltiden icke ovanlig omsorg om den dyrbara egendomen, med kedjor fastläst vid hyllorna på brödernas bekostnad. Hvart dessa manuskript-skatter samt klostrets öfriga diplomer tagit vägen, eller om de i de många olycksöden af brand och plundring, som staden genomgått, blifvit förstörda — derom är (för författaren) intet bekant. Af gåfvobrefven till klostret äro dock några få i behåll. — Att dessa Franciskaner sjelfva upptecknade sitt klosters och sin samtids märkliga händelser, och att deras latinska anteckningar blifvit bevarade, är redan nämndt. Originalet dertill, en pergaments-codex med titel: »Annales fratrum minorum in Wisby» finnes i Kgl. Bibliotheket i Stockholm, och stycken deraf äro utgifna både i »Scriptores rerum danicarum» och i »Script. r. suecicarum medii ævi». Dessa annaler innehålla ett »Calendarium perpetuum», upptagande dödsdagarne för klostrets välgörare samt dessas för själamässor gjorda gåfvor; vidare: »Märkliga händelser» på och utom Gotland, samt »Necrologium» eller förteckning på dem som fått sin lägerstad i klostrets kyrkogård. Klostrets styresmän kallades »Gardianer», och mången af dem är nämnd i »Annalerna»; bland klosterbröderna omtalas der »Lektorer», som skötte undervisningen; »Terminarier», som predikade på landsbygden; »Skriptorer», som upprättade urkunderna; »Konfessorer», som skötte bigten; »Sakristaner», som vårdade relikerna; och »Provisorer», för hushållningen; vidare »Orgelnister», »Läkare», jemte andra tjenare. Bröderna, som än benämndes »Minores», än »Barfota-munkar» och än »Gråbröder», af deras askgråa, torftiga drägt, voro dels prester, dels lekmän; alla hade till hufvudsakligt pligt att samla allmosor. Endast presterna hörde bigt och gåfvo absolution. De som ännu icke aflagt klosterlöftet hette »Novitier», »Juvenis» *).

Bland de många Gillena i Wisby fanns ett, som hette Sankt Catharina' Gille, och hvars stadgar finnas i Wisby Domkapitels arkiv **). Detta gille har troligen stått under Franciskaner-klostrets och Catharinakyrkans tillsyn och beskydd.

*) År 1442 blef testamenteradt till hvarje i klostret varande prest en florin, och till hvarje »Juvenis» en half dito. (Annales.)

**) Aftryckta i Schoumacher's Diss. de Gotl. sid. 29—31.

Då **Klosterkyrkan** med nybygdt chor år 1442 ånyo invigdes, helgades hon till ära åt Gud, *S:t Catharina*, S:t Maria Magdalena, S:t Franciscus, S:t Antonius, S:t Ludvig och S:t Clara, samt gifver oss i sitt nuvarande förstörda skick ett begrepp om huru hon var vid början af 1400-talet. Flera af byggnadens hufvuddelar, de tolf åttkantiga pelarne, sidomurarna med ursprungligen rundbågiga både portar och fönster, af hvilka sednare alla utom ett blifvit tillmurade eller ock utvidgade till bredare och spetsbågiga, m. m., äro från äldre tid. Strelow'ska Krönikans uppgift, att kyrkan blifvit bygd år 1160, passar ingalunda med tiden för Franciskaner-Ordens stiftelse (år 1209) och för dessa munkars ankomst till ön (år 1233), såframt man icke skulle vilja antaga, att de inflyttande Gråbröderna fått en redan befintlig kyrka åt sig upplåten. Här må i förbigående nämnas svårigheten att bestämma de gotländska kyrkornas byggnads-år: Strelow, i sitt tidehvarfs äflan att flytta händelserna så långt tillbaka som möjligt, uppgifver fleras byggnads-tid före eller vid medlet af 1000-talet, hvilket är orimligt, enär Kristendomen genom Konung Olof den Helige först 1030 blef på ön införd, hvilket skedde med vapenmakt och tvångsdop samt med dessas vanliga följd: återfall till hedendomen. Endast för en af Wisby' kyrkor, S:t Maria, har man året för dess färdigbyggnad (i rundbågs-stil) och invigning med säkerhet bekant, nemligen året 1229, och detta historiska faktum bör icke lemnas å sido, då man för de andra kyrkorna, i brist på urkunder, vill försöka sig med gissningar. Den s. k. romaniska öfvergångs-stilen (med blandad rund- och spets-båge), som märkes i de flesta af Wisby-monumenterna, anses hafva varit rådande omkring sednare hälften af 1100-talet *), och ungefär omkring denna tid torde dessa kyrkor hafva blifvit bygda, de flesta dock i följande århundraden mer och mindre förändrade.

Till sin form är kyrkan en basilika (rektangelformig) med fem-sidigt chor mot öster och med förhus mot wester **), samt mot söder flera tillbyggnader.

Choret (af år 1442) är af huggen sten, i ren och enkel spetsbågs-stil; dess invändiga bredd under Thriumfbågen (mellan den egentliga kyrkan och choret) är 12 alnar 4 tum; dess längd 16 alnar 14 tum. Egentliga kyrkan är vid pass 71 alnar lång och $28\frac{1}{2}$ dito bred. Förhuset, som troligen burit det fordna tornet, och som har en port mot wester och flera fönster-öppningar i olika stil, är vid pass 13 alnar långt och 17 alnar bredt ***).

Några i byggnads-historisk hänsigt mycket anspråkslösa anteckningar om kyrkans särskilta delar må nu meddelas.

*) Batissier, L'art monumental, pag. 456.

**) Anmärkas bör, att kyrkan icke ligger rätt i Ö. och W., utan har dess läge någon dragning åt S. Enligt uppgift voro kyrkorna så lagda, att sol-ljuset på helgonets dag skulle infalla i hela kyrkan från chorfönstren.

***) Hela kyrkans areal är 3,600 qvadrat-alnar.

Choret har sju höga, omkring 2 alnar breda, spetsbågiga, med delvis förstörda klöfverblad eller rosetter i ogiverna, och fordom två-delade fönster, med skråa platter och smygar både in- och utvändigt. Öfver hvarje fönster böjer sig en smakfull listbåge, som sänker sig mellen fönstren och slutar med en fin konsol. Fönstren sitta vid pass 6 alnar från marken, utom det westligaste på norra sidan, hvilket har måst sättas högre för den derunder fordom varande, nu alldeles förstörda *Sakristian*. Denna har en, sedan tillmurad, dörröppning inåt choret, hvilken under en rak spetsbåge visar en vacker, spetsbågig, månglistad och fördjupad portal med en upphöjd, synnerligen mjukt skuren rosett i ogiv-fältet öfver dörren. Snedt emot denna port är i södra chor-muren ett spetsbågigt, med listverk omfattadt *Sedile* (prest-säte), 4 alnar 5 tum högt och nära 3 alnar bredt. På samma mur längre mot öster ett fyrkantigt (1 aln 20 tum högt, 19 tum djupt) *Altarskåp* för de heliga kärlen, omgifvet af en framspringande, med listverk sirad stenkarm. Af *Högaltaret* finnes intet qvar: det har, bland annat, innehållit reliker af S:t Maria Magdalena, hvilka der år 1412 vid kyrkans nya invigning åter nedlades. Alla golfstenarne äro i förra tider borttagna. Af chorhvalfvet är nästan intet qvar. — Med detta sitt nya chor blef kyrkan d. 25 Sept., söndagen före Michaëli, år 1412 ånyo invigd af Albertus, Biskop i Schopia och Erkebiskopens i Riga Johannes' vikarie, med bifall och samtycke af Knut »med Guds nåde» Biskop i Linköping, såsom det heter i kloster-annalerna.

Den ordning, eller rättare oordning, i hvilken kyrkans vackra *Pelare* stå, bevisar — liksom så mycket annat i denna och andra Medeltids-kyrkor — den Gotiska konstens subjektiva frihet och oberoende af den i Antikens byggnadsverk så väsendtliga symmetrien. Att med och trots denna, i det helas behagfulla anordning liksom fördolda regellöshet ändå kunna åstadkomma något verkligt vackert, det är Gotikens hemlighet. Och hvad nu S:t Catharina angår — hvem skulle väl vid första anblicken af hennes inre kunna ana, att pelarne på ingendera sidan stå i parallela linier; icke heller är på någondera sidan pelarnes afstånd från hvarandra lika, utan vexlar från 7½ till öfver 11 alnar. De mycket enkla och (med undantag af några knoppar på en pelares bas) och endast list-beprydda och för öfrigt siratlösa kapitelerna och baserna äro knappt parvis lika. — De tolf pelarne äro till kapitelerna 21 alnar höga, åttkantiga (med 20 tum i hvar sida), 2 alnar 13 tum i genomskärning, samt alla synnerligen bastant bygda af i hvarje lager endast 2:ne mot hvarandra, än i öster och wester och än i norr och söder, liggande halfvor, af omkring 20 tums tjocklek. Det sjette, westligaste pelarparet är till en del inbygdt uti de, i sednare tid (slutet af 1500-talet) uppförda murar som bära det nuvarande trä-tornet, hvilket sålunda oskickligt och förmätet har inkräktat en del af mellanskeppet och förminskat dess sköna perspektiv. — Hvalfkuporna i både mellan- och sido-skepp hafva längesedan störtat; men ännu höja sig mellan pelarne fina, spetsbågiga djupt listade hufvudbågar, mellan hvilkas stenar dagen mångenstädes synes, men den ena stenen binder den andra, och de smärta i höjden sväfvande bågarna bibehålla så med dristigt behag ett sammanhang, som hvarje ögonblick tyckes vara i fara att upplösas. Det fina skelettet af dessa spetsbågar, emot den blåa himmelen och mellan de af träd och buskar smyckade mellanmurarna, göra ett oförgätligt intryck, och mångengång, när solen eller månan midt igenom det medlersta chorfönstret inkastar sitt ljus, afteckna sig på vestra fondmuren af dessa bågar skugglinier, den ena under den andra, och kyrkan, som då tyckes vara dubbelt så lång, blir för det drömmande ögat dubbelt skönare.

Såväl mot norra som södra sidoskeppets östra mur torde mindre altaren hafva stått, att dömma efter spår af sedilia och altarskåp i murarna. I »Annalerna» omtalas ett »Alla Helgons Altare», der skeppsredaren Heghewald af Ner (Närs-hamn) i sitt testamente för sig och hustru betingar sig själamässor. Dessa sido-altaren äro, liksom kyrkans öfriga tillbehör af orgelverk, chorbänkar, dopfunt m. m., längesedan förstörda. Alla grafstenarna i golfvet, likasom å kyrkogården, äro likaledes borta. En fin gräsmatta, öfver hvars grönska de gråa pelarna och murarna resa sig, betäcker nu de fordna grafvarna och de förmodade underjordiska hvalfven. Hvad dessa sednare angår, är säkert att åtminstone i kyrkans östra del finnes en hvalfvåning, af hvilken för vid pass 20 år sedan i södra sidoskeppet syntes ett (sedan tillkastadt) hvalf, från hvars norra sida en smal, rundbågig port, belägen ungefär midt emellan chorhörnet och den närmaste (med ett inhugget stensnidare-märke, en hammare, utmärkta) pelaren, ledt in under mellanskeppet, och till hvilket hvalf i södra muren synes tvenne sneda nedgångar. Dolda hvalf och hemliga gångar höra just dessa kyrkor till, och folksägner förtälja ännu, att alla Wisby-kyrkorna haft aflägsna underjordiska utgångar, genom hvilka i farans stund tempelskatterna skulle kunna räddas. Catharina-ruinen, så märklig och skön ofvan jord, skall kanske, när nämnda hvalf blifva uppgräfda, erbjuda nya märkvärdigheter: en underjordisk våning med hemlighetsfulla gångar och dystra katakomber.

I *norra sidoskeppet* finnas numera qvar blott 2:ne af de 7 högspetsiga hufvudbågarne (den ena inmurad i den vestra väggen); de öfriga hafva, liksom alla hvalfkuporna, längesedan störtat till följe deraf att den norra, på osäker grund uppförda sidomuren gifvit sig ut (upptill nära ½ aln). I detta sidoskepp, längst i vester, har kyrkans förnämsta port funnits: den är dock tillmurad och till en del bortskymd af en väldig kontrefort, som troligen

blifvit uppförd då norra muren började gifva sig, och bestående af en grof spännbåge, som fortsättes mot norr, längs gatan, med 2:ne mindre (tillmurade) bågar, invid hvilka mot öster en längesedan förstörd mindre byggnad varit uppförd. Nämnda portals yttre visar ett med raka linier högspetsigt gafvelfält, derpå en bild i halfupphöjdt arbete tyckes hafva funnits: sjelfva portöppningen har varit spetsbågig. — Midt på samma mur är en, också tillmurad, utvändigt rundbågig port, och längre mot öster en tredje port med utvändigt rakt högspetsigt gafvelfält öfver spetsbågig portöppning, i hvilken dock sedan en fyrkantig, fordom genom en midtpelare tvådelad stenkarm blifvit insatt. Detta sidoskepp har mot norr fem och mot öster ett fönster, alla i ogiverna prydda med klöfverblads-ornamenter, samt omkring 2 alnar breda och ursprungligen tre-delade. Utvändigt har norra sidomuren mellan fönstren vägg-pilastrar.

I *södra sidoskeppet* märkes längst i vester en mindre rundbågig port af slipad gotländsk enkrinit-marmor, med omvexlande röd- och grå-aktiga stycken. Längre mot öster äro 3:ne dörrar, deraf 2:ne rundbågiga och i sednare tid tillmurade, samt en som under en rak spetsbåge företer en upptill klöfverbladsformig dörr-omfattning, hvilka alla förenat kyrkan med klosterbyggnaden. Af detta sidoskepps sju högspetsiga hufvudbågar äro blott 3:ne qvar (den vestligaste är inbygd i vestra muren). Här finnes mot söder fem och mot öster ett fönster, lika med dem i norra sidoskeppet. Södra långmuren har invändigt flera nischer, och visar, likasom andra delar af kyrkan, öfverallt spår af stora förändringar: utom hvad redan är ordadt om tillmurade både rundbågiga dörrar och höga, smala rundbågsfönster, böra nämnas högt uppe qvarsittande, fint ornerade hvalfföter, med spår å väggen efter derifrån utgångna hvalf, samt ett till rund fönsteröppning förändradt spetsbågigt fönster, vittnande om att sidoskeppen ursprungligen varit högre; äfvensom tecken finnas som angifva, att man i början ämnat göra kyrkan längre mot vester. I norra långmuren sitta, både ut- och invändigt, inmurade fragmenter af fordna listverk till fönster eller portar, med s. k. spikhufvuds-ornamenter, minnen af en äldre byggnadssmak.

Från detta södra sidoskepp är i muren en trappuppgång till ett af kloster-rummen och vidare upp genom hela muren till kyrkans fordna loft.

Choret är lika omsorgsfullt bygdt och af lika finhuggen sten ut- som invändigt. Dess vackra yttre är prydt af sex väggfasta, 3¼ alnar framstående, i afsatser uppåtsträfvande stödjepelare, slutande hvardera med en spetsgafvel, hvars fina topp-prydnad afbrutits. Med dessa sina många utsprång och spetsar har choret, enligt Medeltidens fromma symbolik, skolat framställa en bild af Törnekronan. En yfvig murgröna breder sig här och der öfver pelare och murar, och slingrar sig in genom de öde fönstren. Flera olika stensnidare-märken, ett på hvarje sten, upptäckas här på chorets utsidor.

Denna sköna kyrkas förstöring har härrört från utländska fienders härjningar, eldsvådor, samt inhemsk plundring på sten och tegel*). Hvad som blifvit ett ordspråk om Roms förstörda monumenter, gäller ock här: »Quod non fecerunt Barbari, fecerunt Berberini» (hvad yttre fiender icke rört, ha' inhemske förstört). Redan på 1540-talet omtalas kyrkan såsom öde. Med Katholicismens fall i Norden har äfven detta katholska tempel, som var ett af de herrligaste i Sverige, förfallit. Väl blefvo sedan förslag väckta om kyrkans iståndsättande till luthersk gudstjenst; men de nya tider, som inträdt, egde icke de gamla tidernas rikedomar och frikostiga ifver för kyrkobyggnad, och de väckta förslagen förföllo.

Till den sednare delen af kyrkans byggnads, ombyggnads och förstörings historia innehålla såväl klostrets egna »Annaler», som andra äldre handlingar rikhaltiga bidrag, hvilka dock här endast i kortaste sammandrag kunna nämnas. År 1376 — troligen efter de år 1361, vid den i Wisby af K. Waldemar d. 3:e anställda förstöring, lidna skador — började chorets bygg-

*) Här må nämnas några ord om den grymma behandling, för hvilken så många af Gotlands kyrkliga fornlemningar varit utsatt. Till deras förstöring bidrog i början ett öfverdrifvet protestantiskt förakt för de katholska helgedomarna, och sedermera, när reaktionen mot den undanträngda religionskulten hade lagt sig, bristande konstsinne och fullständig okunnighet om dessa monumenters stora betydelse för kulturen i Norden. — Så lät, för att nämna endast ett par exempel, huru Gotlands fornlemningar hafva misshandlats, Frih. Grönhagen, Landshöfdinge 1728—1738, vid sitt boställe Roma kungsgård, till allmogens stora förtrytelse, delvis nedrifva och till ett stall förvandla det sköna Bernhardinerklostret, hvilket med sina prydliga rundbågar och starka pilastrer blef — såsom det heter i Linné's resebeskrifning — »det prägtigaste fähus i Sverige». År 1783 ($\frac{12}{11}$) under der den vittre Konung Gustafs augustiska tidehvarf, befallte Serafimer-riddarne i Stockholm, hvilka hade högsta vården öfver Hospitalet i Wisby och öfver de åt samma hospital af danske konungen Fredrik I (1532) förärade kyrkoruinerna, att alla dessa ruiner skulle »på offentlig auktion försäljas till den mestbjudande, emot skyldighet att dem nedrifva och tomterna i allo rensa, så att de med fördel kunde emot tomt-ören bortarrenderas». Lyckligtvis anmälte sig ingen köpare; men Serafimer-riddarnes vandalism var så förhärdad, att de 1785 ($\frac{4}{6}$) förklarade att »med kyrkornas försäljande fick *tills vidare* hafvas anstånd». Tio år sednare anlades af Borgmästaren i Wisby, Wasa-riddaren Grevesmöhlen, en trädgård med corps-de-logis, SO. från staden: en del af den huggna sten han behöfde till trappor, portpelare m. m., bröts ur portalerna och kontreforterna på S:t Nicolaus. Sådant var föredömet ofvanifran. Tidens anda var sådan. Icke var det sedan serdeles underligt om i förra tider den närboende borgersmannen, i stöd af gammal häfd, begagnade tempelruinen, till hvilken han i dagligt tal nämndes såsom egare, till ved- eller halm-magasin eller stallrum; om äfven han ur kyrk-golfvet eller -muren bröt den sten, som han tyckte kunde nyttigare användas. Hela hus i Wisby hafva blifvit uppförda af sten-material, hemtadt från närstående ruiner; man upptäcker derföre mångenstädes fragmenter, smyckade med munkstil och heliga symboler, delar af portal-kapiteler och baser, instuckna här och der i murar och trappor. — Numera är allmänna tänkesättet betydligt förändradt. Man kan nästan säga att Serafimer-Ordensgillet, jemte dess i Wisby varande målsmän: Lazaretts-direktionen samt Hospitals-föreståndarne och Wisby' innevånare nu täfla med hvarandra i stigande omvårdnad om dessa den nordiska byggnadskonstens klenoder.

nad: Biskop Nicolaus Herrmanni från Linköping lade egenhändigt första grundstenen. Platsen, på hvilken choret byggdes, och vidliggande tomt, hvarest förut voro 2:ne offentliga bad (»balnea»), såldes till klostret af Herr Arnold Stoltevoet d. y., Borgmästare i Wisby. — Många gåfvor under de följande åren inflöto »i och för byggnaden» (»pro edificio»). — År 1391 på kyrkans invigningsdag — denna dag utnämnes icke — invigdes Hög-altaret (»summum altare») och »det större altaret i choret» af Erkebiskop Henrik från Upsala. — År 1397 uppfördes sex hvalf öfver de fyra pelarne närmast till choret, och en ny altartafla ombesörjdes. — År 1402 i April rasade sex gamla hvalf, och uppfördes de öfriga sex hvalfven i kyrkans midt på nytt, genom gåfva af salig Brodren Albertus. Samma år led ock Domkyrkan i Upsala stor skada. En komet — tillägger Annalisten — hade det året synts från den 22 Februari ända till Påsken. — År 1404 byggdes ett nytt Orgelverk genom Brodren Johannes från Riga. — År 1408 blefvo Chor-stolarna (»stalla») och trä-arbetet i choret (»chorus ligneus») färdiga. — 1412 den 25 Sept. blef kyrkan med sitt nya chor ånyo invigd, hvarom ofvanföre är nämndt. Såsom kyrkans faddrar antecknades vid det högtidliga tillfället 26 personer, hälften män och hälften qvinnor, nemligen: Borgmästarne Herr Conrad de Monte med sin husfru Mechtilda Vootes, Herr Joh. Lippus med d:o Gerdele Daniels-enka, och Herr Nicolaus Osenbrügge med d:o Elisabeth; Rådsherrarna Herr Herrman Mundtepenningh med d:o Hezeke, Herr Heyno de Aken med d:o Elisabeth, Herr Gotschalcus Crowel med d:o Elisabeth, Herr Herrman Münter med d:o Agata, Herr Joh. Duzeborch med d:o Christina, och Herr Conrad Ekeman med d:o; samt Rutger Middeldorp med d:o, Wernekin de Brinke med moder, Joh. de Brinke med husfru, Marquard Sten, slottsfogde (»advocatus castri») med sin husfru Catharina. — År 1413 blef hvalf-arbetet färdigt: »opus est completum». — År 1554 klagade Borgmästare och Råd hos danske konungen Kristian den 3:e deröfver att Befallningsmannen Herr Otto Rud förstört kyrkan Sankt Carin. I sin förklaring nämner Rud, att kyrkan stått öde sedan Wobisser's tid (Ladislaw W., dansk befallningsman på Gotland 1539—44). Då hade det händt, att en söndag när presten stod framför altaret, hvalfvet begynte rasa, och sedan dess har ingen gudstjenst der hållits, utan kyrkan har stått öppen för hundar och svin, så att der var en stank inne, så Gud sig förbarme! Af Rud hade intet blifvit nedbrutet. Men till honom »paa huszit» (på Wisby' slott) hade kommit en saltpetersjudare och anmält, att det fanns god saltpeterjord i kyrkan, om han blott finge bryta upp golfvet, hvilket Rud tillåtit; enär Borgarne tagit »stollene» (bänkarne) ur kyrkan, måtte väl Rud få bryta upp golfvet. Af den upptagna jorden hade tillverkats ett centner saltpeter. Kyrkan tillhörde Konungen, och om denne ville unna Borgerskapet nämnda kyrka, och så befallte, skulle Rud åter låta inlägga golfvet. — Året derpå, 1555, ingingo nya klagomål från Borgerskapet till Kungen: ehuru Kungen hade lofvat att Rud skulle sätta S:t Carin i så godt skick som hon förut var, hade dock Rud låtit rifva taket öfver »Ringe-porten» och låtit föra det på sin gård; äfven hade slottsfolket bortfört grafstenar från kyrkan och fört dem ut på landet. Härpå genmälte Rud: Alldenstund kyrkan stått öde både i Wobisser's och Hardenberg's tid (Eilert H., dansk Befallningsman på Gotland 1544—51), och enär Borgarne sjelfve tagit en del af kyrkotaket och dermed förbättrat deras skolhus, så hade Rud ej förstått bättre än att kyrkan och klostret skulle slätt ödeläggas. Men sedan klagomål anförts, hade ingen skada blifvit kyrkan tillfogad. Angående bortförda grafstenar hade Rud tillsport sina tjenare, och fått den upplysning, att slottsfolket till en landsdomares begrafning tagit en grafsten ur kyrkan och lagt den på domarens graf. Rud hade då varit bortrest från Gotland. — År 1560 sände Borgmästare och Råd en skrifvelse till Konung Fredrik den 2:e af innehåll: Kungens bref hade kommit Borgmästaren Lauritz Olsen tillhanda, att neml. denne skulle hafva hos sig 900 Daler, som Kungens fader hade tilldömt dem af O. Rud till att dermed uppbygga S:t Carins kyrka, och att intet skulle vara bygdt derpå; men förr än Kungens bref kom, hade dock 300 D:r blifvit förbygda på kyrkan. De bedja nu Kungen, att han för Guds skull ville unna dem pengarna till kyrkans byggnad, och de lofva, att pengarna till intet annat skola användas, ty det är ännu en alldeles skön kyrka och ligger midt i staden, etc., och »seyerverckenn» (urverket) hänger i samma kyrka, etc. etc. Med denna skrifvelse följde en af Hertig Magnus, Konungens broder, som då, på resa till Ösel, uppehöll sig i Wisby, skrifven förbön: Staden hade bedt Hertigen om hans förord, enär han sjelf sett hvad de hade börjat bygga på kyrkan, och i hans bref till Kungen heter det vidare: Om denna kyrka blir öde, då blir staden ganska ödslig. Kung Fredrik hade sjelf sett, hvilken skön stad Wisby varit, och att der ännu finnas sköna torn, murar och hus. — Längre fram på samma år, 1560, blef Jens Bilde (dansk Befallningsman på Gotland 1560—71) anbefalld att utlåta sig, huruvida det vore af nöden att reparera bemälda kyrka; han yttrade: Kyrkan har varit öde vidpass 10 eller 11 år; alla fönster, altaren och taflor äro förstörda; spärret och taket mycket förderfvade. Hvad Borgarne gjort för penningarna, skulle deras räkning utvisa. Här i Wisby finnes en annan kyrka, nemligen Sockenkyrkan, icke stort mindre än Frue-kirke i Köpenhamn, i hvilken invånarne kunde ha' rum nog, till och med om de voro ännu talrikare. Kungen kunde alltså sjelf dömma, om omkostnader behöfde göras på flera kyrkor. — Emedlertid var och förblef kyrkan en ruin. — Enligt anteckningar i Wisby' Domkyrkas

4

1550

gamla böcker begrofvos i S:t Carin år 1697 19 personer, och 1710 6 personer, af medel- och fattigklassen. — År 1731 var fråga väckt om att S:t Carin skulle iståndsättas till en tysk kyrka, med prest och gudstjenst till främmande fabrikörers tjenst: Domkapitlet ingaf derom infordradt utlåtande, och förslaget förföll.

Kyrktaket har varit täckt med s. k. Munk-tegel, som man ännu finner på mycket gamla byggnader i Wisby. Dessa tegel voro af en helt annan form än de nu brukliga. De konkava underteglen, kallade »honor» (vanligen 18 tum långa, 7 t. breda i öfra och 5 t. i nedra ändan), hafva legat parvis, och öfver de uppstående kanterna hvilade ett konvext täck-tegel (»hanne»), som tvertom var smalare i öfra ändan, neml. der 4 t. och i nedra 5½ t. bredt, och 16½ t. långa, med 2:ne nackar till fäste. Begge slagen vid pass ⅞ tum tjocka i sjelfva godset.

Om kyrkans fordna *torn* är (för förf:n) ingenting bekant. Det anses hafva haft sin plats öfver Förhuset mot vester, der man dock icke, i följd af remnorna i murar och hvalf, uti sednare tid, när ett fatalie-ur för det närbelägna Rådhuset ansågs behöfligt, vågade uppsätta det nya, ingalunda smaklöst konstruerade, men på kyrko-ruinen ytterst olämpligt ställda trätornet. För dess skull blefvo i vestligaste delen af kyrkans mellanskepp nya grundmurar uppförda, ruinens skönhet till stort förfång. Linnerhjelm i sina »Bref under nyare resor i Sverige, 1806» anmärkte med rätta, att »detta torn, med sin rödfärgade, fula vålnad, står spöklikt, förfärligt upp ur kyrkans inelfvor, skallande dödsbuden och förgängelsens minne öfver staden». Redan är nämndt, att år 1560 omtalas ett »seyerverk» i S:t Catharina. I Wisby' stads Äldste's protokoller anföres, att år 1598 blef Catharina's kyrkospir färdig genom Jöns Simonsen, kyrkans förmyndare, och 1605 inrättades der ett urverk af Mäster Hans från Lübeck. År 1683 antecknade Spegel i sina (otryckta) »Rudera Gotlandiæ» att »uti sednaste krigstider hade urverket tillika med klockan blifvit nedtagen, och att tornet tillika med kyrkan lutade till fall och undergång. År 1685 uppgjordes kontrakt med Mäster L. O:son Westman om uppbyggande af det förfallna tornet för 283 D:r S.-M. och om förfärdigandet af ett torn-ur med visare och slagverk för 200 D:r. År 1858 blef tornet, som under långliga tiders glömska hunnit grundligt förfalla, icke nedtaget, såsom rättvist hade varit i hänsyn till grundmurarnes beskaffenhet och till ruinens bevarande, utan till sitt yttre nödtorftligen repareradt.

Hur herrligt detta öde tempel är, hur sköna dess hvalfbågar och pelare, hur praktfullt dess chor med sina gotiskt rena former, med sin grönskande krona af Mispel-buskar och sin gröna altarmatta — allt detta faller, utan fingervisning, vandraren genast i ögat, vid ett besök i helgedomen.

Ädelhet och frid ligga utbredda öfver det hela — om man nemligen får nyttja detta sista ord om hvad som endast är sönderbrustna delar. Förgängelsens bild kan icke skådas mildare, ljufvare än här: genom naturens lekfulla, nästan underfulla anordning står den liflösa muren smyckad af buskar och träd, hvilka försköna, men också småningom förstöra dess fogningar; vinrankan och murgrönan breda kärleksfullt sin yppiga skrud öfver stenens sår och skråmor. Döden och lifvet, förstörelsen och den eviga föryngringen mötas så i rörande motsats.

Och väl kan man undra, om någonsin S:t Catharina i sitt välstånd, i sin ungdoms prakt, smyckad med altaren och helgonbilder, med chor- och bikt-stolar, med minnestaflor och grafvårdar, med sina fönsters färg- och bild-ståt och med sin vaxljusbelysning i de mystiskt dunkla hvalfven — kunnat vara skönare än nu, då himmelens rika ljus genom de öppna hvalfven strålar in öfver gräset, som gror på sexhundra-åriga grafvar. Förunderliga konst, som på visst sätt segrande kämpar mot tidens välde, förunderliga fägring, som blir renare, rikare och större i sin olycka och förstöring!

Om också bland Wisby' ruiner *Helge-Ands-kyrkan* är och förblifver den aldramärkligaste för sin egendomliga, öfverraskande anordning, och om också *S:t Nicolaus* är ståtlig och vördnadsbjudande genom enkel storhet, genom den sällsamma clair-obscuren under dess höga, bredvid hvarandra än öppna, än remnade och än täta hvalf, och genom en värdighet, som man skulle vilja beteckna såsom manlig skönhet; så visar deremot *S:t Catharina* ett mildt och älskligt majestät, en fridfullhet, ett rörande behag, en formernas finhet, som just passar och pryder en kyrka, invigd åt ett qvinligt helgon. Många af fäderneslandets bästa ungdomliga lyror hafva företrädesvis firat hennes ära, och om henne sjöng Angelica's skald:

. . . .

"Farväl, Sankt Karin! Ack, kanske ej mer
I konstens fallna verld jag ser din like!
Likväl — hvad är det som mitt öga ser
I detta minnets underbara rike?
En krans af sköna syskon kring dig står,
Omslingrade som du af rankor gröna. —
Men nej — *dig* helgar jag mitt minnes tår:
Du var den skönaste ibland de sköna!"

V. S:t Lars.

Södra "Systerkyrkan".

Hvad man med säkerhet vet om S:t Maria, att hon nemligen blifvit uppbygd af tyska Handlande, antages af äldre gotländska författare såsom troligt om kyrkan S:t Lars, af det skäl att här varit tyske »Curati» och prester. I vanligt tal kallas hon och den närbelägna S:t Drotten: »Systerkyrkorna», hvilken benämning antingen uppkommit af dessa båda kyrkors närhet (endast en smal gränd åtskiljer dem) och af deras ungefärliga likhet, eller ock af S:t Jakob's Nunne-kloster, hvilket år 1272 blef ställdt under kyrkoherdens i S:t Drotten inseende och vård, hvadan nämnde nunnor eller »systrar» som af detta förhållande kallades »Drottimoniales», ofta torde hafva besökt gudstjensten i S:t Drotten och dess grannkyrka. Emedlertid har man efter en gammal folksägen äfven följande förklaring af namnet: tvenne rika, men inbördes oeniga och hatfulla systrar (heter det) kunde icke trifvas i samma kyrka, hvarföre de läto bygga hvar sin. I England finnes samma namn och nära på samma saga: i grefskapet York, icke långt från Spurn head, ligga 2:ne små kyrkor, Overthorne och Witherensey, hvilka efter 2:ne systrar i folkspråket benämnas »Sisterkirks». — Uti Wisby' Hospitals Jordebok har S:t Lars namnet S:t Anna, och har troligen varit invigd till båda dessa helgons ära och ömsevis burit deras namn *).

S:t Lars (enligt Strelow bygd redan år 1046?) har i sin grundplan formen af ett *österländskt kors* (med lång- och tvär-stycket af lika längd), och har härigenom samt genom den öfverallt, utom i några af de små, sammantryckta hvalfven mellan pelarne och sidomurarne, herrskande rundbågen och de smala fönstren ett mycket ålderdomligt, så att säga byzantinskt skaplynne. Kyrkan har fyrkantigt chor; och mer än halfcirkelformigt (hästskobågigt) högchor. Vestra kors-armen har tjent såsom stöd för det fordna tornet. Den vestra af korsets armar är vidpass 6 alnar 22 tum lång, 11 alnar 8 tum bred: de öfriga armarna äro något mindre. Sjelfva högkyrkans inre fyrkant är i norr och söder 23 alnar 20 tum; i vester och öster 24 alnar 20 tum intill triumfbågen, som är 11 alnar 20 tum bred. Choret, af lika bredd som triumfbågen, är $14\frac{1}{4}$ aln långt; högchoret är 6 alnar 13 tum djupt, och under tribunbågen 9 alnar 18 tum bredt, men i hästskobågens största bredd 10 alnar 4 tum. Således är kyrkans hela inre längd i öster och vester 52 alnar 19 tum. Korslinien mellan de fyra pelarne är vid marken i nordvest och sydost 15 alnar 18 tum; i sydvest och nordost 16 alnar 4 tum. Pelarne äro fyrkantiga, med simpla baser och kapitäler, och 17 alnar 4 tum höga till kapitäl-kransen. De östra pelarne äro 1 aln $22\frac{1}{2}$ tum i fyrkant; de vestra äro något gröfre. Anmärkningsvärdt är, att pelarne upptill luta något utåt, derigenom görande hvalfrymden bredare och mera majestätisk. — Hela kyrkans grundplan, murarna inberäknade, upptager 1,550 qvadrat-alnar.

Kyrkans midtelhvalf har längesedan rasat; de öfriga hvalfkuporna äro qvar. Chorets och högchorets sferiska hvalf må särskilt nämnas för deras ypperliga konstruktion: i århundraden hafva de emot regn och snö stått utan tak och skydd; hvarje vår sipprar vatten från de smältande snödrifvorna genom hvalfvet, och murbruket är mångenstädes alldeles bortfallet, men stenarna sjelfva binda och fästa hvarandra, och de vackra hvalfven hänga qvar.

Högchoret har i södra muren liksom spår af ett (förstördt) Sedile; det upplyses af 3:ne små, rundbågiga *fönster*, med smygar och skråa platter ut- och invändigt, omkring 2 alnar höga, 18 à 20 tum breda, och jemte dessa, åt söder, ett troligen sednare, omkring $3\frac{1}{2}$ aln högt, 1 aln bredt fönster. I chorets södra vägg är ett stort rundbågigt, i sednare tid till en del vårdslöst igenmuradt och nu ungefärligen fyrkantigt fönster, ursprungligen $4\frac{1}{2}$ aln bredt (i inkant) och 7 alnar högt. — I muren af kyrkans norra kors-arm finnas 2 fönster, nära 1 aln breda och 9 alnar höga, med smygar in- och utåt, som i inkant äro 3 alnar 18 tum vida; de i södra kors-armen midtemot sittande äro ungefär lika, men med fint trappstegsformiga platter; i vestra kors-armen sitter ett fönster som är $1\frac{1}{2}$ aln bredt, och i södra ändan af kyrkans östra mur ett smalare: alla rundbågiga och siratlösa.

I norra, vestra och södra kors-armarna äro stora *dörr-öppningar*, invändigt 3 alnar 5 tum breda och omkring 8 alnar höga under inre platta hvalfvet; utåt hafva de rundbågiga porthvalf; den vestra portalen har särdeles prydliga baser och kapitäler, och har 2:ne qvarsittande rundbågar; de 2:ne kolonnerna å hvardera sidan äro borta. Den södra och förnämligaste är i sednare tid tillmurad och utåt beklagligen alldeles bortskymd af ett vidbygdt hus, f. n. ett färgeri, från hvars vind man med ljus och lykta kan upptäcka och beundra öfra delen af den ståtliga portalen, i hvars kapitäler märkas s. k. spikhufvuds-ornamenter. — Hela murens tjocklek är 3 alnar 20 tum. — I chorets södra mur är den s. k. Prestporten, en liten rundbågig dörr, 4 alnar hög och 1 aln 10 tum bred. Dess yttre framställer vackra och starka rundbågs-former: å hvardera sidan om den smala portöppningen äro 2:ne

---

*) Spegel och efter honom Schumacher skrifva: »S:t Lars eller Ryska kyrkan». Deremot Strelow och Wallin m. fl. skilja dessa namn och kyrkor åt, hvilket ock bekräftas af traditionen, enligt hvilken *Ryska kyrkan* legat öster om S:t Maria's södra kyrkogata, på n. v. Lallér'ska och Ihre'ska tomterna. Gamla personer kunna ännu omtala de ruiner, som af »Ryss-kyrkan» på nämnda tomter qvarstodo det första året af detta århundrade. År 1802 blefvo de sista qvarlefvorna nedrifna. — Om den serdeles lifliga handelsförbindelsen mellan Wisby och Ryssland (och isynnerhet Nowgorod) är i Inledningen kortligen ordadt.

slipade korta kolonner med förstörda, men ursprungligen rikt ornerade kapitäler: af dessa uppbär det yttre kapitälet en hvilande lejon-figur, på hvilken den yttre af de båda grofva rundbågarna har sitt stöd. Beklagligen har detta interessanta parti blifvit af tidens tand och menniskohand mycket skadadt. — I norra chorväggen är en rundbågig 1½ aln bred, 2 alnar 19 tum hög, tillmurad dörr, som troligen gått in i någon nu förstörd sakristi-byggnad in id norra muren. I nordvestra delen af kyrkan är i muren ett litet rum (en *penitents-cell?*), med rundbågig ingång, som kunnat stängas: detta rum är 1 aln 20 tum bredt, 4 alnar 9 tum långt och omkring 4 alnar 18 tum högt, med en liten rundbågig, 18 tum hög och 7 tum bred ljus-öppning mot vester, och i öfra delen af östra väggen en stor hvälfd nisch, hvilken fordom synes hafva haft dörr. — I sydöstra delen af kyrkan finnes också en stor nisch eller cell, med en liten ljusöppning, och öppen inåt södra kors-armen. — En annan märklig fördjupning, liksom början till en gång inne i muren, finnes högt uppe i östra mur-smygen af det östra fönstret öfver norra portalen.

Denna kyrka är synnerligen märkvärdig för det system af *gångar*, som finnas i murarna, och som ega stora, fordom genom pelare två- och tredelade öppningar inåt kyrkan. Man gissar, att dessa gångars bestämmelse varit, att vid de stora kyrkohögtiderna bereda större utrymme för åskådare och åhörare; andra mena, att man från dem vid nämnda tillfällen liksom draperat kyrkväggarna med tapeter, fanor och täcken; eller att man i dem anställt högtidliga processioner med sång, hvilka än synts och hörts och än försvunnit, och derigenom gjort ett för de katholska känselsinnena retande intryck. Emedlertid förtjena dessa gångar en kort beskrifning.

Från östra muren af norra kors-armen ända till södra muren af södra kors-armen, genom rundbågiga dörr-öppningar, går gången, i många afsatser, än uppför, än utför, genom kyrkans norra, vestra och sydvestra, mångvinkliga murar, stundom tvert igenom fönstersmygarna, och räcker således vidpass 100 alnar. Inåt kyrkan finnas 8 större, med 2 eller 3 rundbågar samt med en eller två numera förstörda midtelpelare prydda öppningar, och 5 lägre och smalare, rundbågiga gluggar, samt utåt flera små lufthål, och på vestra sidan en tillmurad dörr. Taket i gången är styckevis trappstegsformigt brutet, följande trappans botten med parallelt zigzag. Emot söder öppnar sig öfver denna hufvudgång en öfre gång, dit man blott på stege kan komma, och som leder in i södra muren, afbrytes der af det ena fönstrets smyg, men fortsättes igen genom den mellan de båda fönstren befintliga muren, och stannar slutligen vid det andra fönstrets smyg. Från denna öfre gång, som äfven har stora öppningar inåt kyrkan, kommer man, ungefär i sydvestra hörnet, på stege upp i en tredje och ännu högre gång, som leder upp i kyrkans torn. Således finnes det i kyrkans sydvestra murpartier gångar i 3:ne afdelningar, den ena öfver den andra, och först den öfversta är obeqväm för vandraren upp på takhvalfvet. — Från samma ingång i norra kors-armen, der nyss nämnda hufvudgång begynner, leder ock en annan, skadad trappa, med krökning åt söder, upp på chorhvalfvet, och derifrån är en illa gjord, fyrkantig öppning in åt kyrkan öfver thriumfbågen.

Ofvanpå hvalfvet af vestra kors-armen märkes den omkring 12 eller 14 alnar höga stenfoten till den fordna *tornspiran*, om hvars form ingen uppgift finnes. Nämnda stenfot är invändigt 14½ aln i norr och söder, och 13 alnar 10 tum i öster och vester. Östra väggen är nästan helt och hållet, och den södra till en del, nedrasad. I hvardera af södra, vestra och norra sidorna finnas 2:ne, 7 alnar höga, spetsbågiga öppningar för klockljudet; utåt finnes på hvarje sida mellan de båda ljud-öppningarna ett med dem lika, fördjupadt, af tegel fyldt samt med 2:ne spetsbågar, en midtelpelare och en rundel öfverst i ogiven prydt blindfönster. — Nämnda ljud-öppningar äro ungefärligen 1 aln 18 tum breda. Det östra fönstret på södra sidan är nedrasadt, det vestra på norra sidan är omändradt till ett lägre och vidare, och är 2 alnar 10 tum bredt, 4½ aln högt, och har stickbågigt täckhvalf. Hål efter stock-lager synas invändigt en aln under fönstren. — Tornmurens höjd från marken är vidpass 50 alnar.

Hvad kyrkans yttre angår må särskilt nämnas, att högchoret prydes, en aln öfver fönstren, utaf en fortlöpande rundbågig gesims, och vidpass ½ aln öfver denna är en rad af ungefär 1 aln framspringande, omkring 12 t. höga och något smalare, fyrkantiga och inåt afsnuddade stenar, liknande stock-ändar.

Ofvanpå äro äfven denna kyrkas hvalf bevuxna med gräs, träd, merändels Oxel (Sorbus Scandica) och Fläder, samt buskar, vanligen Mispel (Mespilus cotoneaster, *L.*). På hvalfvet finnas talrika Munktegels-fragmenter. För den, som letat sig dit upp genom de villsamma gångarna, erbjuder det grönskande hvalfvet, der man varsamt bör färdas i gångstigarna, mången angenäm hviloplats och en vidsträckt utsigt.

Denna vackra kors-kyrka, den enda af denna form i Wisby, skulle utvändigt med sina många utsprång och vinklar skänka en herrlig anblick; men kyrkan är beklagligen till en stor del bortskymd utaf vid alla dess sidor fästade simpla och vanprydliga byggnader.

Om *helgonet S:t Lars*, åt hvilken denna kyrka hufvudsakligen var invigd, må här i korthet antecknas: Laurentius var en kristen lärare, Archidiaconus och almose-utdelare i Rom under Kejsar Valeriani tid. Denne, som anställde stor förföljelse mot den unga kristna församlingen, befallte Laurentius att offra åt afgudarna, samt att uppgifva, hvarest han hade kyrkans egodelar undangömda. Intetdera hörsammades af den ståndaktige

läraren. Då bjöd tyrannen, att man skulle lägga den fromme presten på ett jernhalster och ställa detta öfver kol-eld. Sjelf åskådade Kejsaren Laurentii plågande. Men den helige mannen röjde icke det minsta tecken till smärta eller klagan. När han en stund legat öfver elden, sade han till Kejsaren: »Nu tyckes mig den ena sidan vara nog stekt — tag utaf den, och ät, medan den andra åt dig tillredes». Så afled han tåligt, prisande Gud midt i dödens qval. Hans dödsdag var den 10 Augusti år 261, hvilken dag bär hans namn, och på hvilken S:t Lars' mässa firades öfver hela den kristna verlden. — Under Medeltiden var det vidskeplig folktro, att martyren S:t Lars kunde med sitt klockeljud dämpa och utsläcka kötsens begärelse. — I många städer (i Sverige uti Lund, Wisby, Sigtuna, Upsala m. fl.) invigdes kyrkor och gillen till hans ära.

Om *S:t Lars' Gille* i Wisby vet man ej mycket. Gilles-huset förmodas hafva legat i närheten af kyrkan. Gillet hade 2:ne klämmor eller sigiller, båda aftecknade i G. Wallin's »Gothländska Samlingar» (I: 116): båda aflångt ovala och föreställande S:t Lars, hållande ett halster i ena handen; men det ena är en tredjedel större än det andra. Den större klämman, som uu förvaras i Wisby' Läroverks historiska samlingar, har till omskrift:

+ S' : fratrum : de : conuiuii : sti : laurencii.

(d. ä. S:t Lars' Gilles-bröders Sigill). — Detta sigill är nära 4 tum långt och nära 3 tum bredt, samt har figur och omskrift djupt och prydligt graverade. — Hvarest det mindre sigillet nu finnes, är (för förf:n) obekant: enligt Wallin's afteckning hade det följande omskrift:

+ S'. gild'. saci laurentciu *. i uisbu.

Af S:t-Lars-kyrkans *tyska presterskap* uppräknas några i Wallin's »Gothl. Saml:r», der också den mening är framställd, att kyrkan icke blott haft en tysk församling, utan specielt att hon »först blifvit anlagd af köpmän från Wismar, som på Gothland handlat, och till en stor del satt sig neder her i Wisby»; härför anförer den lärde Biskopen dock intet annat skäl, än att staden Wismar haft detta helgon till sin skyddspatron, och — såsom hans ord falla sig — att »Wismar-boerne föra S. Lars med Halstret i sina Riksdaler».

VI. S:t Drotten.

Norra "Systerkyrkan".

Om betydelsen af denna kyrkas namn finnas olika meningar: några härleda namnet från det tyska ordet »Drey», och anse i följd deraf namnet betyda lika med Trefaldighet, alltså: Helga Trefaldighets-kyrkan; några förmena, att Drotten är en sammandragning af Dorothea; andra deremot, och med bättre skäl, härleda namnet från det forn-nordiska »Drott» (Isl. »Drottinn»), Herre, Konung, alltså: Vår Herres*) kyrka, Templum S. Salvatoris, såsom kyrkan är benämnd på en gammal Wisby-karta.

För denna kyrkas byggnad har Strelow årtalet 1086, dock utan något bevis.

Den egentliga kyrkans grundplan är nästan qvadratisk: $25\frac{1}{4}$ aln lång, 24 alnar 14 tum bred invändigt. Öppningen under thriumfbågen är märkligt smal: dess bredd är nemligen endast 6 alnar; dess höjd vidpass 14 aln., och murens tjocklek är der 2 alnar 15 tum. Choret är 12 alnar 16 tum i fyrkant. Det något mer än halfcirkelformiga högchoret är under tribunbågen 10 alnar 18 tum bredt, och 7 alnar 6 tum djupt. Hvalfbågen, som leder in till Förhuset, är 10 alnar hög, och muren der vidpass 3 alnar tjock. Förhuset 9 alnar långt. Hela kyrkan invändigt är alltså omkring 60 aln. lång, och dess grundplan upptager 1,700 qvadrat-alnar.

Kyrkan har haft fyra fristående pelare och nio hvalfkupor, hvilket kan synas af de på sidomurarna qvarsittande hvalfflötterna och de något spetsiga kantbågarna, äfvensom af de med sidokolonner försedda halfpilastrerna vid murarna. Chorets och högchorets hvalf äro nedrasade. Kyrkans stående murar äro nu omkring $16\frac{1}{2}$ alnar höga.

Högchorets 3:ne fönster äro rundbågiga och mycket små, med skråa platter och smygar: deras mått äro vidpass 16 tum i bredd och 2 aln. 10 t. i höjd; det medlersta af dem, som är något större, är skamligt tilltäppt af en skorsten från ett närstående hus. Jemte dessa är mot söder ett högt, smalt, förstördt fönster. — I chorets södra mur är ett förstördt, troligen spetsbågigt, fönster, och på dess båda sidor synas märken efter tillmurade, smala, rundbågiga (äldre) fönster. — Södra sidoskeppets 2:ne vestligaste fönster äro 1 aln 16 tum breda och 4 alnar 18 tum höga, med skråa platter in- och utvändigt: dessa begge fönster äro till en del täckta af ett invid kyrkans södra yttermur sednare bygdt kapell. På samma södra mur, åt öster, är ett större, spetsbågigt, trebladigt fönster. Norra sidoskeppet har varit upplyst af ett på midten af sidomuren sittande större och förstördt, troligen spetsbågigt, fönster, och har på hvarje sida derom 2:ne fönster lika de mindre å södra sidan.

---

*) Ett vigtigt bidrag till redande af denna fråga innehåller nedanstående utdrag ur en gammal sång, bruklig vid Julgillena:

. . . .

»Sjelfver Jesus Christus ledsagar oss till by:
»Drickiom vi det första sinne
»Wårs *Drottins* minne.»

(Afzelius, Sagohäfder, 2: 132.)

I samma norra sidoskepps vestra hörn är en utåt förstörd hufvudport, omkring 6 alnar hög och i inre skråkanten 4 alnar 21 tum bred. — Den på södra sidan motstående porten är rundbågig, men är i sednare tid tillmurad, emot det vidbygda kapellet; denna port har dörrfältet och en rundbåge qvar, är utvändigt 4 alnar 17 tum vid; öster om denna är inne i kapellet en 5 alnar bred, 7 à 8 alnar hög, oprydd, spetsbågig portöppning in till kyrkan, har tydligen tillkommit sednare, och är nu tillmurad. Portöppningen i tornets vestra mur är endast 2 alnar 17 tum bred, rundbågig och nu tillmurad. På norra sidan är en rundbågig uppgång med förstörd trappa. På hvardera sidan om tornbågen är en liten rundbågig port, med trapp-uppgång till tornet. — I chorets norra vägg är en liten smal, rundbågig dörr, nu tillmurad, som ledt in till en förstörd hvalfbyggnad invid kyrkan, och midt emot på södra sidan är en större port, hvars förstörda yttre dock ännu visar många spår af sin omfattnings, sina kapitälers och rundbågars fordna, så att säga norrmanniska skönhet.

Förhuset eller tornbyggnaden är utvändigt 22 alnar 14 tum i norr och söder, och 15 alnar 15 tum (utom foten af 6½ tums skråkant) i öster och vester. En större rundbågig tornglugg finnes, i tornets första våning, å hvardera af södra, vestra och norra sidorna; dessa öppningar, af hvilka de på södra och vestra sidan fordom varit af midtelpelare tvådelade, hafva en inre bredd af omkring 2½ aln och en höjd af 3¾ aln. Muren är der, i öster och vester, 4¼ aln tjock. Högre upp sitter å hvardera sidan en rundbågig ljud-öppning. — Tornet, slutet åt alla fyra sidor, är inredt till magazin i 2:ne våningar: hvalfbågen inåt kyrkan är tillmurad och med jerndörr försedd Utvändigt är den väldiga stenbyggnaden, som skjuter vidpass 60 alnar i höjden, under torngluggarna sirad med en vacker rundbågig gesims.

Kapellet, söder om kyrkan, är utvändigt 22½ aln långt; nära 9 alnar bredt, 13½ aln högt och har 2:ne spetsiga hvalfkupor. På vestra väggen är ett större 3-bladigt fönster, och derunder en 6 alnar bred nisch; på södra väggen är en förstörd dörr-öppning, och deröfver är ett litet fyrkantigt och längre åt öster ett större spetsbågigt, samt på östra väggen ett litet fyrkantigt, högt sittande fönster. Att detta kapell blifvit bygdt sednare än kyrkan, synes bland annat deraf, att kapellets hvalf till en del öfverskjuter kyrkans 2:ne södra fönster, och troligen har vid kapellets byggnad det åt öster sittande fönstret å samma södra sida blifvit utvidgadt, och då, enligt en nyare tids smak, gjordt spetsbågigt.

Midtöfver thriumfbågen qvarstår på denna kyrka, liksom på S:t Catharina, ett högt, inåt kyrkans fordna loft spetsbågigt sten-sparr, som burit kroppås-taket.

Högchoret är utvändigt prydt med fot af fint listverk.

Om kyrkans yttre för öfrigt kan med all befogenhet göras samma anmärkning som vid den södra Systerkyrkan. Omsluten af fem tomter, på alla sidor vidbygd, och till en del på södra sidan otillgänglig ännu (år 1858) genom vidriga hinder, väntar denna kyrka på befriande, kraftfulla åtgärder, för att fullständigt kunna visa det vackra och värdiga i sina yttre former.

S:t Drotten har varit sockenkyrka för en del af stadens infödda befolkning, och icke särskilt tillhört någon främmande nation. Härtill slutar man deraf, att en dess Kyrkoherde Henrik (eller Helgo, såsom namnet äfven finnes skrifvet), hvilken år 1272 af Biskop Henrik i Linköping erhöll uppdrag att tillika hafva inseendet och vården om S:t Jakob's kapell och Nunnekloster, kallas »Plebanus», hvilken titel antydde andlig vård om gemene man, plebs, som han hade att undervisa. — Af nämnda förhållande till kyrkoherden i S:t Drotten kallades S:t Jakob's konvents-nunnor »Drottimoniales». — Ofvannämnde eller en annan kyrkoherde, vid namn Henrik, är bekant genom sitt försök att år 1288 bilägga de tvistigheter, som utbrutit emellan Landsboarne och Wisby' Borgare, i följd af nya pålagor och tullafgifter som de sednare, stolte öfver sina nya befästningar och murar, föreskrifvit de förra, och hvilka tvistigheter föranledt öppet krig. I denna kyrka sammanträdde nämnda år fullmäktige för båda parterna i och för freds-underhandlingar, som räckte i flera dagar, dock utan framgång. Slutligen lade sig Kung Magnus Ladulås i saken, instämde de båda parterna till Nyköping och förlikte dem der den 9 Aug. ofvannämnda år, dervid den rika och mäktiga, om sin sjelfständighet hitintills så ömtåliga hansestaden måste till den myndiga och i utöfvandet af sitt konungakall stränge skiljedomaren ikläda sig hårda förbindelser.

VII. S:t Maria eller Wårfru-kyrkan.

Wisby' Domkyrka.

Kyrkan S:t Maria, som troligen började byggas mot slutet af 1100-talet, af Tyskarne (Lübeckarne) i Wisby *) — »constructa per manus Teutonicorum» **), såsom det heter i invigningsbrefvet — blef år 1225 den 6 Aug. af Linköpings-biskopen Bengt den 1:e högtidligen invigd Jungfru Maria till ära. Vid samma tillfälle lemnade Biskopen den nya församlingen

*) Några af de i Wisby handlande nationerna hade, liksom eget »Kauf-Hof», eget qvarter, samt egna magaziner, så ock egna kyrkor. Liksom Lübeckarne hade S:t Maria, hade Liffländarne S:t Jacob, Nowgorods-boarne den s. k. Ryska kyrkan och de nederländske köpmännen S:t Gertrud.

**) Uppbygdt af Tyskarnes händer.

rättighet, att nu och framgent sjelf välja sig kyrkoherdar, och åt alla fremlingar frihet att der välja sig grafställen; men om någon borgare på Gotland i S:t Maria önskade sig lägerstad, skulle detta beviljas, dock utan mehn för hans sockenprest i afseende på offret för den dödes själ; ingen skulle understå sig att lägga kyrkan i bann, såvida hon icke ohelgades genom blods-utgjutelse, o. s v. Dessa af Påfven bekräftade privilegier blefvo sedan föremål för många häftiga och vidlyftiga tvister. — Ursprungligen ämnad till ett monument i s. k. byzantinsk stil, blef kyrkan dock dels under fortgången af arbetet, dels snart efter dess fullbordan ändrad och tillbygd i spetsbågig och annan stil. På pelare, murar och hvalf ser man mycket som är påbörjadt, men afbrutet och öfvergifvet; i följd hvaraf något tungt, otympligt och gåtlikt gör sig här och der gällande. Det tyckes nästan, som första planen skulle varit, att mellan hufvud- och sidoskeppens tak låta ljuset infalla genom en öfre våning af fönster (»Clair-story»), alldeles som på Upsala' och andra domkyrkor, men dessa prydliga fönster hafva blifvit igenmurade, och sidoskeppens tak upphöjde ett par alnar nära emot öfra taklisten, som är prydd med rundbågigt listverk. Vid foten af ett lågt, nästan lodrätt berg, kalladt Kyrkberget eller Klinten, är kyrkan belägen. Dess grundplan utvisar en snedvinkligt, aflångt fyrkantig (mot vester något smalare) basilika, som mot öster fortsättes, i lika bredd, af ett upphöjdt chor (Sanctum, klerkernas plats) med ett sido-chor mot norr och ett mot söder, hvilka sido-chor bilda liksom upphöjda fortsättningar af sidoskeppen. Det egentliga mellanchoret fortsättes med ett lika bredt, fyrkantigt högchor (Sanctum sanctorum, Hostians heliga plats), och hvilket ligger ännu högre än choret. I norr och söder om högchoret invid de nyssnämnda sidochorens östra murar äro fyrkantiga utsprång, som bilda hvälfda Sakristior i 2:ne våningar, och öfver hvilka småtornen stå. — Hela kyrkans inre längd är 88 alnar 8 tum, dess största bredd $37\frac{1}{2}$, dess minsta (mot vester) 35 alnar. Högchoret är $14\frac{1}{4}$ alnar i fyrkant. — Förhuset, deröfver vestra tornet står, är 13 alnar 4 tum långt och vidpass 27 alnar bredt. Hufvudskeppet är 22 alnar 15 tum högt under hvalfkupornas spets. — Hela kyrkans grundplan, murarna inberäknade, innehåller 4,700 qv.-alnar. I både chor och högchor är rundbågen, i den egentliga kyrkan, sådan hon nu befinnes, är spetsbågen rådande, dock med undantag af några smala fönster, som behållit sin ursprungliga, upptill rundbågiga form. — Pelarne, som uppbära tribunbågen (mellan högchoret och choret) och som till en del äro i sidomurarna inbygda, äro knippen af grofva pilastrer och halfkolonner, med kapitäler af löfverk och figurer. Närmaste, fristående pelar-par, det som uppbär thriumfbågen (mellan choret och kyrkan), består likaledes af sammansatta pelarknippen. Följande pelar-par, mot vester och uti sjelfva kyrkan, äro simpla och fyrkantiga; de tvenne följande paren äro jemväl fyrkantiga, men inåt mellanskeppet, liksom i hufvudbågen, förökade med halfkolonner; en af dessa pelare är märklig för sitt kapitäl; i hvartdera af dess hörn nedböjer sig en örn, andaktens symbol, och hugger med näbb och klor i pelarskaftets öfversta list, för att såmedelst liksom hålla tillsammans pelare och hvalf. — Det sjette och vestligaste pelarparet, hvarpå stortornet hvilar, är fyrkantigt och ovanligt groft, bredden mellan dessa båda pelare är endast 8 alnar; mellan de öfriga vexlar bredden mellan vidpass 9 och 11 alnar. Alla pelarparen äro mer eller mindre hvarandra olika, och på flere synas spår liksom af tillämnade och snart öfvergifna byggnads-tankar eller verkställda förändringar. Märklig torde i detta hänsdende en anteckning synas af Spegel i »Rudera Gotlandiæ», så lydande: »Det är tänkvärdigt, att församlingen hade delt Wisby's stora kyrkia utj tvenne delar, och satt en föreståndare öfver hvar halfva del, på thet all ting, genom noga tillsyn, måtte dess skickligare tillgå och bestyras, hvar till the i förtjden tvifizutan hafva tagit anledning af the christnes plägseed i then Grekiska kyrkian, hvilka delte sina tempel i trenne skildnader, kallandes then nedrigaste Narthecen, then medlersta Naon, then tridie Bema», etc. etc.

Högchoret har 3:ne smala, rundbågiga fönster i den östra raka altarväggen, ett smalt rundbågigt på norra, och ett bredt spetsbågigt, upptill trebladigt, tvådeladt fönster på södra sidan. Den egentliga kyrkan, med de båda ofvannämnda sidochoren inberäknade, har på södra sidan 2:ne stora, breda, spetsbågiga, tre- eller fyrdelade fönster och ett smalare rundbågigt (öfver Storporten), samt 2:ne smala, rundbågiga, som nu vätta in åt det vidbyggda Storkapellet. Åt vester, i den för nämnda kapellsbyggnad tillkomna fortsättnings-muren af vestra väggen, är ett bredt, spetsbågigt fönster, och en i sednaste tid gjord ljus-öppning öfver vestra porten. På norra sidan är ett högt, smalt, rundbågigt fönster, och fyra breda, spetsbågiga, fyr-delade fönster. I Storkapellet finnas fyra stora och breda, spetsbågiga fönster. — De rundbågiga (och ursprungliga, från 1229) af dessa fönster äro alldeles siratlösa; de spetsbågiga (och sednare) hafva deremot rikt och smakfullt prydda ogiver, och ornamenterna äro nästan olika för hvarje fönster. I alla hafva glasmålningar funnits.

Portalen på vestra sidan och den nedra på södra långsidan äro rundbågiga, med enkla, slipade kolonner: den öfra på samma sida är äfven rundbågig, men perspektivisk (fördjupad), med 3 kolonner och 4 halfpilastrer på hvardera sidan, af polerad marmor och ganska ståtlig. Sedan år 1769 har denna sköna port varit undanskymd af en liten smaklös utbyggnad, kallad *Brudkapellet,* ämnad (såsom det säges) till en familjegraf, hvilken vanprydande tillbyggnad ändtligen år 1858 blifvit nedrifven.

Invid kyrkans södra långsida, framför den nyss nämnda enkla portalen, och i rät linie med kyrkans vestra mur samt åt öster intill en utbyggnad (troligen en särskilt altarplats) ungefär på midten af nämnda södra sida är det s. k. Storkapellet uppfördt (36 alnar 6 tum långt och 11 alnar 8 tum bredt invändigt), uti 1300-talets rent gotiska stil, lätt, luftigt, ljust och ljudfullt: dess resonnance hör till kyrkans märkvärdigheter. Golfvet är till kapellets östra tredjedel några trappsteg upphöjdt; troligen har ett altare der stått. Kapellet har ingen fristående pelare: taket med sina 3:ne spetsbågiga hvalf hvilar på åtta fina, mångdubbla väggpelare med sköna och märkliga hvalfffötter. I hvalfven märkas prydliga korsbågar samt mångahanda fina ornamenter af figurer och löfverk. — Detta kapells perspektiviska portal är utmärkt af fina, smärta halfkolonner och spetsbågar; kapitälerna smyckas af väl skurna löf- och djur-former, och gafvelfältet är prydt med halftupphöjda figurer, föreställande Kristi uppståndelse ur grafven. Gafvelsidorna och spetsen bära synnerligt vackra, med arkitektur, löfverk och knoppar sirade pinakler eller småtorn. — Kapellets södra framsida afdelas af fyra kontreforter (sträfpelare), och på de 2:ne närmaste till portalen sitta beundransvärda fragmenter af baldakiner (tabernakler), i hvilka troligen heliga bilder hafva stått och med händren lyftade till välsignelse lyst frid öfver inträdet i helgedomen. Dessa sköna baldakiner, äfvensom till en del bildverket i portalen, anses hafva blifvit förstörda på 1500-talet, i brytningen mellan Katholicismen och Lutherdomen.

Betrakta vi vidare detta kapells utansida, så undfalla oss icke de 2:ne i taklisten utstående vattenrännorna, föreställande den ena (i vestra hörnet) en grinande menniskofigur, framkrypande på en stång; den andra (i östra hörnet) hin håle sjelf, men fängslad i kedjor, båda med vidöppen mun. Dessa på gotiska kyrkor ej ovanliga groteska figurer förklaras olika: enligt några betyda de hånet och ondskan, förjagade och liksom stadde på flygten ur helgedomen; enligt andra, äro de intet annat än sjelfsvåldiga infall och möjligen satiriska anspelningar af bildhuggaren, den frie, i sina åsigter redan protestantiske konstnärn, som icke stort trodde på munkarnes traditioner, på helgonens medling och förtjensten af sjelfplågandet och yttre goda verk, på bildernas mirakler, på aflatet, öronbikten och skärselden. Äfven på munklifvets sedeslöshet hafva dessa allegoriska framställningar ansetts häntyda. På hvar och en af södra murens 4 kontreforter har legat ett sådant vidunder (»Gargouille»): ett tredje ligger qvar inne på kyrkans hvalf, och föreställer Simson uppbrytande Lejonets gap, genom hvilket regnvattnet forssat ut. Det fjerde är försvunnet.

Detta kapell är öfverbygdt med en ny façad i Renaissancens stil, uppförd efter den stora eldsvådan 1744. Den fordna gafvelns gotiska karakter, med knopp- och lilje-prydda pinakler eller småtorn öfver hvar och en af kontreforterna, blef då uppoffrad. Af dessa pinakler finnes en nästan fullständigt qvar å kyrkans loft.

Mellan kapellets sköna, lätta, ogiviska portal, och den vid ingången till kyrkan sedan mötande, den egentliga kyrkans enkla och rundbågiga, är det endast 12 à 13 steg. Dock ligger vidpass ett århundrade deremellan. Hvardera är af sin tids byggnadsstil ett karaktistiskt uttryck, och sammanställningen är lärorik.

S:t Maria har 3:ne torn, Tre-enighetens symboler. Anmärkningsvärdt är, att det ensamma tornet här står mot vester, och de båda (syskon-) tornen mot öster. Här äro också dessa sednare mindre: de äro smala, fina, nästan som minareter på en mohrisk moské, och åttkantiga. De äro helgjutna konststycken, af beundransvärd skönhet. Dessa torn äro bygda öfver sakristiorna invid högchoret; utvändigt är det södra i söder 7 alnar 19 tum, i öster 7 alnar 21 tum, och det norra i öster 8 alnar 16 tum, i norr 8 alnar 19 tum. Från början har deras konstruktion varit för svagt beräknad, så att man sedan måst mura igen de många, i 2:ne våningar bygda gotiskt prydliga fönstren. Ofvanpå stenresningarna, som sluta med en bred, af gesimsbågar ornerad list, äro af trä bygda, smala och uppåtsträfvande lanterniner (från 1760), nog mycket belastade, törhända, med listverk och sirater. — Det vestra s. k. Stortornet är groft och fyrkantigt: nedtill bredare, har detta torn, ungefär i höjd med taklisten å kyrkans sidoskepp, en väktaregång, med sköna rundbågiga, tvådelade fönster af polerad marmor; och smalnar sedan, och blir 70 alnar högt (från marken); på stenmuren är en lanternin med balkong (eller altan), det hela (något öfver 100 alnar från jorden) slutar med en spets, hvarpå sitta en tupp och en stjerna (vaksamheten och religionens ledstjerna). I tuppens stjert är årtalet 1746, då nybyggnaden af trätornet verkställdes, uthugget och genomskinligt. Uti detta torn finnas, utom ett slag-ur, 3:ne stora och välljudande klockor, alla med inskrifter, af hvilka vi afskrifva den ena, såsom betecknande ett af de många olycks-år i kyrkans historia (åren 1400, 1513, 1610 och 1744), då eldsvåda förstört större eller mindre delar deraf:

»När Fyrti Fyra skrefs näst efter Sjutton hundra
Fick Elden lof af Gud att Vestra Tornet plundra
Min gamla nakna kropp blef der ock eldens rof,
Jag ringde för mitt Lik och sjelfver mig begrof.
Men togs straxt up igen och bars ur badet neder
Och fick på detta rum min förra tjenst och heder.»

Utsigten från kyrkans balkong öfver den ålderdomliga medeltids-staden, hvilken med sina många ruiner förekom den store Linné »såsom sjelfva

Rom i modell», utsigten öfver både land och haf är angenäm, och uppstigandet dit belönar mödan.

Nedstiga vi åter i kyrkans innandöme, så märka vi genast, att anordningen och den inre karakteren, af naturliga skäl, icke är den ursprungliga. Vi sakna de många altarena, de stora crucifixerna, bilderna af martyrer och helgon, det höga chorskranket med chorstolarna (som qvarstod till 1830), biktstolarna, vigvattens-skålarna, kandelabrerna och silfverstakarna, de brokiga draperierna och standarerna, och den heliga, hemlighetsfulla, mystiska skymningen i pelargångarna och choren, i följd af glasmålningarna i fönstren. Och är det gudstjenst i S:t Maria, så sakna vi rökelsekärlens vällukter, de brinnande vaxljusen, mässans underbara harmonier och de tjusande hymnerna, pastorerna, presterna och chorgossarna i ståtliga skrudar, processionernas prakt, den poetiskt sinliga åskådningens glädje. Icke en gång »Mater Maria», den rena kärlekens, moders-kärlekens, sköna bild, för hvars dyrkan dock fordom Guds tillbedjan förglömdes och Kristus sjelf trängdes åt sidan, hon, åt hvilket templet är invigdt, qvarstår här numera för det kroppsliga ögat. All denna ståt, denna bilddyrkan, har Luthers väldiga ande blåst bort. Men Luthers lära förbjuder icke en själfull altarmålning eller ett skönt skulpturverk, hvari själ och ande talar till själ och ande. Och äfven detta saknas i denna Lutherska kyrka.

Öfver kyrkans *lösegendom* på 1420-talet meddelar Strelow i sin »Guthilandiske Kronike» (sid. 201—205) ett inventarium, som förtjenar att här ordagrannt aftryckas:

"Jeg finder udi en gammel Bog Vor Frue Kirckis Inventarium: Aar 1427, Men huo som hafde hendis Inventarium for Konning Valdemar (år 1361) hende beröfuede.

Det store Billede, er aff klar Guld, som hafuer værit saa stort, som it 5 Aars gammel Barn. — 6 forgylte Kalcke. — En Monstrantze forgylt. — En Monstrantze, den er kostelig, som mand tager frem til Höytiden. — 3 smaa Monstrantze. — 2 Par Apostle forgylt. — 1 par Apostle huide aff Sölff. — 1 Par forgylt, som mand hafuer Brödit udi, naar mand gaar til krancke Folck. — Myssivende 4 Stycker, som gode ere aff Guld. — 2 Gyldene Stycker, som mand alle dage bruger. — 1 huid aff Silcke. — 1 aff detsamme. — 1 Grön med en Borde paa. — 2 huide aff Lerrit. — 1 aff Klæde. — 1 Blaa. — 1 Grön. — En Röd. — 4 Choer Kapper. — 1 stort Sölff forspende forgylt, som hörer till Kappen. — 2 store forgylte Kneppe til samme Kappe. — 6 Kjortele, med Sölffsmide paa. — 1 Palle som hör til det store Altere, udaff Sölff forgylt. — 1 for det hellige Kors med forgylte Smide. — 2 Wirocks Kar udaff Sölff förgylt. — 1 Evangelium Bog, med Sölff belegt. — 2 Sölffkar, der Helligdom er udi. — 2 Byßer aff Elphenbeen, der Helligdom er udi. — 1 Thinflaske paa 3 Stobe. — 3 andre Flasker. — 6 Par Apostle af Thin. — 4 aff Sölff er forgylt. — 7 Hiönner. — 5 Stoelehiönder. — 2 Sölff Chrone, paa S. Bartholomæi Altere. — Paa Vor Frue Billede i Kapellet ere hefftet 12 Bresser oc 3 Spander. — Det Sölff som henger for Billedet, er 27 Stycker oc 3 store Klocker. — Paa Snören ere 3 Skib, 5 Fiske aff Sölff, oc 3 andre Stycker. — Paa den 3 Snoer 12 Klocker. — 1 stort Bagspand er 27 Par forgylt. — Noch 28 par Knappe, 37 forgylt. — Spender til det store Altere 27 Par forgylt. — Andre smaa 58 Par, noch 57 Par, noch 84 Par. — Paa den Feile, som Bilder har paa Höytidsdage, er 6 store Forspander. — Paa siden er 56, paa den venstre side 35 Stycker, 1 forgylt Belte, der hos henger 1 Jegerhorn udaff en Hualtand, samme Horn henger i en Sölffkiæde forgylt. — 1 Enhörnings-Horn, med Sölff belagt. — En Krantz af fine Perler, med 1 Billede aff purt Guld. — En Sölff Hönne. — 3 store forgylte Chroner. — 6 Hiönder, med sölffknappe udi. — 10 andre Hiönder. — 6 smaa Billeder. — 2 Engle med Sölff belagt, Vingerne aff pur Guld. — 6 smaa Billeder aff Sölff. — En Kiste fuld aff Helligdom. — En Budiche aff Sölff, med Helligdom. — 1 Monstrantz fuld med Helligdom. — 3 Monstrantzer fulde aff Helligdom. — 3 andre Kaars aff Sölff. — 1 lidet Kaars aff purt Guld, huor udi findes det Træ, som Christus er död paa. — Vor Frue Bild. — 1 Engel Billed aff Sölff, forgylt. — 1 Missivende med alt sit Redskab. — Penge 221 Marck, 10 Marck i alleslags Mynt, xj Rosenaabel. — 84 Arnoldiske Gylden. — 26 Ungerske Gylden. — 6 Stycker Sölff som kom aff Lybeck. — En Theen aff Guld. — En Sölffskaal. — 2 forgylte Chroner som kom fra Lybeck. —

Dette forskrefne var i Vor Frue Kircke i Wißbye, huad hafuer der værit hos de mange Kircker oc Closter, inden Byes oc uden Byes, kand en huer vel eracte." —

Öfver det nuvarande altaret hvilar ett æsthetiskt armod. Den ursprungliga prydnaden var ett altarskåp, med flygeldörrar, och inuti smyckadt med helt-upphöjda helgonbilder på guldgrund, i prydliga nischer och under baldakiner af fint och genombrutet arbete, uppstäldt på ett fristående stenbord, hvars skifva, med sina på invigningsdagen inristade 5 kors, ännu är qvar. Det vackra altarskåpet försåldes beklagligtvis år 1684 till Kellunge kyrka, hvars prydnad det nu utgör. Denna värdiga altarprydnad efterträddes af en klumpig altartafla af sandsten, förärad af Ståthållaren Johan Cedercrantz, och föreställande Adam och Eva m. m. i groteska figurer, och ännu förvarad i ett sidokapell; hvilken tafla åter år 1808 lemnade rum för en grann dekoration, skänkt af Assessor Dubbe, och föreställande ett berg, öfver hvilket en sol strålade och från hvilket en engel nedsväfvade; vid bergets fot hvilade Guds Lam på boken med de 7 inseglen, och i fonden voro skogs-kulisser uppställda mot muren. Dessa osmakliga prydnader nedtogos med rätta vid reparationen 1830, men sjelfva altarbordet blef då beklagligen flyttadt från dess gamla, af akustiska förhållanden bestämda plats, in till östra väggen, och derpå uppsattes ett enkelt träkors, och af den förra altarprydnaden begagnades solen, engeln och s gerlammet. Det hela är simpelt, och anordningen så mycket mer klandervärd som den skedde på bekostnad af det medlersta af den östra chorväggens 3:ne (symboliska) fönster, och till mehn för församlingens uppfattning af altarbönerna och mässan. — I de båda sidochoren, der höga nischer finnas i östra muren, hafva troligen altaren stått. I det ofvan anförda Inventariet nämnes ett S:t Bartholomæi altare.

Det gamla, förfallna orgelverket, bygdt i rikt dekorerad gotisk stil, och hvaraf ännu på kyrkhvalfvet finnas intressanta fragmenter qvar, lemnade 1836 rum för ett nytt, bygdt af N. Petterson, och bestående af 26 stämmor.

Dopfunten, flera gånger flyttad, står nu i norra sidochoret; ett kostbart arbete, i rosettform, hugget af rödspräcklig Gotlands-marmor. Jemte funten märkes (det äfven flyttade) afledningsröret i golfvet, deruti det vigda döpelsevattnet skulle tömmas.

Predikstolen, fästad vid den nord-östligaste pelaren i sjelfva kyrkan, är af valnöt och ebenholz konstmässigt arbetad, och skänkt af Borgmästaren Joh. Wolters år 1684.

Kyrkgolfvet, sammansatt af mer och mindre skadade grafstenar, ända från 12- och 13-hundratalen, erbjuder åt antiquarien ett rikt fält för forskning. Oberäknadt de latinska inskrifterna i prydlig munkstil, se vi här figurer och heliga bilder af alla slag: biskopen med sitt pallium och med kalken tryckt intill bröstet; munken med en from devis lik en gloria kring sitt hufvud och omgifven på ena sidan af gisslet, på den andra af embetsstafven (Abacus), hvilka symboler påminna om stadgandet i gamla tempelordnar: Regeringen är oss förlänad genom stafvens och risens symboler — stafven, för att stödja den svage, riset för att straffa den irrandes fel. — Här ser man vidare riddaren i sin rustning, omgifven af vapensköldar, ättens anor; den ridderliga matronan och den adliga jungfrun, den förra i det allvarsamma doket, den sednare med hufvudet smyckadt af diadem och plym, båda utstyrda med smycken, ringar och kedjor; borgaren med sitt yrkes emblemer, t. ex. ett städ med hammare och tång, en läderknif och en skosula, ett skepp, en båge, o. s. v., tillika med hans bomärke, sammansatt af runor, och med engeln, lejonet, oxen och örnen (Evangelisternas sinnebilder) i stenens hörn. Nästan på hvarje sten står ett fromt tecken, en biblisk bild, kalken med den korsprydda, invigda oblaten, eller något dylikt — utgörande en hieroglyphisk öfversättning af den vanliga slutstrofen, bönen om en fridfull hvila: »requiescat in pace».

Bland märkliga personer, hvilkas grafstenar här finnas, må nämnas bröderna Olof och Filip Axelsöner Tott, den förre höfding på Gotland, båda döde 1464 (men begrafne i S:t Hans-kyrkan, hvarifrån stenen är hitflyttad). I S:t Maria har Prins Erik, Kon. Albrechts af Mechlenburg son, död 1397, sin lägerstad; hans grafsten ligger utanför Stor-kapellets portal, genom hvilken den stora stenen icke kunde införas. I högchoret framför altaret hvila: Henrik Rosenkrantz, dansk länsherre på Gotland, död 1537, i halft upphöjdt arbete afbildad på stenen. Vid hans venstra sida ligger hans hustru Karine Rosenkrantz, och hennes syster Mette Hardenberg, döde på Wisborgs slott 1549, och deras väl skulpterade figurer äro äfven för kännedomen om tidens kostymer af värde; samma fruntimmersbilder äro framställda på en i högchoret hängande oljemålning. Vidare: Borgmästaren i Lübeck, amiralen Bartholomæus Thinapfel, danske amiralerne Franz Bilde och Joh. Lorentzen, samt danske adelsmännen Anders Friis, Söffren Munck, Knut Reventlow, m. fl., som vid lübska och danska flottornas skeppsbrott utanför Wisby år 1566 vådligen omkommo. Till Thinappels åminnelse sitter på högchorets norra vägg en oljemålning, föreställande en åldrig man, i präktig senators-skrud, med knäppta händer knäböjande vid foten af Frälsarens kors. Bakom honom brusar ett stormande haf: spillror af krossade skepp flyta här och der, och en redlös farkost kämpar med vågorna. Besättningen derombord håller på att kasta en man i hafvet, och en förfärlig hvalfisk öppnar redan sitt gap för att sluka det arma offret. Man känner igen den fromma historien om profeten Jonas. Thinapfels graf är nere i choret. Vid sidan af denna tafla är ett väl arbetadt monument af sandsten, egnadt åt minnet af Ingeborg Tidemann, gift med Emmike Kaas, som 1576—85 hade Gotland i förläning. — Framför altaret, på högra sidan om Rosenkrantz, ligger en annan dansk höfdingsman, Herman Juel, död 1607, och bredvid honom hans husfru, båda i upphöjda figurer och omgifna af heraldiska prydnader. Af ätten Bilde äro flera här begrafna. I sednare tider och ända till dess begrafningar i kyrkan upphörde, begagnades dessa grafvar i högchoret för biskopar, borgmästare och andra förnämliga personer. Så begrofs år 1821 i Rosenkrant'ska grafven handelsmannen i Wisby Kristoffer Gazelius, född af bondeslägt i Gåsemora gård på Fårö: genom flit och idoghet hade han förvärfvat den (på Gotland) betydliga förmögenheten af 3 Tunnor guld, hvilken enligt hans testamente till största delen blef använd till fromma stiftelser: för de fattiga i Wisby 20,000 R:dr, för fattige köpmäns enkor och barn dersammastädes 3,000 R:dr, till 2:ne folkskolors inrättande (den ena på Fårö, den andra i Tingstäde, der han ägde Furubjers gård) 13,000 R:dr, och föröfrigt till slägtingar och handelsbiträden frikostiga gåfvor. Den enkle och tarflige köpmannen blef hedrad med grafplats i Domkyrkans högchor; bondesonen från Fårö multnar i samma grift som Danmarks ädlaste riddersmän. Medborgerligheten har ock sitt adelskap. Dygd, förstånd och mandom gör Adel, sade gamle Kong Gösta.

Nere i choret är Superintendenten Hans Strelow's grafsten, hvarpå synes, utom långa latinska verser, Kristus som döpes af Johannes. Strelow är märklig för sin »Guthilandiske Kronike», som med tillegnan till Konung Christian d. 4:e trycktes i Köpenhamn 1633 *).

Sjelfva inskrifterna på dessa gamla grafstenar bevittna, hvilken mötesplats för utländske män Gotland var under Medeltiden: Wisby var till

*) I denna bok vill Strelow bevisa, att Gotland är koloniseradt från Danmark, och att Göterna »som gjorde sig hela verlden underdånig» äro utreste från nämnda ö; hvarföre också hans krönika handlar nästan lika mycket om den öfriga verlden, som om Gotland. Såsom skrifven utan all kritik, måste denna bok med stor försigtighet begagnas, och om den uppgift är sann, som superintendenten Göran Wallin medelar i sina »Gothländska samlingar» (I: 183), att nemligen, medan Strelow låg i Köpenhamn, elden kommit lös i huset, der han bodde, och förstört både manuskriptet och urkunderna, hvarefter han ur minnet skall hafva skrifvit sin bok ånyo; så är det ej underligt, att innehållet delvis är lösligt, sväfvande och fullt af misstag. — Strelow dog 1656.

hälften en stad af främlingar: det var en kolonisation som oupphörligt fortgick, dock utan att undantränga de infödde. I det mäktiga Wisby-rådet suto både Gotlänningar och Tyskar. Man finner här på grafvarna tyska, flandriska, nederländska, engelska, danska och ryska familjenamn. Några af dessa slägtnamn fortlefva ännu på Gotland.

På kyrkans väggar äro, utom Thinapfel's och Ingeborg Kaas' redan omnämnda, 6 andra stora, på snidverk, färger och guld rika epitafier uppsatta, bestående af oljemålade taflor omgifna af evangelister, gråtande englar, styrkans och kärlekens m. fl. dygders sinnebilder, och dessutom löfverk och arkitektoniska prydnader. Midtelstycket föreställer vanligen en familjetafla. Husfadern med sönerna vid sin sida, husmodern med döttrarna, i 1600-talets stela och högtidliga kostymer, med allvarliga anleten, med händren hopknäppta till bön kring psalmboken eller bibeln. Äfven de döda barnen äro afbildade, hvilande i svepnings-skrud på hyenden vid föräldrarnes fötter: ingen fick saknas i familje-ringen. Dessa minnesvårdar från 1630- och 1650-talen bevisa, att ännu då fanns i Wisby både rikedom och konstsinne. I Antwerpen, Brüssel och Köln ser man knappast präktigare epitafier med undantag dock af porträtterna, som der merendels äro utförda af verkliga mästare. Dessa minnesvårdar äro, enligt inskrifterna, uppsatta »Gud till ära, Kyrkan till en sirat, och till åminnelse af» än en ridefogde på Wisborgs slott, än en landsdomare på Gotland, än en borgmästare och köpman i Wisby, o. s. v. Idéen och anordningen af dessa taflor är lika stolt som vacker och rörande. Dessa 1600-talets familjer, i lifstiden gudfruktiga, ärbara och kyrksamma, ville äfven efter döden åtminstone i bildlig måtto vara tillstädes i Herrens hus. Under det att det lefvande slägtet derstädes höjer sin lofsång och sin bön, tyckas dessa stränga, allvarliga gestalter på muren liksom deltaga i gudstjensten, och med hopknäppta händer, fast med stumma läppar, hviska en bön om »en fröjdefull uppståndelse».

Vid norra sidan af kyrkan är en tillbyggnad, från år 1778, kallad Konsistorii-rummet, der kyrkans skrudar och andra tillhörigheter förvaras, sockenstämmor hållas, o. s. v. Här beundrar man några chorkåpor från Medeltiden af utmärkt både sömnad och broderi. På väggarna sitta 10 kontrefejer af stiftets superintendenter och biskopar, deribland Kolmodin, psalmsångaren (Sv. Psb. 394, m. fl.), död 1709; den här förut nämnde Göran Wallin; Kammecker, den siste superintendenten, död 1758; Lütkeman, den förste biskopen, utnämnd sistnämnda år, m. fl.

S:t Marias kyrkogård, instängd af en stenmur (som bör bortrifvas) och en ring af kastanier, bokar och lönnar, är vacker och fridfull. Dess areal är 16,350 qv.-alnar. Numera är det blott några gammalmodiga egarinnor till reserverade familjegrafvar som få der begrafvas. Mot öster vid bergets fot är en bred, upphöjd terrass med poppelskuggade grifter, enkla vårdar och hvarje söndag (såsom här sed är) blomsterklädda grafkullar. Af de 3:ne kyrkogårdsportarna är den södra, af sandsten, i renaissancens stil, och rätt vacker. Den norra är äldre, bredare, af kalksten (liksom hela kyrkan), och med hanseatiskt trappstegsformiga gaflar, med stenbänkar inuti på sidorna, der fordom kyrkans privilegierade fattige suto och anropade det förbigående kyrkfolket. Vid golfgallret eller »kyrkristen» i denna port fäster sig en gammal munk-historia, så lydande:

Anno 1496 skedde ett *järtecken* i Wisby. En man som hade rånat några af Maria-kyrkans heliga kärl och apostlar, blef androm till varnagel belagd med kyrkans vrede och bann. Sjelf var han i kyrkan när bannlysningen förkunnades. Förfärad dröjde han qvar till mässans slut; men när klockorna ringde och ljusen släcktes, då smög han sig bort. Och när han kom till norra kyrkristen, då förmådde han icke gå längre, utan satte sig ned på den låga stenbänken och hvilade mot gallret sina domnande ben. Men då smallt jernet undan, benen nedsjönko, och gallret slöt sig åter som en fotblack kring hans vrister, och der satt syndaren fastläst, tilldess att kyrkan förbarmade sig öfver honom, och presterna kommo med reliker i händerna, med brinnande ljus, med sång och rökelse, och förkunnade honom absolution.

Länge hade för domkyrkan i Wisby en större yttre reparation varit af nöden, och sednast församlade Riksens Ständer, som till kyrkans underhåll anslogo af arrendet för Wisby kungs-ladugård 50 tunnor spannmål årligen, hafva gjort denna reparation möjlig. Till en del har den redan blifvit verkställd. Till heder för Kyrkorådet och församlingen må nämnas den pietet emot det åldriga templet, som vid de förberedande åtgärderna blifvit ådagalagd. Hade samma vördnadsfulla uppmärksamhet varit iakttagen vid den sednaste inre reparationen år 1830, hade kyrkans innandöme nu varit både rikare och vackrare. Nu har man deremot erkänt, att det icke var endast ett hus, utan ett Guds hus och ett herrligt minnesmärke af mensklig konst, hvars iståndsättande komme i fråga, och att man derföre betänksamt borde skrida till verket. Derföre anhöll också församlingen hos Öfverintendentsembetet, att en arkitekt måtte nedsändas, för att på stället författa ett arbetsförslag. Och uppdraget föll i de bästa händer. Sommaren 1849 uppgjorde professor F. W. Scholander en utförlig och detaljerad plan för både iståndsättandet af det bristfälliga och ersättandet af det förlorade, och borttagandet af de vanprydande tillbyggnader, som kunna undvaras. På detta sätt skall Maria-kyrkan — enligt Scholander »ett af Sveriges betydligaste, bäst bibehållna och vackraste byggnadsverk från medeltiden» — undgå

hvad som förut blifvit dess och många andra kyrkors lott, att nemligen i sednare tid, och på sätt som stridt ej blott mot monumentets ursprungliga och sköna karakter, utan ock oftast mot konstens och smakens enklaste lagbud, förvandlas och förstöras.

Det återstår nu att omnämna några ålderdomliga, sagofirade kuriosa, som inom kyrkans murar förvaras. Till exempel de s. k. »Jättebenen», intill år 1830 framlagda i sjelfva kyrkan på en utskjutande pelarlist, och lemningar, såsom man trodde, af en jättinna, som vid kyrkans byggnad tvungits att biträda. Det var vanligt att de fromma gummorna vid vandringen i gången nego och signade sig, då de gingo förbi dessa hedna reliker. Men redan Linné, vid sitt besök i kyrkan (1741) tillintetgjorde det underbara, hvarmed vantron utstyrt dessa väldiga knotor, genom sin förklaring att »de voro verkligen hvalfiskben». — Äfven »Domedags-fisken» må här nämnas: när kyrkans grundval lades, framsprang ur jorden en källa, och i den fångades en underlig fisk, som gret liksom ett barn; vidundret blef i ett tåg upphängdt i storkapellet, och när fisken 3:ne gånger hade fallit till golfvet, då skulle yttersta dagen stunda. — Strelow berättar härom något annorlunda: »År 1282 den 28 Febr. blef en fisk fångad, med hufvudet likt ett lejon, och som gret och skrek som en menniska, så att alla som det hörde, förundrade sig. Fisken blef upphängd i Wårfru-kyrkan och hänger der än i dag» — Äfven Linné tog den underbara fisken i ögnasigte, och förklarade att det var »en Piscis malacopterygius, cauda bifurca, pinnis dorsi duabus» &c. &c., och omnämner i sin resebeskrifning spådomen: »då denna fisken blir förtärd, skall domen komma; måste alltså intet vara långt igen». — Sedan fisken fallit icke blott 3 utan väl 30 gånger, ledsnade man vid detta otillförlitliga orakel, och lade de stinkande qvarlefvorna afsides å norra sakristians hvalf.

Men kyrkan förvarar i de båda sakristiorna bredvid högchoret, samt å sina hvalf och loft äfven bättre saker. Der gömmas ålderdomliga, i både ecclesiologiskt, historiskt och några äfven i æsthetiskt hänseende dyrbara minnesmärken, hvilka från deras ursprungliga platser å kyrkans altaren, pelare och väggar blifvit af ett alltför puritanskt nit bortflyttade och undanvräkta. Utrymmet tillåter icke att beskrifva de gamla harnesk och svärd, de heraldiska taflor, de borgerliga kontrefejer (ställde såsom vanligt på förgrunden af bibliska taflor), m. m. som här påträffas i kyrkans skräpvrår. Särskilt må ett par ord nämnas om skulptur-sakerna: en vacker Kristusbild, en Maria med Barnet, en riddar S:t Göran till häst (som fordom hade sin ridderliga plats i Wisborgs slottskyrka), m. m., samt i marmor en S:t Gertrud, visserligen, liksom de nyssnämnda trä-skulpturerna, med många spår af tidens tand, men ändock högtförtjent af en värdigare plats.

Med anledning af S:t Maria's många minnesmärken, må det tillåtas att här framställa en fråga, en from önskan, som icke nog ofta kan uttalas: När skola Gotlands betydelserika minnen af medeltidens tro och konst samlas, uppstädas, ordnas och åter, ehuru på ett annat vis, komma till heders? Maria-kyrkan och nästan alla de gotländska landskyrkorna gömma, undangömma ypperliga bidrag till ett *Gotländskt Muséum,* der (jemte nämnda kyrkliga minnen) Wisby' Läroverks redan påbörjade, för numismatiken, geologien, faunan och floran, ej obetydande samlingar, skulle bilda en gotländsk bildersal, öfverraskande genom både fullständighet och rikedom. Alltifrån de äldsta, de præ-adamitiska, fornlemningarna — (vi mena de sällsamt sköna försteningarna eller kalk-skeletterna af skapelsens kanske äldsta djur-arter, som i det gotländska öberget fått sina familjegrafvar, och som i denna stora mausolée hvila vida bättre bevarade än mumierna i Egyptens pyramider och underjordiska griftrum) — ända till de mångfaldiga minnena af hedendomens och medeltidens krigiska och fredliga värf, af förfädrens hemlif och statslif, religion och skön konst — alla dessa nu spridda minnesmärken borde snart samlas och ordnas på ett ställe, och der skulle vandraren genast och lätt förstå den minnesrika, blomsterrika, tempelrika öns hela forntida och nutida skaplynne; der skulle han äfven klart förstå, att Gotland engång var en af verldshandelns stationer, och Wisby i 13:de och 14:de århundradet, genom rikedom och kultur, en af Europas hufvudstäder.

Wisby pastorat, bestående af staden samt norra och södra lands-församlingarna, är prebende åt Biskopen i stiftet. Pastoratets folkmängd vid 1858 års början: 2,402 mankön och 2,943 qvinkön, summa 5,345. Deraf i staden: 5,128. — År 1805 var folkmängden: 3,819. — För äldre tider saknar man alldeles några säkra uppgifter. Vore Strelow's »Gotl. Krönika» tillförlitlig, skulle man om förhållandet under Medeltiden ega märkliga upplysningar i följande der (sid. 120 och 161) befintliga 2:ne uppgifter, men af flera skäl måste dessa anses alldeles öfverdrifna:

"Der hafuer boed tolff tusende Borger inden Wißbye, ingen Embedsmand" (handtverkare) "inden Porterne, uden Bagere oc Guldsmider, de andre bode uden Staden, huor nu er Agre, huilcked mand nockſommelig, aff de mangfoldige herlige murede oc hugne Brönde, i alle Agre kand forfare oc gifwer tillkiende." —

"Aar 1348 var ofuer alt Verden en stor döde, som kaltis den store eller sorte Död, oc skrifuis, at hafve död udi Wißby ofver 8000. Her paa Guthiland, saa vel som andensteds, stod mange Kirckesogner öde."

VIII. S:t Olof.

År 1102 eller 1103 företog sig danske Konungen *Erik Ejegod* (Genomgod) i sällskap med sin svenska drottning Botildis en bot- och pilgrimsfärd till Jerusalem. Den väg, han tog, var den då för tiden vanliga — den s. k. Östervägen, öfver Gotland och Ryssland till Konstantinopel och

derifrån vidare. Nära sitt mål, dog den botfärdige Konungen på ön Cypern år 1103.

Af Eriks under resan gjorda besök i Wisby är grundläggningen af S:t Olof's kyrka ett minne.

Derom berättar en af Danmarks krönikeskrifvare (N. Petrejus: »de Cimbr. et Goth. Orig.») följande:

. . . . »Då Konung Erik Ejegod på sin resa blef af motvind uppehållen, lade han till vid Wisby, och qvarblef der en hel månad. När han sporde, att Gotlands folk genom helge Kung Olof blifvit omvändt till Kristendomen, ombesörjde han med stor kostnad, att en kyrka i nämnda stad skulle uppbyggas till bemälde helgons ära. Äfven många ädlingar, som voro i Konungens sällskap, följde hans exempel, och anslogo gåfvor till kyrkobyggnaden. Något välde öfver Gotland eftersträfvade Konungen icke: såsom en vän hade han kommit; gästvänligt hade han blifvit mottagen; såsom en vän drog han sina färde.» —

Strelow'ska krönikan har ett något tidigare årtal: »Aar 1097 hafuer Konning Erich Eyngod ladet bygge S. Oluffs Kircke i Vissbye.» — Enligt traditionen, skall Erik genom grundläggningen af denna kyrka till Guds och S:t Olofs ära hafva velat betrygga hoppet om en lycklig färd och om sina synders förlåtelse.

Af denna kyrka återstår numera blott en del af tornmurarna. Huru sjelfva kyrkans form och inredning har varit, är obekant. Vid nyligen öster om tornet anställda gräfningar har en del af norra sidomurens grundval, samt 2:ne till norra sidoskeppet hörande, särdeles vackra pelare-baser kommit i dagen. Den ena af dessa baser har uppburit en åttkantig pelare; den andra har en liten del qvar af ett fint arbetadt pelarknippe, och har kanske stått vid ingången till choret, i hvilket fall man kan antaga, att kyrkan icke varit serdeles lång. Sjelfva kyrkan har varit bredare än tornet. Gamla sägner antyda visserligen, att kyrkan i sin utsträckning varit betydlig: att hon sträckt sig mot öster öfver den närbelägna återvändsgränden (»Säcken») kallad) in på de å andra sidan om gränden belägna tomterna, der man ofta vid gräfningar skall hafva påträffat gamla, grofva murar; men dessa murar kunna hafva tillhört kyrkans presthus eller andra närbelägna byggnader. Att stora partier huggen sten på 1700-talet tagits från S:t Olofs ruin till uppförandet af det icke långt derifrån, vid »Specks-rum» belägna Gazeliska, numera Mathiesen'ska huset, är af gamla personer intygadt, och passar väl in med den tidens för de katholska tempelruinerna ruinerande vandalism.

Den qvarstående tornbyggnadens vestra sida, som är 22 alnar bred, visar en egendomligt skroflig, liksom kristalliserad yta: det är nemligen den inre, huller om buller vårdslöst lagda fyllnings-stenen som blifvit blottad, sedan den yttre, huggna stenbetäckningen affallit. Af denna yttre betäckning qvarsitta små partier dels på södra sidan, dels på vestra sidan längst ner kring portalen, och dels på norra sidan. Tornets östra sida är omkring 24, och dess norra sida vidpass 13 alnar.

Vestra sidans nyssnämnda portal är rundbågig och har ursprungligen varit kolonn-prydd: 5 alnar bred i ytterkant, med en 2 alnar 15 tum bred portöppning. Nedersta tornrummet är 11 alnar i norr och söder, 9 alnar 8 tum i öster och vester; 13 alnar högt, samt täckt med korshvalf, i hvilket 3:ne hål för klocksträngarna synas. Öppningen mot öster, inåt den fordna kyrkan, är lindrigt spetsbågig, och 4½ aln bred; muren der är 3 alnar tjock. På hvardera sidan om denna hvälfda öppning, inifrån kyrkan, är en rundbågig liten port, af vidpass 2 alnars bredd, som inne i muren genom en rundhvälfd, delvis förstörd och upptill utåt blottad trapp-uppgång leder upp på första tornhvalfvet, hvilket på vestra sidan har en ljus-öppning i form af ett kors med upptill och åt sidorna halfcirkelrunda armar. Från detta hvalf synes spår till en trappa, som fört upp till ett högre hvalf, hvaraf endast en liten del är qvar.

Stycken af ett par åttkantiga pelarbaser, af några grafstenar (utaf hvilkas munkstils-inskrifter endast orden: "anima" och "requiescat" återstå — bedjande ännu, midt i den förstörda helgedomen, den dödes bön om fridlyst hvila —; samt bitar af munktegel från taktäckningen ligga invid ruinen.

Af alla kyrkorna i Wisby ligger S:t Olof hafvet närmast: afståndet till vestra stadsmuren, vid stranden, är endast några och hundrade steg. Om, såsom ofvan efter en gammal sägen nämndes, kyrkans grundläggare äfven åsyftat, att, efter långt uppehåll af vidriga vindar, få god vind och lycklig resa, så har valet af kyrkans plats så nära hafvet kanske icke varit utan sin betydelse.

Af kyrkans presterskap äro några bekanta, och bland dem en, som på visst sätt kan sägas ha' kyrkohistorisk betydelse. Hans namn och titel var »Dominus *Heyno*, Curatus ecclesie S:ti Olaui», hvilken troligen i den af Påfven såsom kättare år 1324 fördömde Pariser-doktorn Jean de Poliac's fotspår, år 1393 uppträdde med en kraftig protest emot munk-ordnarnas, namneligen Dominikanernas och Franciskanernas intrång i sockenpresternas rättigheter i hänsyn till själavården, och emot dessa munk-ordnars bedrägerier och olater. Om en af Heyno's i detta syfte hållna predikningar har man qvar ganska omständliga uppgifter. Nämnda år, första söndagen efter Påsk, kl. 12 på dagen, stod herr Heyno i sin sockenkyrka S:t Olof »in ambone» (uti predikstolen) och förklarade, att »sedan Prediko- och Gråbrödramunkarna fått allmän tillåtelse att höra bikt, har aldrig en verklig pastor funnits i Guds församling och icke längre kunde hon ega god ordning och

kraft; — en prest, som är stadd uti dödlig synd, kan ej vid nattvardsbordet meddela syndernas förlåtelse; och den som hör mässan af en dylik prest, begår sjelf en dödlig synd; — munkarna äro intet annat än folkets bedragare», o. s. v. Men bakom ett galler »in refectorio prædicatorum» (i presternas matsal) stodo lyssnande några Wisby-borgare, som voro munkarnes utskickade, nemligen Arnold Zaffenberg, Gerard Ruggeben och Johannes Ahusen, hvilka i en skriftlig vittnesberättelse anmälde Heyno's kätterska satser. Ett »Consistorium provinciale» sammanträdde och suspenderade mannen, tills Biskopen i Linköping gaf honom »licentia» (predikofrihet) åter, men ålade honom att inom en månad infinna sig hos Biskopen, för att lagligen sig försvara. Den både såsom predikant och författare (— i skrifter på både vers och prosa hade Heyno sökt sprida samma satser —) anklagade kyrkoherden blef af Linköpings Domkapitel afsatt. Den svenska (eller tyska) predikan, som Heyno hållit, synes emedlertid haft en följd som utgör en af Kyrkohistoriens märkvärdigheter, ty sedan underrättelsen om Heyno's satser hunnit fram till Rom, utfärdades en Bulla, hvaruti, för att stilla oenigheten mellan församlingarnas prester och Bröderna af S:t Dominici och S:t Francisci Ordnar, blef stadgadt, att munkarna aldrig fingo hålla predikningar der och då presterskapet sjelft predikade, och aldrig i sockenkyrkan utom på Pastors begäran, samt att munkarna icke finge befatta sig med själavården utan med presterskapets goda minne *). —

År 1509 blef S:t Olofs-kyrkan af fiende-hand afbränd och förstörd. Nämnda år anfölls nemligen Wisby af Lübeckarne, som anfördes af Rådsherrarna Hermann Messman och Bernhard Bomhoffner: de intogo staden, afbrände dess norra del med många sköna hus, med Svartbrödra-klostret (vid S:t Nicolaus) samt S:t Olof's och S:t Peder's kyrkor; de bortröfvade allt hvad de kunde komma öfver, och »gjorde en dråpelig skada». Men slottet, som försvarades af Severin Norby, kunde de icke intaga, och Norby utrustade en flotta, som angrep Lübeckarne vid deras affärd med sådan framgång, att de — enligt Krönikan — med stor manspillan samt förlust af skepp och gods fingo dyrt betala hvad de gjort och föröfvat.

Bland de 10 qvarstående kyrko-ruinerna har S:t Olof, näst S:t Hans och S:t Gertrud våldsammast och grundligast blifvit sten-plundrad och förstörd. Det fragment af S:t Olof, som ännu qvarstår, är emedlertid både egendomligt och vackert. Säve's teckning visar oss ruinen från nord-vest. Äfven från öster har den en verkligt monumental hållning: man ser den östra sidan med sina 3:ne bågformiga öppningar, af hvilka den medlersta och största visar genom tornrummets dunkel den öppna vestra portalen med en fond af ljusa löfmassor; man ser vidare öfver nämnda tornrum det grönskande hvalfvet, bakom och utöfver hvilket tornet reser sina brustna, efter eldsvådorna svarta murar och hvalf-delar — och rundtomkring numera träd, buskar, blommor i täck och brokig mängd.

På sednaste tid har nemligen denna ruin på trenne sidor erhållit en värdig omgifning genom den offentliga *Park-anläggning*, som det i många riktningar (medelst en Friskola för 120 fattiga gossar, hvilken efter 33 års verksamhet upphörde 1848, då den af Folkskole-stadgan staden ålagda Folkskola blef ordnad; och medelst sin Understöds-anstalt och sin år 1829 stiftade Sparbank) fosterländskt verksamma *Sällskapet D. B. W.* år 1856 på hösten började anlägga, och hvars syfte är att icke blott bereda stadens invånare och gäster en angenäm promenad- och hvilo-plats, utan ock att med föredöme och undervisning inom länet befordra vackra blommors, nyttiga vexters, ädla fruktträds odling, hvartill öns luftstreck och jordmån så vänligt inbjuda. Ty — enligt Elias Fries' ord — »ingen del af Sverige är lämpligare för sydliga, mångåriga örters samt träds och buskars odling än Gotland, hvars luftstreck är det blidaste i hela Skandinavien: deraf dess sydländska vextlighet.» — Nämnda park är, till sina grunddrag, anlagd efter ritning af Daniel Müller, och omfattar 52,757 qv.-alnar. — Derinvid, mot norr, ligger en mulbärs-plantering (26,150 qv.-aln.), tillhörig Sällskapet för inhemsk Silkes-odling. Mot vester, längs stadsmuren, går en allée, till en del af enskilt man påbörjad för vidpass 30 år sedan (för att beskugga en derstädes då befintlig repslagare-bana), och år 1852 fortsatt, hvartill öfverskottet af till Studentfesten den 18 Juni 1852 sammanskjutna medel beredde tillfälle, och derföre till en erinran kallad »*Student-Alléen*». Denna plantering, ytterligare gynnad af talrika enskilta gåfvor, har vidare blifvit fortsatt längs med norra muren, der en annan repslagare-bana blifvit inköpt, till promenad förvandlad, och »*Silfverhättan*» kallad, med bibehållande af ställets gamla, från nordvestra hörntornet (för dess fordom glänsande plåttak benämndt »Silfverhättan», Silfvermössan) lånade namn. »*Jungfrutornet*» på vestra, och *Lübeckarnes brèche* 1525 på norra muren äro här, den förra en romantisk, den sednare en historisk hvilopunkt. Det hela bildar en grönskande »Boulevard», som få städer hafva så frisk och så rik på egendomligt vackra taflor. Blickar man från Student-alléen genom det s. k. Murfallet utåt: der ligger det fria hafvet med de hvita seglen eller de mörka rök-pelarne af bortgående, kommande, förbi-ilande farkoster, och med det obeskrifliga afton-skådespelet af solens nedgång; — blickar man inåt, så ser man till höger den ståtliga ringmuren med dess omvexlande höga och låga, mångsidiga och derigenom på skuggor och dagrar rika, krenelerade torn, och framför sig bördiga fält och trädgårdar och små bland lummig

*) Wallin, I. 240. — Wieselgren, Sv. Kyrkans Sköna Litt., sid. 103—5, der också de urkundliga källorna äro anförda.

grönska sig gömmande boningar; men öfver dem reser sig en rad af stolta ruiner: S:t Nicolaus, S:t Clemens, S:t Drotten, S:t Lars, och längre bort domkyrkan S:t Maria med sina 3:ne torn, och i bakgrunden, uppe på Kyrkberget, fortsättningen af den tornbeväpnade ringmuren.

På södra förgrunden af detta panorama, bland ålderdomliga monumenter och ungdomliga planteringar, ligger prydligen ruinen af S:t Olof, med sina minnen af Erik Ejegod och Drottning Botildis — de konungsliga pilgrimerna —; af kyrkoherden Heyno — den djerfve Protestanten på 1390-talet —; och med sina hemska märken efter fienders brandfacklor samt efter vänners och grannars snikna inbrott!

Huru denna del af Wisby sett ut i S:t Olofs-kyrkans barndoms-tid, för 750 år sedan, derom har ingen penna och ingen pensel bevarat minnet; men Krönikans uppgift, att denna norra stads-del varit den rikaste och bäst bebygda, bestyrkes af de många och stora kyrkorna, af i åkrar och trädgårdar påträffade gamla grundmurar, brunnar och vatten-ledningar, samt äfven af det mångenstädes under fötterna dånande ljudet ur jorden från fördolda hvalfrum, bland hvilkas hemligheter ännu intet öga har spejat.

IX. S:t Clemens.

Denna fordom herrliga och ännu i sitt förstörda skick vackra byggnad har varit invigd åt Påfven och Martyren *S:t Clemens*, hvilken dyrkades såsom de sjöfarandes skyddspatron. I de flesta sjöstäder hade han åt sig helgade kyrkor, som voro föremål för sjönöds-löften och rika offer.

Af S:t Clemens-templet i Wisby har skeppet eller den egentliga kyrkan en nära fyrkantig grundform eller, invändigt, en längd af 28 alnar 20 tum och en bredd af 27 alnar. Under den ståtliga *thriumfbågen*, som har formen af en mycket lindrigt spetsad halfcirkel, är öppningen till choret 10 alnar 8 tum bred. *Högchoret,* med rak altarvägg, är 15 alnar 18 tum bredt, och har tillsammans med choret en längd af 25 alnar 9 tum. Högchorets och *chorets* norra sidomurar sammanhänga i rät linie; likaså till en del deras södra, men snart, genom en något sednare tids förändring, öppnar sig det återstående af södra muren under ett med choret jemnhögt spetsbågigt hvalf till ett *Sidokapell,* vid hvars byggande en simpelt spetsbågig hvalföppning af vidpass 5 alnars bredd å södra sidoskeppets östra mur blifvit anbragt. Nämnda mot choret alldeles öppna sidokapell är 14 alnar 10 tum bredt och 9 alnar 10 tum långt. Den spetsbågiga hvalfbågen emellan kyrkan och *Förhuset* i vester är 9½ aln bred, sjelfva förhuset är nära fyrkantigt, eller

13 alnar 14 tum i öster och vester, och 13 alnar 3 tum i norr och söder. Kyrkans hela längd är invändigt 72½ aln. Dess areal är 2,400 qv.-alnar.

Egentliga kyrkan har haft 4 fristående *pelare* och 9 *hvalfkupor,* såsom numera synes endast af de på sidomurarna qvarsittande halfcirkelformiga kantbågarna och af hvalfötterna. Äfven chorets och största delen af förhusets hvalf hafva fallit. Af de fordna hvalfven återstår endast det öfver högchoret, mellan tribunbågen och altarväggen.

Hvartdera sidoskeppet har 3:ne rundbågiga *fönster,* omkring 1¼ aln breda, 5 alnar höga och, likasom de öfriga fönstren af samma form, med fint trappstegs-formade platter inåt. Högchoret har mot öster 3:ne höga, rundbågiga fönster vidpass 1¼ aln breda, af hvilka bågen i det medlersta, för större prydlighet, är sammansatt af röd och grå polerad Gotlands-marmor i omvexlande stycken; ett dylikt fönster finnes på norra och ett annat sådant i södra muren. På chorets norra vägg äro 2:ne, omkring 2½ aln breda och 3 à 4 alnar höga, rundbågiga fönster, tillmurade, såsom det tyckes, i äldre tider. I södra sido-chorets östra mur är ett högt, 12 à 14 tum bredt, rundbågigt fönster, genom hvars smyg en smal trappa (från choret till chorhvalfvet) går; uti dess södra vägg har ett stort rundt fönster förändrats till en spetsbågig, trebladig fönster-öppning, 1 aln 18 tum bred och 5 alnar hög. Slutligen finnes ett stort rundt fönster af 6 alnars diameter i vestra tornmuren, som är 4½ aln grof.

Kyrkans *hufvudportal* finnes i södra sidoskeppet, nära dess sydvestra hörn, men är beklagligen tillmurad; inåt är den 4¼ aln bred; utåt är den sköna, rikt prydda rundbågiga portalen alldeles bortskymd af ett vidbygdt magazin, från hvars vind man med möda kan få skåda densammas öfre del. Portalen är utåt på hvardera sidan prydd med 2 runda och 2 fyrkantiga pelare, alla med baser och kapitäler nästan oskadade. Utanför denna portal är mot söder ett mindre, fyrkantigt hvälfdt förhus, som tyckes vara yngre än sjelfva kyrkan: detta förhus är inbygdt i nyssnämnda magazins-byggnad. — Midtemot i norra muren är en annan hufvudport, uti inkant 3½ aln bred och 4 alnar hög. Mot vester och på norra sidan om tornbågen är en liten rundbågig dörr-öppning för någon tillämnad trapp-gång. I östra väggen är en stor, och i den södra en mindre nisch. — I södra väggen af sidochoret är en rundbågig port, omkring 7 alnar hög under bågen och 5 alnar 14 tum bred i utkant; midtemot är på chorets norra sida en tillmurad, 1 aln 9 tum bred, 2 alnar hög dörr-öppning till en hvälfd, men omkring år 1620 nedbruten *sakristia;* och på chorets södra sida är en dörr-öppning (1 aln bred, 2¾ aln hög), ledande in till den genom södra sido-chorets östra fönster bygda, ofvan nämnda trappgång. — Under högchorets östra fönster finnas 2:ne små sambygda *nischer,* på dess södra mur synas spår af ett

Sedile; på norra muren en nisch, samt på chorets norra mur en dito.
vestra förhuset äro på norra och södra sidorna stora, nästan spetsbågiga nischer (10 alnar 16 tum breda, 9 alnar höga, $1\frac{1}{2}$ aln djupa), och i dess vestra mur en port, $3\frac{3}{4}$ aln bred i inkant och omkring 5 alnar hög; dess smyg har den ena sidan sned och den andra vinkelrät. I sydvestra hörnet finnes en rundbågig uppgång, som går genom det stora runda (vestra) fönstrets smyg upp till tornets hvalf, till hvars qvarsittande sidopartier man från norra sidan, numera icke utan fara, inkommer. — *Tornmuren* är från marken $27\frac{1}{2}$ aln hög; den delen deraf, som öfverskjuter det rasade hvalfvet, är omkring 10 alnar hög, och omgifves på de 3:ne utsidorna af en $2\frac{1}{2}$ aln bred omgång, bildad af det till sin nedra del bredare tornet, och från hvilken på norra och vestra sidorna finnes ingångar. Högst upptill har tornet på hvardera af sina 3:ne utsidor 4 små (delvis tillmurade) rundbågiga ljudhål. Hvad form trä-spiran haft, är icke bekant.

J. G. Klingvall (uti »Fornlemningar i Wisby», 1823, I: sid. 7) omtalar en gammal *väggmålning* i denna kyrka: »på norra sidoskeppets östra vägg står afmålad S:t Clemens bunden vid ett ankare; sol och väta har nästan utplånat bildens färger; men ännu kan man vid nogare efterseende upptäcka hela målningen». Numera (år 1858) finnas af denna målning endast några mycket otydliga streck och färg-strimmor qvar. Samma författare har i denna kyrka funnit en *grafsten* med runor, och flera andra grafstenar, med munkstil, af hvilka den äldsta hade årtalet 1313. Under några af dessa grafstenar, som qvarlågo på sina ställen, ehuru krossade af de nedfallna hvalfven, hittades små, som fjell tunna mynt, endast stämplade med ett latinskt W., äfvensom flera af den sorten, som Severin Norby år 1523 lät prägla i Wisby *), ett bevis att kyrkan då ännu varit i stånd och nyttjad. Mellan grafstenarna och de nedfallna hvalfven lågo (år 1822, då Klingvall skref texten till sina teckningar) »bränder och kol, tydliga märken efter förstöring genom brand», hvadan det är anledning att tro, det kyrkan blifvit afbränd 1525, då Lübeckarne gjorde ett nytt, oförmodadt anfall på Wisby. Derom förtäljer Strelow:

"De Lybske löbde ad Guthiland, udi den forhaabning det at indtage, formodendis det icke at skulle være besat, oc H. Söffren" (Severin Norby) "at være aff Landet forreist. Deris Öfwerste var Daniel von Cöllen, huilcke ankommer Pintzemorgen i Dagningen, setter i Land (i nogle optegnelser findes Sabbatho ante Dominicam Cantate **)) ved Sölffhetten, der Folcket var i Kircken til Predicken, oc viste sig intet med de Lybske at hafue Fejde eller Wdstand, opbrende Wißbye, alt det som endnu ofuerbleff i forgangen tid, beröfuede deris Raadhuus, borttog deris Privilegier, oc hues andet der fantis, skonede slet intet, lod ey noget blifue igien, enten i Land eller Bye. Haffde gierne hafft Wißborg, men Otto Andersfön Wlfeld hafde det i en Slotslow" (förläning) "aff Herr Söfren Norby, gaff dennem Krud oc Lod tilbage, saa de maatte den Bestolling ofuergifue."

*) Om dessa slag af Wisby-mynt se Bergman: »De nummis gotlandicis», sid. 7 och 12.

**) Tredje Söndagen efter Påsk.

Ofvannämnda grafstenar hafva sedan 1822 beklagligen blifvit från kyrkan borttagna, för obekanta, ingalunda ecclesiologiska ändamål.

Då mången, i hänsyn till svårigheten och äfventyret att numera komma ut på återstoderna af det fordna tornhvalfvet, torde skygga tillbaka för ett besök derstädes, må här i korthet omtalas den vackra, omvexlande utsigt, som mot öster och norr derifrån erbjudes. Under oss ligger den breda, djupa kyrkan; den ståtliga thriumfbågen (i sitt slag den vackraste i Wisby) böjer sig tvärsöfver och afskär högchorets 3:ne höga, af tribunbågen och af det ensamt der qvarsittande hvalfvet beskuggade fönster och dessas ljusa fonder af lummiga löfpartier; öfver kyrkans norra sidomur ser man S:t Nicolaus utbreda sig i sin enkla storhet, med sin vestra gafvel och södra långsida i pittoreska förkortningar, och till venster derom — öfver stadsmuren, af hvars torn 2:ne äro synliga — ett tvärbrant stycke af det s. k. Galgberget, och derefter andra bergspyntar, stigande den ena framom den andra, i långt fjerran, samt nedanför dem fina strandtungor, ända bort till den nordligaste udden, den höga, ljusa Halls-huk. Åter till höger om S:t Nicolaus och den majestätiska hvalfkronan af Valnöts-trädet derbredvid ser man ånyo stadsmuren och Norderports-tornet, hvarefter den tornprydda och vid sin fot af fördjupade fortlöpande hvalfbågar skuggade ringmuren höjer sig med berget och böjer sig mot söder. Hela denna tafla af ruiner och grönska, af berg och uddar, af land och haf innefattas såsom af en ram utaf den stora, svartgråa hvalfbågen emellan tornhvalfvet och kyrkans fordna loft.

Ännu några ord innan vi lemna vår utsigts-rika, men farliga plats på tornhvalfvet. Nyssnämnda hvalfbåge prydes till venster af en hög törnrosbuske och till höger af ett Oxelträd (»Sorbus Scandica»), det trädslag som trifves så underbart väl på Wisby-ruinernas magra murar. I det qvarsittande fragmentet af en hvalffot (på södra sidoskeppets vestra mur) har en kärna till nämnda träd tillfälligtvis kommit att stanna, har mellan stenarna i kalk och litet mylla fått rotfäste, har skjutit upp och frodats, och det lummiga men busk-lika trädet bildar nu, nedifrån kyrkan betraktadt, tillika med hvalffoten en harmonisk dekoration. Eget är det att se, huru de grofva rötterna slingrat sig mellan, under och öfver de sammanmurade stenarna, som de sprängt åtskiljs, och huru de spridt sig ut öfver hvalfvet, till hvars fall de medverkat, samt huru de nu på ett par ställen kröka sig utför hvalfkanterna.

Både i och utom Wisby hafva, såsom välbekant är, rika skatter af mynt och prydnader, utaf guld och silfver, från både öster- och vesterländerna, ofta blifvit funna i mark och murar. Genom rykten och sagor har, isynnerhet i äldre tider, förhållandet med dessa fynd stundom blifvit

sagosmyckadt och sällsamt förstoradt. En sådan *fynd-historia* fäster sig äfven vid S:t Clemens-ruinen: den må här meddelas uti Göran Wallin's (i Gothl. Saml., I: s. 234) naiva ordalag:

. . . . »At bestyrka at i denna Kyrkan varit ansenlig rikedom, genom de Resandes Siönöds-Löften och föräringar sammankommen, vil jag anföra en Historia, som jag hört af gamla hederliga och troverda Män, ehuru hon tyckes låta litet sällsamt. En Skomakare Gesell af Tysk extraktion, vid namn Saltzvedel, kom på et Werdshus i Italien, therest någre gamle Munkar, som varit her på Gothland, såto och sade sins emellan (thet the mente Gesellen ej höra eller förstå) at en Gås med 24 ungar funnos i muren af S:ti Clementis Kyrka i Wisby, med önskan, at the Kättare der på Landet aldrig motte komma öfver thenna skatt. Herpå reser den unge mannen til Hamburg, vidare till Dantzig och frågar, om icke Gothland är uti Östersiön belägit. Therifrån reser han hit, tå han går strax til Åldermannen för Skomakare-Embetet. Men sedermera förfogar han sig i följe med andra til nämnda kyrka, och finner Gåsen med sina 24 ungar. Derpå reste han till Dantzig efter Kram, lemnandes Handtverket, kom hit tillbakas, blef Köpman, Gift, Rådman, och endteligen Borgmestare. Så långt räcker Historien, och om just alt med samma omstendigheter förelupit eller ej, lemnas derhen. Åtminstone kan något deraf vara sant, ty namnet och Mannen är bekant. Han hete eljest Hans Turitz, men Saltzvedel kallade han sig efter sin födelse-ort uti Mark-Brandenburg. Hvad år han först kommit hit på Gothland, är obekant, men år 1586 var han Kyrkoverd i Wår Fruekyrka i Wisby, sedermera Rådman, och år 1617 finner jag at han varit der Borgmestare, hafvandes loford af en from och Gudfruktig Man. Skulle eljest den omrörde Skatten falla någon Sago-lik före, så vet man likvel, at Gåsen med sina ungar trifvas aldrabest i vatnet, och ho vet hvad speculation gifvaren haft, om icke efven han med flera Camerater måst med Gåsen simma i vatnet, och likvel kommit med lifvet till Lands, hvilken lycka han tilskrifvit S. Clemens. Utan tvifvel har Gåsen och hennes ungar varit af purt Gull.» —

Slutligen må här nämnas orsaken, hvarföre S:t Clemens var dyrkad såsom de sjöfarandes skydds-patron. *Clemens* lefde i första århundradet efter Kristus, och nämnes med beröm af Aposteln Paulus ibland dess medarbetare, »hvilkas namn äro uti Lifsens Bok» (Ep. till Philipperna, 4: 3). Han var Biskop och Påfve (eller Pappas, såsom de romerska biskoparna först kallade sig) för den begynnande kristna församlingen i Rom, åren 91—100. Af Kejsar Trajanus ställd i valet mellan affall till de romerska afgudarna eller döden, var Clemens icke tvehågsen i valet; bunden vid ett ankare blef han nedsänkt i hafvet. Men genom ett mirakel stannade ej der hans döda kropp: den flöt med sitt ankare genom Medelhafvet och Gibraltars sund, genom Atlantiska hafvet och Nordsjön in i Kattegatt, och en vacker dag låg på Jutlands strand, der sedan staden Århus blef anlagd, ett lik bundet vid ett ankare. Och der skedde nu nya mirakler: ditkomne blinde och lame vordo helade, och man förstod att det var liket af en helig man. Snart kom också ryktet från Rom om S:t Clemens' martyr-död och omständigheterna dervid. Öfver stället bygdes ett trä-kapell, af kapellet blef der en kyrka, kring kyrkan blef der en stad — och den staden är Århus, säger den fromma legenden. För en så underbar sjöresa efter döden blef S:t Clemens dyrkad såsom de sjöfarandes beskyddande helgon, och i de flesta sjöstäder, såsom ofvan är nämndt, bygdes under Medeltiden kyrkor till hans ära och med hans namn. —

X. Helige-Ands-Kyrkan.

Hospitals-kyrkan inom stadens murar.

Samma allmänna folk-tro, som under Medeltiden i de katholska länderna slösade skatter och egodelar på kloster och kyrkor, egnade äfven synnerlig frikostighet åt de s. k. Helige-Ands-husen eller Hospitalerna. Gifmildhet emot dessa stiftelser räknades af Kyrkan bland högst förtjenstfulla och saliggörande verk. Helige-Ands-husen voro icke blott fattig- och sjuk-hus, utan ock pilgrims-hus, herbergen för i nöd komne fremlingar och vandringsmän. Wisby, beläget på en af den nord-europeiska handelns lifligaste stråkvägar, besökt af talrika resande från öster och vester, och rikt både på guld och på varmt katholskt tros-lif, saknade ingalunda en sådan välgörande stiftelse. Helige-Ands-huset i den fordna hansestaden var genom gåfvor och testamenten bland de rikare i Norden: det egde i staden många byggnader och tomter, och i flera kyrksocknar på landsbygden en mängd åkrar, ängar och andra lägenheter. Till den fromma stiftelsen hörde 2:ne kyrkor, nemligen »Helige-Ands» inom och »S:t Göran's» utom stadsmurarna, den förra belägen invid Hospitals-byggnaderna; den sednare jemte sitt närbelägna Spetelske-hus bestämd för sjuklingar, behäftade med svåra, smittsamma sjukdomar. — År 1532 skänkte danska Konungen Fredrik d. 1:e stadens samtliga ödekyrkor med deras tillydenheter till Hospitalet. — Sedan Hospitalet och den derbredvid belägna, förut flera gånger (isynnerhet åren 1509 och 1525, vid Lübeckarnes härjningar af norra stadsdelen) skadade Helige-Ands-kyrkan år 1610 genom vådeld blifvit förstörda, lät Herr Jens Höeg (1627—33 dansk länsherre på

Gotland) icke blott iståndsätta hospitals-byggnaderna, utan ock invid dem, på 20 alnars afstånd söder om den äldre kyrkan, uppföra en ny hospitals-kyrka, vanligen kallad »Helige-Ands-kyrkan den mindre», af hvilken på Linnerhjelm's år 1804 gjorda afteckning ruiner synas, som sedan dess alldeles hafva försvunnit.

Vi skola nu betrakta de vackra, vördiga, utomordentligt märkliga lemningarna af den större och äldre Helige-Ands-kyrkan — en oktogon (åtta-hörning) i tvenne lika stora våningar, med en i nedra våningens plan mot öster vidfästad och för begge våningarna gemensam, aflångt fyrkantig chor-byggnad. Hvardera våningen har varit inrättad till särskilt gudstjenst, men högaltaret har varit gemensamt för båda. Denna åttkantiga dubbel-kyrkas grundplan är icke strängt regelbunden, utan i sin östra hälft något sammantryckt.

Nedra våningen eller *Underskeppet* (som ligger ofvan jord, således ingen Krypta) har invändigt i tvärlinie, uti norr och söder 24 alnar; i öster och vester deremot blott 21 alnar 22 tum. Triumfbågen, hvars mur är 2 alnar 15 tum tjock, har en bredd af $7\frac{1}{6}$ aln; på dess norra och södra framsidor finnes, der sjelfva bågen begynner, en framspringande list som icke fortsättes på dess östra och vestra sidor. Denna båge är den enda spetsbågen i underskeppet, och bildar en stark kontrast mot öfverskeppets midt deröfver bygda, rundbågiga triumf- eller chor-båge. Denna sednare har säkert slutit sig till chorets längesedan fallna hvalf, och deraf fått sin form. Choret kan anses hafva varit vidpass 18 alnar högt under hvalfvet; dess längd är $12\frac{5}{8}$ aln, och den, såsom det af lemningarna tyckes, nästan mer än half-cirkelformiga (hästskobågiga) Altar-rundelns (Absis') djup är $4\frac{1}{2}$ och dess bredd $8\frac{1}{2}$ aln. Hela invändiga längden af skepp, chor och altar-rundel är $41\frac{2}{3}$ aln På hvardera sidan om altarplatsen finnas i hörnmuren 2:ne Sakristior och Celler, den ena öfver den andra, och hvardera sparsamligen belyst af en i östra muren anbragt, endast några tum bred, ljus-öppning. Den nedra på norra sidan hade på 1830-talet blifvit oskickligt reparerad och inredd till bisättnings-rum för lik från det närbelägna Lazarettet; den öfra på samma sida är mycket förstörd och öppen mot söder och vester. På södra sidan har den nedra cellen nyss varit inredd till förvarings-rum, den öfra deremot, hvars fina ljus-öppning har formen af ett latinskt kors, är oförändrad; dess höjd är $4\frac{1}{2}$, dess södra vägg mäter $5\frac{1}{2}$ och dess östra $3\frac{3}{4}$ aln: en liten vindeltrappa, 21 tum bred, med 11 steg, leder dit från den nedra cellen. Den motsvarande norra cell-trappan är förstörd. Uppöfver dessa öfra celler tyckes en tredje cell-våning hafva varit: på södra muren synas lemningar af en hvälfning, och såväl på denna som på östra muren finnas små ljus-öppningar.

Öfver chor och altar-rundel hafva hvalfven längesedan nedrasat: dagens fulla ljus faller in i det våldsamt förstörda templets heligaste del, der nu gräs och buskar gro på mark och murar.

Prestdörren å chorets södra vägg är i sednare tid tillmurad: den är $1\frac{7}{12}$ aln bred, 4 alnar hög; invändigt stickbågig, men utvändigt med rätvinkligt och midt på öfverstycket rundbågigt dörrfält med vackra lister, hvaröfver en rundbåge hvälfver sig. — I norra väggen är ett omkring 18 tum bredt, knappt 3 alnar högt, på 7 alnars höjd från marken sittande rundbågigt fönster; ett dylikt, i den runda altarväggen, är omkring 1 aln bredt, 3 à 4 alnar högt; i södra väggen hafva 2:ne, i äldre tider tillmurade mindre fönster blifvit ersatta af ett äfvenledes rundbågigt, $1\frac{1}{2}$ aln bredt, $6\frac{1}{2}$ aln högt, på 7 alnars höjd från marken sittande fönster. Af altaret finnes intet spår: bakom detsamma i muren äro 2:ne små fyrkantiga fördjupningar, troligen till altarkärlens förvaring. —

I *Underkeppet* uppbära 4 åttkantiga, 7 alnar höga pelare hufvudbågarna och hvalfven. Dessa pelare äro $19\frac{1}{4}$ tum i hvar sida; hafva enkla, slät-huggna kapitäler och baser; de qvadratiska fotstyckena äro $2\frac{2}{3}$ aln i längd och bredd. Hvarje pelares både kapitäl- och fot-stycken äro (utom ett af fotstyckena) af en enda sten. Oaktadt dessa pelares korthet, har ett väl beräknadt förhållande mellan skaft och öfriga delar här aflägsnat allt dvärg-aktigt tycke, likasom man icke vid anblicken af underskeppet i dess helhet bemärker det nedtryckta och källar-lika, som gör Kryptorna så obehagliga. Det intryck af större frihet och lätthet, man här röner, förklaras af det vackra förhållandet mellan bredd och höjd. Mellan de två pelarne mot söder är en bredd af 7 alnar 23 tum; d:o d:o mot vester 8 alnar 11 tum; d:o d:o mot norr $7\frac{3}{4}$ aln och mot öster 8 alnar 13 tum. Rundbågar förena de 4 pelarne; deremot i de smala hvalfven mellan pelarne och yttermurarna, der bågarna hvila på kragstenar i oktogonens hörn, närma de sig till spets-bågar och få derigenom utseende af större höjd. Detta är kanske orsaken att man anbragt en smal tvärlist något öfver bågarnas utsprång både från pelarne och kragstenarna, då man derigenom likasom ryckt bågens begynnelse litet högre upp. Mot vester har en del af hvalfvet nedrasat, och öppningen är med plankgolf betäckt. I midten af medlersta hvalfkupan finnes en *åttkantig öppning*, $3\frac{1}{2}$ aln i tvärlinie, och prydligt omfattad af en list-prydd stenkarm. På hvardera af oktogonens nordöstra och sydöstra sidor finnes en inrundad *Altar-nisch*, $6\frac{1}{3}$ aln bred, $2\frac{1}{6}$ aln djup; i den sydöstra nischens södra rundning är nedtill ett litet murskåp med spetsvinklig betäckning, och i nordöstra nischens östra rundning ett fyrkantigt sådant, hvaruti altarkärlen troligen varit förvarade. I hvardera af dessa altar-nischer sitter ett rundbågigt fönster, $1\frac{1}{4}$ aln bredt, $4\frac{1}{2}$ aln högt och 4 alnar ofvan

marken. I vestra väggen är en sexbladig ljus-öppning, uthuggen i en fyrkantig, uti fönster-öppningen insatt (af den stora remnan i denna mur sönderspräckt) stenskifva. Utvändigt är fönsterkarmen omfattad af en vacker rundstaf. — I den sydvestra, liksom i den nordvestra muren, leder en inåt kyrkan öppen *trappgång*, som betäckes af fyra, liksom trappan uppåtstigande och af fina pelare troligen ursprungligen uppburna rundbågar, med 32 steg upp till öfverskeppet. Dessa trappor mötas der i vestra muren vid en 2 alnar 9 tum bred, rundbågig dörr, i hvars norra insida märken synas efter dörrhakarna. Den sydvestra gången är alldeles plundrad på sina trappstenar; den norra är i sednare tid nödtorftligen iståndsatt. Trappgångarna belysas af prydliga, mindre fönsteröppningar, utskurna uti i muren insatta fyrkantiga stenskifvor: den nordvestra ljus-öppningen är aflångt sexbladig, den sydvestra fyrbladig. Vid början af den sydvestra gången har varit en mindre, numera förstörd och tillmurad dörr, genom hvilken man direkte och mera obemärkt kunnat utifrån komma in i (den kanske af draperier emot kyrkan dolda) trappan. — Några af kyrkans golfstenar äro qvar. Underskeppets höjd är 12 alnar 20 tum. Kyrkans och chorets areal är 1,175 qradrat-alnar.

Kyrkans *hufvud-portal* är på södra sidan och upptager större delen af dess bredd: dörr-öppningen (i utkant $7\frac{1}{4}$ aln bred och muren der 3 alnar grof) har å hvardera sidan varit prydd af 2:ne kolonner, åtskiljda af en (qvarstående) halfpilaster; de vackra kapitälerna smyckas af mjukt och smakfullt böjda, fylliga blad, hvilkas ådror utmärkas genom ränder af fina spikhufvuden. Sjelfva dörrfället är upptill skuret i 3:ne bågar, af hvilka den medlersta och högsta har en nedhängande liten rundel. Midtemot är på norra sidan en i sednare tid tillmurad simplare rundbågig port (i inkant 3 alnar 5 tum bred, $4\frac{1}{2}$ aln hög). —

Öfverskeppet är $22\frac{1}{4}$ aln i öster och vester, 24 alnar i söder och norr, och 12 alnar hög under hufvudbågarna. Här uppbäras hvalfbågarna af 4 runda pelare, hvilande på underskeppets åttkantiga pelare midt derunder. Dessa runda pelare är 5 alnar 21 tum i omkrets, med fyrkantiga fotstycken ($2\frac{2}{3}$ aln i hvar sida). Vid pelare-baserna märkes, att den nedersta runda listen medelst vackra, nästan öfverallt till formen vexlande bladsirater förbindes och sammanvexer med den fyrkantiga fotstenens hörn — utvisande Gotikens vanliga sträfvande efter frihet och liksom lefvande former. På kapitälerna böjer sig det släta rundstycket ut till den qvadratiska täckstenens kanter. — I följd af 2:ne betydliga remnor i yttermurarna luta alla pelarne och isynnerhet den sydvestra utåt. Medlersta, södra, vestra och en del af östra hvalfkuporna, jemte vestra och södra hufvudbågarna äro fallna; de 3:ne qvarstående bågarna visa lindrigt spetsade rundbågar. — Södra väggen har ett rundt (ursprungligen kanske af bågar och blad smyckadt) fönster, af $3\frac{1}{2}$ alns tvärlinie, och i dess smyg har i äldre tid ett annat upptill rundbågigt fönster blifvit inbygdt; på hvardera af nordöstra och sydöstra sidorna finnes en Altar-nisch, och deruti ett fönster lika med det som sitter på samma sida i underskeppet. Mot öster är den förut i korthet nämnda rundbågiga öppningen mot choret, som kan kallas öfverskeppets triumfbåge, 6 alnar 22 tum bred, omkring $4\frac{1}{2}$ aln hög. Midt i denna öppning qvarstod ännu på den tid, då G. Wallin skref sina »Gothl. Saml:r» (1740-talet) en liten fyrkantig pelare: huruvida denna pelare tilläfventyrs uppburit 2:ne i den större bågen inslagna mindre bågar, och öppningen sålunda haft en prydligare karakter — kan numera icke afgöras. Kanhända har nämnda lilla pelare endast varit midtelstyeket i en här fordom befintlig balustrad? — I bågens södra karmsida är nedtill en fyrkantig murfördjupning. Genom denna chorbåge har mässan från högaltaret, sången från choret kunnat höras i den öfra kyrkan, hvilken dessutom genom den åttkantiga öppningen i golfvet haft förbindelse med underskeppet. — I sydvestra sidan är en större murfördjupning, med en mycket smal ljus-öppning och små murskåp i karmsidorna och upptill täckt af 2:ne rundbågar, som i midten stödt sig på en »vacker marmorpelare med fyrkantig fot», hvilken pelare i G. Wallin's tid ännu qvarstod. Också på södra sidan, under det runda fönstret är en dylik tvåbågig fördjupning, äfvenledes med små skåp i sidomurarna: denna sednare fördjupning har säkerligen för att styrka den genom det stora runda fönstret, eller genom den tillkomna remnan försvagade muren, blifvit åter tillmurad och sedan till en del på nytt utrifven.

Midt öfver vestra sidans dörr finnes en helt liten, fint mejslad cirkelrund ljus-öppning, uthuggen i en uti muren insatt sten.

Från denna öfra våning går inne i nordvestra muren en trappa med 32 steg, under en betäckning som följer stegen med trappstegslikt, parallelt zigzag, upp till fordna loftet, af hvars hvalf endast norra delen är hel och oskadad. Man har vid uppkomsten dit bland buskar och träd en bänk att hvila på, medan blicken fägnas af den herrligaste omsigt öfver stad och ringmur, ruiner och haf.

Oktogonens hela höjd är nu, utvändigt, vidpass 28 alnar. — Ruinen bär många och djupa spår af mångfaldig förstöring. På hela längden af vestra och södra sidorna äro djupa remnor, af hvilka den på vestra sidan är mångenstädes så vid, att man kan sticka ut en arm derigenom. Dessa remnor förklara pelarnes lutning samt hvalfvens fall i öfverskeppet, och bebåda sorgligt den sköna ruinens ytterligare förstöring. Äro de minnen af den jordbäfning, om hvilken Strelow antecknat: »Aar 1540 var it

Jordskelff ofuer Guthiland, oc da fick Kirckene de Reffler oc Sprecker som findis, huor de siden icke ere renoverede».

Omkring kyrkan har marken, af grus och sten från förstörda närstående byggnader, blifvit upphöjd, så att kyrkans fot till större delen är undanskymd. Chorets fot är enklare än sjelfva kyrkans.

Enhvar af oktogonens sidor synes ursprungligen hafva upptill slutat med en spetsgafvel, och ur denna vackra gafvelkrans — påminnande om uddarna på en furstekrona — har det fordna, troligen också i åtta sidor brutna tornet höjt sig. Något dylikt finnes på Lärbro' kyrka (3½ mil n. från Wisby) men omsluter der det egentliga stentornet; i Tyskland, isynnerhet i Rhentrakterna, förekommer denna byggnads-stil mycket ofta. — Hvarje gafvel har haft 2:ne, i sednare tid tillmurade ljud-öppningar, hvilkas finhuggna kantstenar af några oriktigt ansetts vara ett slags bokstäfver eller frimurare-tecken. Mellan dessa vid någon eldsvåda skadade och upptill afslagna gaflar hafva hörnmurar blifvit uppförda, och det hela afrundadt med en taklist, som är qvar på sydvestra sidan. Oktogonens hörn äro förstärkta med tunna, fint huggna pilastrer, på hvilkas kapitäler de nyss nämnda gaflarnas sidor hvila. — Oktogonens nuvarande högsta höjd är vidpass 25 alnar och har med fot och gafvelspets varit omkring 35, torntaket oberäknadt.

Strelow angifver 1046 såsom kyrkans byggnads-år, och G. J. R. Gordon (i ett sakrikt bref om denna kyrka, infördt i »The Ecclesiologist, London, 1848») vidhåller denna uppgift; N. Hoyen deremot i sin lärda »Forklaring» till J. D. Herholdt's vackra tafleverk: »Hellig-Aands Kirken i Wisby» (4 pl:r, 8 sidor text, folio; Köpenh. 1852) antager såsom troligt, att kyrkan icke är bygd före första fjerdedelen af 1200-talet, hvilket instämmer med hvad förut i dessa anteckningar blifvit i allmänhet yttradt om Wisby-kyrkornas ålder. —

Hvad vidgår Helige-Ands-Kyrkans *inredning i 2:ne våningar*, finnes det ingen urkund, icke ens någon sägen, som upplyser om meningen med denna egendomliga anordning. Man gissar, att denna inredning haft hänsyn till de olika könen, samt att på det stora Hospitalet i det katholska Wisby fromma qvinnor (ett slags Barmhertighets-systrar, Sœurs de la charité, hvilka, såsom förhållandet varit och är i den katholska kristenhetens betydande städer, frivilligt iklädde sig både tjenarinnors och sjuksköterskors tunga pligter och en särskilt, simpel, all fägring döljande eller vanställande ordensdrägt) biträdt vid sjukvården, och att dessa qvinnor, som genom sin försakelse af lifvets beqvämligheter och glädje voro höjda öfver hopen, i Hospitalskyrkan haft en afskild plats, der de, ostörda af mängdens blickar, förrättat sin andakt. Genom den ofvan omtalade, bredvid södra portalen anbragta lilla porten vid början af södra trappan, eller genom norra sidans port hafva de både från hospitals-gården och från norra sidan kunnat obemärkt inkomma i endera trappan, uti hvars pelare-öppningar inåt kyrkan förhängen kanske funnits, och sålunda uppgå till öfra skeppet, der ingången kunde stängas. Genom chorbågen hafva de kunnat se högaltaret samt höra mässan och sången, och medelst öppningen i golfvet har deras sång kunnat sammansmälta med menige mans i det nedra skeppet.

Upprepas må, att allt detta är gissning, men en sådan är tillåtlig der inga andra urkunder finnas, än de qvarstående stumma murarna. Den lärde Prof:r Hoyen (som endast sett ritningar af ruinen) har uttalat den åsigt, »att kyrkans öfverskepp uppstått genom en utvidgning af galleriet eller omgången (Triforium), och att denna utvidgning ingalunda är föranledd af säregna liturgiska bestämmelser, utan snarare af ekonomiska skäl eller af byggnadsställets beskaffenhet». — Men det vill nästan synas, som skulle aldrig hos byggmästaren någon tanke kunnat uppstå, att i denna lilla kyrka anbringa ett galleri mellan sidomurarna och de temligen långt framstående pelarne: sjelfva skeppet skulle derigenom hafva blifvit i högsta grad inskränkt och hopkrympt, och skulle ha' förlorat all ansenlighet. Emedlertid förtjenar Prof:r H:s åsigt både att nämnas och begrundas.

Vidare må här, efter Prof:r Hoyen, kortligen nämnas, att både i Italien, Frankrike och Tyskland finnas klosterkyrkor och slottskapeller, som i samma byggnad innehålla 2:ne kyrkor, den ena öfver den andra, utan att den undra kan räknas bland Kryptor: den undre kyrkan är för sig en alldeles fullständig kyrka med egen ingång. Till sådana dubbelkyrkor räknas i Tyskland några borgkapeller, t. ex. i Landsberg vid Saale och Freiburg vid Unstruth, uppförda 1180—1220, samt i Eger, alla med 2:ne våningar, och det i Eger har, ungefär liksom dubbelkyrkan i Wisby, rundbågar i nedra och spetsbågar i öfra skeppet samt en åttkantig öppning mellan båda afdelningarna. Men utom andra olikheter med kyrkan i Wisby, har i dessa slottskapeller hvarje våning sitt chor, och till öfverskeppet finnes äfven en särskilt hufvud-ingång utifrån, hvilken förenat öfre kyrkan med slottet: det öfre skeppet har varit best mdt för borgherrn och hans närmaste, det undre för tjenarne och det lägre slottsfolket. Högaltaret har varit i öfra choret. — Kyrkor finnas äfven, i hvilka galleriet eller omgången (Triforium) så följer skeppets sidor, att det antingen går upptill öfver choret, eller, om choret är ett vidbygdt parti, ligger mellan det och skeppet: i några af dessa har förnämsta platsen varit på galleriet, t. ex. i Aachen's domkyrka, hvarest kejsarthronen stod deruppe. Men för Wisby-kyrkan är det egendomligt att chorbyggnaden är uppförd i sådan höjd, att den genom en egen chorbåge är i omedelbar förbindelse äfven med öfverskeppet. Sådana inrättningar som nunnornas egna sångchor i deras klosterkyrkor, eller det dubbla chor

som var föreskrifvet för sådana kyrkor, hvilka voro gemensamma för munkar och nunnor, och som också kan finnas uti endast munkekloster-kyrkor, t. ex. i S:t Catharina i Lübeck, kunna icke sammanliknas med Helige-Ands-kyrkan. Genom den starkt framträdande chorbyggnaden skiljer sig denna kyrka från Baptisterierna (Dops-kyrkorna), som antingen icke hafva någon chor-utbyggnad, eller åtminstone icke någon på långt när så betydlig.

Redan är i dessa blad omnämndt, att Helige-Ands-kyrkan kan anses för den aldramärkligaste bland ruinerna i Wisby. Dess egendomliga och hemlighetsfulla anordning, dess inom så inskränkt rum samnade storhet, dess delars enkla men helgjutna, kraftiga prägel, dess erinringar om dels Österlandets, dels Rhen-trakternas byggnads-lynnen, bekräfta nyssnämnda omdöme. Invändigt erbjuder ruinen flera vackra taflor: en af de vackraste har man från altar-rundeln, der blicken öfver chorets ljusa, gröna förgrund intränger både i det undre och i det öfre skeppet — och ser det förra med dess högtidliga dunkel, dess matta dagrar och fina ljus-strimmor från öppningen i hvalfvet och från rosettfönstren, bakom hvilka dallra sköna ridåer af valnöts-löf — och öfverskeppet, der inom den öfre triumfbågens ram en pelare och en hvalfbåge i vacker förkortning teckna sig emot himmelens klarhet. Men denna tafla behöfver här ej många ord: Säve's teckning beskrifver den. — Den aldra herrligaste taflan är likväl från norra chorsidans öfra cell (dit man dock endast på stege kan komma): från denna högre ståndpunkt ser man hela södra pelareparet såväl i under- som öfver-skeppet, det ena paret vexande upp ur det andra, det ena så likt och dock så olikt det andra; det ena i djup och skugga, det andra i höghet och ljus.

För hundrade år sedan, när den lärde biskoplige fornforskaren Jöran Wallin kortligen beskref denna kyrka, gaf han sin förtjusning luft i bibliska ordalag; han fann kyrkan »sammansatt af *kosteliga stenar, huggna efter mått och med såg skorna på alla sidor, ifrå Grundvalen alt up til Taket*, såsom det skrifves om Pharao's dotters hus» (1 Kon.B. 7: 9); och han tillade, att »kyrkan varit en Perla, en Jouvel och Smycke för Wisby' stad».

En sådan klenod är denna ruin för fornforskaren, arkitekten, målaren än i dag. Måtte länge den stunden dröja, då ruinens redan vådligt brustna murar skola störta samman, då den ännu rika återstoden af dess sprängda hvalf och bågar skall falla i grus!

XI. S:t Nicolaus.

Dominikanerklostrets Kyrka.

Ruinen af S:t Nicolaus är det enda återstående minnet af det troligen stora och betydande *Dominikanerhuset* i Wisby. Gamla grundmurar och hvälfda källare i några söder om kyrkan närbelägna hus antyda att dessa tillhört klostret.

Om klostrets grundläggning och tillvext finnas numera så godt som inga urkunder. Omkring 1240 anses denna munk-orden hafva från England kommit till Wisby. Liksom Franciskanerna, fingo Dominikanerna, enligt Ordens ursprungliga stadgar, icke ega några fastigheter, utan de skulle lefva för dagen af de frommes allmosor. Men bland de många och stora rättigheter, som denna af Påfvestolen för utmärkt nitisk verksamhet högt gynnade munk-orden erhöll, var äfven år 1265 den, att få besitta egendom och att den på bästa sätt förvalta. Deras hufvudbestämmelse var att förkunna Evangelium, försvara Tron, och genom predikan återföra kättare till den rättroende kyrkan, af hvilken anledning denna ordens ledamöter äfven kallades »Predikarebröderna». De voro också kända under namn af »Svartbröder» eller »Svartmunkar», till följd af deras svarta drägt, och hade med Franciskanerna, af skäl som nyss nämndes, namnet »Tiggare-munkar» gemensamt.

År 1243 gaf Påfven Innocentius den 4:e befallning åt Dominikaner-Priorn och Predikarebröderna i Wisby att på Gotland utverka understöd åt Tyske Riddarne, och der predika korståg mot Liffländare och Preussare, med löfte om samma syndaförlåtelse, som var utlofvad åt dem som togo korset emot de otrogna i Kanaans land. — År 1246 beslöt Ordens i Ripen församlade Provincial-concilium att skicka en koloni till Reval; i denna deltogo Dominikaner-munkar från Sigtuna, Skenninge och Wisby: den från sistnämnde stad hette Brodren Daniel, och han blef Prior eller Styresman för det i Reval nystiftade klostret. — År 1283 blef Gotlänningen Petrus de Dacia (från Norden) Prior i Domin.-klostret i Wisby: han var född i Wisby, hade i sin ungdom ingått i nämnda kloster, och sedan han der studerat de lärda språken och Theologien, reste han 1266 först till lärosätet i Köln, der han tillbragte 2:ne år, och sedan till Paris. Ryktbar för utmärkt lärdom, blef han år 1271 antagen till Lektor vid det i Skenninge anlagda läroverket (Studium præcipuum). Efter nya utländska resor blef han slutligen år 1280 på ett Provincial-möte i Assonia utnämnd till Lektor uti Domin.-klostret i Wisby; 1283 Prior derstädes, och dog 1288 efter återkomsten från ett Concilium i Bordeaux. — År 1286 erhöll klostret en andel af Carl Estridssons i Upland testamentariska gåfvor. — År 1293 erhöll klostret af Magnus Johansson, genom testamente, 9 marker silfver; och af de olyckliga Hertigarna Erik och Waldemar 20 marker genom testamente af den 18 Januari 1318, kort före deras död på Nyköpings slott: i sistnämnda testamente voro Helige-Ands-Huset och Hospitalet, äfvensom Franciskanerhuset i Wisby och Roma' kloster, m. fl., med gåfvor ihågkomna. —

Några Priorer och munkar äro bekanta, dock endast till namnen: bland de sednare en Broder Gerhard, hvars (myntlika) koppar-signet en gotländsk skeppare år 1825 i staden Athra på Candia erhöll i liqvid bland grekiskt kopparmynt, hvilket signet han, ovetande om dess betydelse, hemförde till Wisby. Der först blef det upptäckt, att den lilla vackra stampen, der bilderna af Jungfru Maria med Kristus-barnet och af en vid hennes fot knäböjande munk äro prydligt ingraverade, enligt sin omskrift varit:

"Sigillum Fratris Gerarardi de Gotlandia ordinis praedicatorii"

d. v. s. »Predikare-brodren Gerhards från Gotland sigill». Troligt är, att denne gotländske munk varit stadd på pilgrimsfärd till Jerusalem och aflidit på Candia, derifrån hans efterlemnade signet efter 4 eller 5 århundradens förlopp på nämnda romantiska, men fullt sanningsenliga sätt blef återfördt till sin egares hembygd. Sigillet skänktes till Wisby' Läroverks samlingar.

År 1509, vid Lübeckarnes sköfling af norra stadsdelen, blefvo Dominikaner-klostret och troligen äfven dess kyrka förstörda. Af klostret, som dock under namn af »S:t Nicklawesses Kloster» i Wisby nämnes ännu år 1515 i ett tyskt perme-testamente, har ruinen sedan blifvit alldeles nedbruten. Då Reformationen några år sednare tog sin början, öfvergåfvo många af Dominikaner-munkarna sina katholska lärosatser, och blefvo såsom kunnige bibeltolkare och öfvade predikanter anställde i egenskap af evangeliske lärare vid församlingarne på landet.

Bland de många Gillena i Wisby fanns äfven ett *S:t Nicolai Gille*, hvilket säkert stått under Dominikaner-klostrets och -kyrkans hägn. Om detta gille finnes numera intet som påminner, mer än dess (i Wisby Läroverks samlingar) förvarade sigill. Det föreställer Nicolaus (som på Kejsar Konstantin den stores tid var Biskop i Myra uti Lycien och som dog 343), sittande på en stol i full biskops-ornat och med helgonglorian kring sitt hufvud. Omskriften innehåller:

S.' Confraternitatis Sancti Nicholay in Gotlandia ✻

Sigillet är cirkelrundt, nära $2\frac{3}{4}$ tum i tvärlinie, djupt och konstskickligt graveradt. Liksom S:t Clemens, dyrkades S:t Nicolaus såsom de sjöfarandes synnerliga skyddshelgon: »in aquis periclitantium singularis patronus», såsom han af en gammal skriftställare benämnes.

Klosterkyrkan, invigd till S:t Nicolai och S:t Augustini *) ära, och efter den förre uppkallad, är till sin grundform en s. k. basilika med mångsidigt chor-utsprång och utan förhus eller tornbyggnad. Kyrkans klockor hafva troligen funnits i en särskilt byggnad eller stapel. Sjelfva kyrkan är $86\frac{1}{4}$ aln lång, $31\frac{3}{4}$ aln bred; choret är $12\frac{5}{8}$ aln långt, $14\frac{1}{8}$ aln bredt. Mellanskeppets bredd är omkring $13\frac{1}{2}$ aln, och något olika mellan olika pelarepar, enär pelarne här, liksom i S:t Catharina, icke stå i parallella linier; mellanskeppets höjd under hvalfkupornas spets, der hål finnas för fordom nedhängande ljuskronor, $30\frac{1}{4}$ aln. Arealen af skepp och chor 4000 qv.-alnar.

Det synnerligen vackra, femsidiga *Choret* har af Altaret intet qvar. I södra chormuren är ett stickbågigt »Sedile» (prestbänk), $22\frac{1}{2}$ tum djupt, 3 alnar 5 tum bredt, omkring $3\frac{1}{2}$aln högt; i sidokanterna prydt af fina kolonner och invid dem en list med nästan utplånade spikhufvuds-sirater: det hela mycket skadadt. Derbredvid är en äfvenledes skadad dubbel-nisch eller s. k. »Credence», som från och med 1100-talet merendels anbragtes i närheten af altaret; i dessa små murskåp förvarades altar-kannan, tvagningsskålen, m. fl. för altartjensten behöfliga ting. I den ena af dessa nischer äro lemningar af en rosettformig »Piscina» (aflednings-rör i muren, der det under mässan begagnade vattnet uthälldes). För öfrigt finnas i den östra och nordöstra väggen nischer till förvaring af de heliga kärlen och böckerna; på norra väggen har troligen varit en liten dörr utåt till någon sakristia, hvaraf vid yttermuren hvalf-lemningar synas. — Choret upplyses af 5 höga och smala, spetsbågiga fönster, af hvilka 4 hafva sina ogiv-bågar qvar; alla omkring $1\frac{3}{4}$ aln breda, ursprungligen af en midtelpelare tvådelade, med trenne klöfverblad i spetsbågarna: dessa fönster sitta 6 alnar från marken, och äro nära 20 alnar höga. I hörnena mellan fönstren sitta halfkolonner, som börja omkring $1\frac{1}{2}$ aln från marken, och sluta med små kapitäler, på hvilka åter trenne sammansatta halfkolonner stödja sig och sluta med bladsmyckade kapitäler: på dessa hvila kantbågarne å muren och lemningarne af de fordna hufvudbågarna öfver choret. På sidan om hvardera af de båda vestligaste fönstren, inåt kyrkan, är en halfkolonn, som går ända ned till marken.

I kyrkans skepp uppbära 5 *pelare-par* de längesedan delvis fallna och skadade hvalfven. Dessa pelare äro fyrkantiga ($2\frac{1}{2}$ aln i hvarje sida) och hafva simpla, släthuggna kapitäler samt ännu simplare baser (2 alnar 17 tum i fyrkant); det pelare-par, som är choret närmast, har mot öster sina 2:ne hörn afsnuddade, troligen på det att tonerna från choret lättare och utan att vid kyrkans början mötas af skarpa kanter skulle sprida sig ut i den stora helgedomen. Den i ordningen från choret andra pelaren på södra sidan har upptill mot vester en upphöjd *sköld* ($1\frac{1}{2}$ aln hög, $1\frac{1}{8}$ aln bred), på hvilken uti 2:ne rader i 8 tums hög munkstil är inhugget namnet

Jacob Charra

och derunder figuren π. Enär skölden är en upphöjning å trenne stenar, som gå tvertigenom pelaren, är den påtagligen lika gammal som pelaren

*) Om Biskop Nicolaus i Myra är redan ordadt. Augustinus, den för sina skrifter berömde kyrkofadern, var Biskop i staden Hippo uti afrikanska Numidien, och dog 403.

och kyrkan, hvadan kan antagas, att namnet tillhör någon som hufvudsakligen ledt eller bidragit till kyrkobyggnaden, och att tecknet derunder är dennes monogramm (konstnärs-tecken) eller bomärke. Den fjerde pelaren på samma sida är något lutande mot sydvest: enär ingen skada märkes i de hvalfbågar, som hvila på denna pelare, antager man, att grundvalen sjunkit medan pelaren ännu var under byggnad, och att man med konstmässig beräkning fortsatt arbetet och dristigt bibehållit den sneda lutningen. — Mot de 3:ne vestligaste pelare-paren svara å kyrkans vestra, norra och södra sido-murar prydliga, tvåsprångiga, med halfkolonner prydda vägg-pilastrer, med å baserna vackra hörnblad från nedersta rundlisten ut på det fyrkantiga fotstycket, och med starkt framspringande, dels släta, dels ornerade kapitäler, ofvanpå hvilka simpla, ensprångiga hufvudbågar vidtaga. Mot det fjerde pelare-paret, från vester, svara simpla pilastrer; mot det femte fina halfkolonner, som sluta ett stycke ofvan marken.

Hufvudbågarna äro starkt spetsbågiga (»ogive en lancette» — en bågform, herrskande vid slutet af tolfte och under trettonde århundradet); på väggpilastrerna å vestra muren hvila spetsbågiga, å norra och södra muren halfcirkelrunda kantbågar, som dock allt mer och mer spetsas längre upp emot choret.

Chorets, mellanskeppets 2:ne östligaste hvalfkupor, och den näst-vestligaste kupan och hälften af den vestligaste, tillika med hufvudbågarna deremellan, hafva störtat. Tvenne hvalfkupor i norra och likaledes tvenne i södra sidoskeppet äro betänkligt skadade.

I norra sidoskeppets långmur äro, från vestra hörnet räknadt, 4 par smala, rundbågiga fönster med skråa platter och smygar in- och ut-vändigt, sittande 9 alnar högt från marken, ett par under hvarje hvalfbåge. Under mellanmuren emellan dessa (äfvensom emellan de på södra långsidan sittande) mindre, rundbågiga par-fönstren, märkes, dock endast invändigt, en i kant med muren liksom inbygd särskilt pelare eller stöd, som förtjenar den byggnadskunniges uppmärksamhet. Längst mot öster möter på samma norra sida ett (omkring 4½ aln bredt, vidpass 9 alnar högt sittande) ursprungligen tredeladt och upptill klöfverblad-smyckadt fönster, med invändigt trappstegsformad platt; i hvartdera af sidoskeppets östra mur är ett högre och bredare, ussprungligen tredeladt fönster, med neddragna klöfverblads-bågar i ogiven (dylika finnas i S:t Catharina). Vid hvardera af dessa östra murar har troligen ett Altare stått: nischer finnas der i muren och vid sydöstra hörnet spår af ett Sedile. — I södra sidoskeppets långmur längst åt öster finnas 2:ne fönster, lika de sistnämnda. Ungefär på midten af denna sida, under tredje och fjerde hvalfvet, sitta två par smala, rundbågiga fönster, lika dem på norra sidan. Under hvalfvet dernäst, det andra från vester, sitter åter ett högt och spetsbågigt fönster. Längst åt vester dröjer blicken med fägnad vid ett herrligt *Rundfönster*, mer än 3 alnar i tvärlinie uti innersta bågen, som är skadad; den vackra rosetten består af en ring i midten, deromkring 4 runda bågar och ytterst 8 ovala blad, det hela sammansatt af 13 stenstycken. Detta rundfönster sitter 13 alnar högt, midt under hvalfbågen, men på sned öfver den här befintliga portalen, troligen för att icke genom en betydlig dörr-öppning midt under det stora fönstret försvaga muren. På vestra muren finnas 3:ne fönster, alla hvarandra olika: det mot söder har varit 3-deladt, och sitter 7½ aln högt från marken; det medlersta och största har varit 4-deladt, har i spetsbågen haft en mångdubbel rosett, och är 3¾ aln bredt och sitter 7 alnar högt; det mot norr är minst, har varit 2-deladt och sitter nära 9 alnar högt. Denna olikhet mellan fönstren på den prydliga vestra muren är anmärkningsvärd.

I södra sidoskeppets långmur, under 2:dra hvalfvet från vester, är en smal fyrkantig dörr-öppning till en liten *Cell* inuti muren, med en nisch mot vester. Midtemot, på norra långmuren, är en dylik dörr-öppning till en *trappgång* inuti muren med en liten fyrklöfverbladsformig ljus-öppning inåt kyrkan, och midtemot den en tillmurad dörr utåt, och något längre upp en dörrlik öppning inåt kyrkan, i närheten af hvilken trappgången fortsättes i spiral kring en 10 tums tjock midtelpelare, med 53 steg, upp på det sedan århundraden tillbaka obetäckta kyrkloftet, som nu med sin gräsvall, sina buskar och träd kan kallas en »hängande trädgård», der man mellan de spetsiga hvalfkuporna tror sig vandra mellan ättehögar eller stenkummel. Utsigten är vidsträckt och herrlig. Vid vandringen häruppe bör dock all försigtighet iakttagas, och endast de trampade stigarna begagnas, emedan man eljest utföre de af lummigt gräs dolda murkanterna skulle få röna den dräpande sanningen af det gamla katholska ordstäfvet: »Extra ecclesiam nulla salus» — utanför kyrkan ingen frälsning.

I samma norra sidoskepps nordöstra hörn finnes, ensam i sitt slag, en spetsbågig dörr-öppning med listverk (4 alnar hög, 1 aln 20 tum bred), hvilken motsvaras af en i yttermuren befintlig, tillmurad rundbågig dörr till en förstörd sidobyggnad. Innanför nämnda spetsbågiga dörröppning börjar en trappa inuti muren, med trappstegsformig betäckning, och snart med en dörrlik öppning inåt kyrkan och en dito rundbågig utåt: fortsättningen af trappan har varit spiralformig och till hälften bygd utom muren; den är nu alldeles förstörd.

Kyrkans förnämsta *Port* är på södra sidan nära vestra hörnet och snedt under det stora rosettfönstret. De 2:ne dörrposterna och öfverstycket äro hvardera en sten; sjelfva dörröppningen är 3 alnar 22 tum vid, omkring 6½

aln hög och rundbågig, med 3:ne runda och 3:ne rätvinkliga bågar omvexlande, och på hvardera sidan i portalen 3:ne kolonner likaledes omvexlande med halfpilastrer: kolonner och pilastrer äro borttröfvade; kapitälerna med enkla bladformer äro qvar. Det halfcirkelformiga öfverstycket är rikt på inristade sirater: nedtill går en list af liljeblads-ornamenter, och midt deröfver uppstiger en liljestängel, något lik den som karakteriserar de i Wisby under Medeltiden präglade mynten och några gamla sigiller (3:ne Wisby stads-sigiller och »Tyskarnes, som besökte Gotland, sigill» (se Wallin, G. Saml. I: 103, 116). På hvardera sidan om liljestängeln är en Biskops-bild, mot öster »S:t Nicholaus», och mot vester »S:t Augustinus», kyrkans båda skyddshelgon, med hvartdera helgonets namn vid bilden utsatt uppe under bågen. De begge helgonen äro klädda i kåpa med pallium, biskopsmössa och kräkla, och lyfta högra handen med tvenne uppsträckta fingrar till välsignelse. — Nästan midt på samma sida är en äfven rundbågig, men något enklare portal, som haft å hvardera sidan 2 kolonner omvexlande med 2 halfpilastrer; kapitälerna, som endast på vestra sidan äro bibehållna, utmärkas af bladverk, och det ena med i bladen punkterade ådror; dörröfverstycket är förstördt. Kyrkmuren är här 3¼ aln grof. — Midt emot på norra sidan är en nästan dylik port. Alla dessa ursprungligen praktfulla portaler hafva af okunnigheten och egennyttan blifvit skamligt plundrade och till stor del förstörda.

Utsidan af *vestra façaden* har mellan sina 3:ne förut beskrifna fönster och vid hörnena tunna, finhuggna väggpilastrer. Sjelfva gafvelfältet, som är några tum tillbakadraget, begränsas nedtill af en smal, tegelbelagd list, som böjer sig upp öfver det stora medlersta fönstrets ogiv-båge, och midt deröfver märkes på hvardera sidan om en större, nästan rundbågig nisch först en öppen mindre rundbågig glugg, vidare och upptill ett försänkt grekiskt kors; och nedtill en stor likaledes försänkt *Rundel* med en midtel-ring och derifrån utgående 12 aflångt runda blad, allt bygdt af tegelsten, och fördjupningarna ursprungligen prydda af målade sirater, hvaraf spår ännu kan upptäckas i södra rundelns midtel-ring. Slutligen ytterst en fördjupad, sirat-lös mindre rundel. Gafvelfältets sidolinier äro, på något öfver sidornas midt, brutna och resa sig vidpass 3 alnar lodrätt i höjden, hvarefter de åter brytas och bilda ett triangulärt fält. I denna öfre afdelning af gafveln märkas 8 smala rundbågiga nischer bredvid hvarandra i en rad tvärs öfver gafveln; deröfver 2:ne öppna rundbågiga gluggar, samt aldraöfverst en dylik, hvars båge är förstörd. Medelst alla dessa fördjupningar och öppningar är den stora façadens släta mur på ett omvexlande sätt genombruten och vackert beskuggad. — Att dömma efter gafvelns brutna sidolinier, har kyrktaket varit bygdt i 2:ne afsatser.

Vid de nyssnämnda rosettprydda rundlarna fäster sig en gammal sällsam saga. I dessa rosetter — heter det — suto *Karfunkel-stenar* *) infattade, hvilka om natten skeno så klara som solen om dagen, och voro genom detta sitt starka sken ett sjömärke för de förbiseglande. Hvarje natt vakade här 24 man för att skydda dessa ovärderliga ädelstenar: det var vid lifsstraff förbjudet, att efter solens nedgång gå nära förbi kyrkan. Dessa strålande smycken ref Konung Waldemar d. 3:e vid plundringen af Wisby år 1361 ut ur kyrkmuren, och förde dem, tillika med öfriga från kyrkor, kloster och enskilta hus röfvade skatter, ombord på sina skepp. Men detta bekom honom illa, säger sagan, ty det skeppet, som hade karfunkelstenarne och kyrkoklenoderna ombord, sjönk vid Carlsöarna med topp och tackel, och sjelf kom Kungen med plats undan i stormen. Bland kustboarna i närheten af nämnda öar gå ännu många underliga sägner om dessa sagans sjunkna ädelstenar **).

Vid de fyra hörnena af *chorets utsidor* äro af finhuggen sten uppförda, af egennyttiga händer mycket plundrade sträfpelare, som sakna baser och afsatser: de äro 2 alnar 13 tum framstående och 1¾ aln breda.

Kyrkans *fot* är utvändigt prydd af rikt listverk; utsidorna ega prydliga hörn- och vägg-pilastrer. På norra sidan märkas, utom många spår efter nedbrutna vidbyggnader, tecken efter vid muren fästade hvalfbågar, och troligen har här, liksom vid S:t Catharina's sydsida, varit en »Ambitus» eller hvalfbetäckt omgång.

Bland märkliga män, som i S:t Nicolai-kyrkan äro begrafne, må nämnas: Biskop Thomas, född i England, Canonikus i Upsala, sedan Biskop i Finland, der han kraftigt verkade för kristendomens framgång och kyrkoväsendets ordnande. Efter mödosamma ansträngningar, som bröto hans krafter, lemnade han Finland, enligt någras uppgift, flyende för Finnarnes och

---

*) *Karfunkel,* ett gammalt namn på den högröda granaten och rubinen. Om dessa ädelstenars underbara glans hade man i fordna tider sagolika föreställningar, och antecknas bör, att fabeln om karfunklarna på S:t Nicolaus, hvilka »lyste om natten», icke är ensam i sitt slag. I en uppsats om »Die Edelsteine» af Fr. v. Kobell heter det:

»Af de gamle var *Rubinens* glans och eld fabelaktigt prisad, och en Romare, Vartomanus, berättar om en rubin, som egdes af Konungen i Pegu, och *som lyste så, att man vid dess sken kunde se på ett mörkt ställe likasom om solen hade lyst.* Biskop Epiphanius yttrade om denna ädelsten, att han lyser alldeles som en låga genom de kläder, som betäcka honom. Hos Grekerna heter han »andrax» = kol, i meningen af glödande kol: deraf det latinska namnet »Carbunculus», från hvilket det tyska »Karfunkel» är bildadt.»

**) När Carl v. Linné 1741 gick öfver på postjakten mellan Böda på Öland och Klinte på Gotland, antecknade han i sin dagbok: »Sjöfolket förnötte tiden med fåfängt prat om 2:ne stora Carbunclar som sutit i en kyrka i Wisby och här tillika med K. Waldemars skepp gådt i qvaf: de allena kunde tro, att Masten än i dag plägade synas i stilla vatten, och at Carbunclarnas glantz emot Solen under tiden lyste up i de sjöfarandes ögon».

Karelernas förföljelser; enligt andra, sedan han frivilligt nedlagt sin biskopsstaf och dertill år 1243 erhållit Påfvens tillstånd. Uti Dominikanerklostret i Wisby sökte och fann han (som sjelf förut varit Dominikaner-munk) stillhet och frid, och slutade der sina dagar. — Den lärde Petrus de Dacia, förut omtalad. — Magnus Store, höfding öfver Gotland, död 1287, och begrafven i S:t Nicolaus, der hans vapen (enligt Schoumacher's »Dissertatio de Gotl.») »ännu 1716 var synligt på muren». Nu finnes deraf intet spår. — Han var farfarsfader till den med Kon. Gustaf Wasa samtidiga Erkebiskopen Johannes Magni.

Strelow har för S:t Nicolaus uppgifvit byggnads-året 1097, och vi upprepa äfven här den Wallin'ska erinringen: »tro det den som vill!». Först 1215 stiftade Kastilianaren Dominicus de Guzman sin munk-orden, och omkring 25 år sednare ankommo Dominikaner till Wisby. Otvifvelaktigt vill det tyckas, att en kyrkobyggnad, sådan som denna, måste ha' förutsatt i landet fullt stadgad katholsk tro (hvilket icke var fallet på 1090-talet), och en stad med redan stadgadt och betydligt välstånd, samt dertill utbildad klosterverksamhet med tiggare-munkars outtröttliga ifver för insamlandet af fromma gåfvor. Dessutom är kyrkan, sådan hon nu synes, ett uttryck af den s. k. romaneska öfvergångsstilen, och hennes byggnadstid torde derföre icke kunna bestämmas före sednare hälften af 1100-talet. Såsom ofvan är nämndt, herrskar rundbågen här i portaler och (med ett enda undantag) i dörröppningar; rund- och spetsbågar vexla på förunderligt sätt i fönster och i sidomurarnas hvalfbågar; en egendomligt hög spetsbåge utmärker hufvudbågarna och pelarehvalfven; choret prunkar i ren och dekorerad ogiv-stil.

Eller — har kyrkan börjat byggas i äldre tid, före Dominikanernas ankomst, och sedan blifvit förändrad, ombygd, omgestaltad? Vi anteckna denna fråga, men kunna ej besvara den.

Till kyrkan har man från söder en behaglig ingång genom en på den fordna kyrkogårdens eller klosterträdgårdens plats belägen, väl vårdad fruktträdgård, der man påträffar trenne det gotländska vextrikets ädlingar: Valnöts- och Mulbärs-trädet samt Vinrankan; den förstnämnda hvälfver sin majestätiska krona invid tempelmuren och öfverskygger den, den sistnämnda skänker åt en del af södra långmuren den yppigaste dekoration — alla tre förläna åt stället ett vackert, sydländskt tycke.

Både i det inre och yttre eger S:t Nicolaus något på en gång enkelt och ståtligt, som ovillkorligen anslår. Det bor i denna byggnad en »grandezza», värdig den stolta och rika munk-orden, som inom dess murar och i klosterskolan derbredvid predikade och lärde sin tids högsta bildning. De stodo, dessa Dominikaner, högst i Påfvarnes, högt i Hofvens och Högskolornas gunst; de tänkte höga och herrsklystna tankar: högt och herrligt var här deras tempel.

Säve's vackra tafla visar det yttre af ruinen. Låtom oss som hastigast stiga in i dess inre, och tillsammans beskåda dess väldiga skönhet. Stanna vi i kyrkans vestligaste del, så ligger framför oss ett långt perspektiv af en hög och bred pelaresal med ett chor i ädlaste stil. Öfver oss inströmma de klaraste dagrar genom tvenne öppna hvalf med pittoreskt taggiga konturer; derefter kommer det skumma dunklet under tvenne oförstörda hvalfkupor: dernäst blickar åter himmelen in genom en stor hvalföppning, och sist det öppna choret, skimrande af ljus. Denna starka och bråda vexling af dager och skugga ger åt monumentet ett underbart uttryck.

Och välja vi vår plats i en af sidogångarna, så se vi, huru de af de tio pelarne högburna hvalfven åt alla håll kasta sina bågar, som skära och beskugga hvarandra, i kretsande mångfald.

Och vandra vi omkring, så hvilar blicken med välbehag än vid det praktfulla rundfönstret, än vid Jacob Charra's minnes-sköld, än vid de af Valnötsträdets lefvande grönska fyllda ogivfönstren, än vid chorfönstrens fint skurna klöfverblad och chorets öfriga prydnads-detaljer.

I aftonrodnadens belysning blir kyrkans uttryck ännu rikare och varmare. Uti fönstersmygarna, här och der på murar och pelare, och på kransen af choret skimra ljusstrimmor, hvilka — under det att skuggorna uppe i hvalfven mörkna — öfvergå så småningom till allt rödare guld och slutligen ofta till klaraste purpur, allt eftersom solen derute bland qvällens dunster sjunker mot hafvet, till dess med ens det flammande färgspelet slocknar och hela det stora tempelrummet fylles af dunkel. — Eller om månan står midt för chorfönstren och inkastar mellan de många, mörka pelarne sitt silfverljus, då också är ruinen herrlig och nästan underbar att skåda, och äfven ett vanligt sinne blir svärmiskt och sago-stämdt.

Och många af Medeltidens sköna sagor hviska här i det gamla Wisby och i dess klosterkyrkor.

XII. S:t Hans-Kyrkan.

Denna kyrka, som varit en af stadens förnämsta, och som gifvit namn åt »S:t-Hans-gatan» och »S:t-Hans-Roten», belägna i midten af staden, är så förstörd, att äfven lärde Ecclesiologer och Arkitekter icke kunnat bestämma ens läget af hennes hufvuddelar. Konduktör Hilfeling i sin (otryckta) rese-journal år 1797 har antecknat, att »kyrkan fordom åt båda sidor stått tvärs öfver gatan, som nu på höjden öfver ruinerna är planerad. Orsaken

till denna kyrkans grundliga förstöring är icke obekant: med byggnadssten tagen från denna kyrkas ruiner uppfördes på 1740-talet det närbelägna Lythberg'ska huset, som är bland de största i Wisby, och på planen framför detsamma och i trapporna lades från kyrkan röfvade grafstenar, deribland en stor och prydlig öfver »Ludolphus Poggenborg, död 1358», på hvilken sten afbildningen af en borg eller kyrka är inristad. Äfven sednare hafva dessa ruiner rönt hård och sniken åverkan. Inbyggda i lador och uthus hafva ändtligen i våra dagar, genom Hospitals-styrelsens berömliga nitälskan och efter slutligen vunnen process med egaren, dessa lemningar blifvit frigjorda och gräfningar mellan dem anställda, dock utan att någon upplysning vunnits om templets ursprungliga form och belägenhet.

Det som numera återstår är, mot norr, 2:ne grofva pelare-klumpar, omkring 12 alnar höga och fordom förenade af ett 8 alnar vidt hvalf, som nederst är 4 alnar 9 tum bredt i hufvudbågen; vid den nordvestra klumpen är en förstörd sträfpelare i nordvest. På vidpass 8½ alns afstånd derifrån står, mot vester, en annan sammansatt pelareklump, med en mot öster framskjutande grof och bred pilaster, omkring 25 alnar hög, med lemning af en 4½ aln bred hufvudbåge. På hvardera sidan, i norr och söder, har denna rätt pittoreska, af eld och rök i fordna tider nedsvärtade pelareklump haft ett stort prydligt fönster. Midt emot nyssnämnda pelareklump och på vidpass 8½ alns afstånd har vid gräfningarna påträffats grundvalen till en grof pelare. Från ofvannämnda hufvudbåge är 23¾ aln till den längre åt söder qvarstående mur, som, med undantag utaf en af de högsittande 3:ne hvalffötterna, hvilken nedrasat, ännu är sådan som M. G. Anckarsvärd år 1828 i »Wisby Ruiner» tecknat densamma: den är 28 à 29 alnar lång, 2¾ aln tjock, omkring 18 alnar hög, och har i sin östliga del en spetsbågig hvalföppning. Från denna mur är, 32 alnar ytterligare åt söder, en låg och ringa lemning af en smal byggnad, hvars norra mur är 2 alnar grof, här och der 6 alnar hög och 25 steg lång, hvilken har inåt en större nisch, och ett par förstörda rundbågiga (?) dörrar.

På det s. k. Dubbe'ska grafkapellet vid Rosendal i Follingbo ligger en synnerligt stor och prydlig grafsten, som, enligt inskriften, tillhört »Herrmann de Ramen och hans husfru Margaretha, döda 1335 och 1340», och tagen från S:t Hans' kyrko-ruin omkring år 1827 utaf framl. Assessorn J. Dubbe, som var egare af tomten vid nämnda ruin, och behandlade denna såsom sin egendom.

Om denna kyrka har Wallin (Gothl. Saml:r, I: 251) antecknat, att hon varit invigd åt Jungfru Maria, Johannes Döparen och Johannes Evangelisten, hvilka der haft hvar sitt altare. Utom dessa har funnits ett »Christi corporis» eller »Hellig Legems» Altare, vid hvilket mässa hölls hvarje Thorsdag, och till hvilket Borgmästaren Joh. Smediges enka Carstine år 1479 skänkte en åker inuti staden på Söder-klint, »för hennes husbondes, och hennes barns och alla kristna själar».

År 1527 var denna kyrka ännu till gudstjenst begagnad, och 1585 stod ännu »S:t Hanses prestegård». Om kyrkans förstörings-år finnes ingen uppgift: Spegel i sina »Rudera» säger, att hon blifvit uppbränd af Lübeckarne, men nämner derom intet vidare. Wallin har antecknat, att denna kyrka nästan längst blifvit vid makt hållen och brukad, tilldess hela staden lades till en församling under S:t Maria.

I den gotländska kyrkans historia är S:t Hans-kyrkan derföre märklig, att hon var det första templet på ön, der Lutherska läran blef predikad. Detta skedde, om icke förr, dock åtminstone år 1525, då Severin Norby öfverlemnat Gotland till Danmark, och Lübeckarne af K. Fredrik d. 1:e fingo inkomsten af landet sig beviljad för fyra år, i och för hafda krigs-omkostnader. Samma år blef Poul Sehested dansk länsherre på ön: han var »en arrig Papist», och betraktade den nya gudstjensten i S:t Hans med omilda ögon. I detta sitt sinne blef han än mera styrkt af Biskopen i Linköping D:r Hans Brask, då denne år 1527 var stadd på sin sista visitations-resa på ön. I Biskopens närvaro lät Sehested med hugg och slag drifva Lutheranerna ur kyrkan. »Munkarne i S:t Karins kloster» — heter det hos G. Wallin, I: 253 — »som ingalunda trodde att raden så snart skulle komma til dem, höllo detta för en herrlig gerning och skrefvo den up i sit Diario med följande ord» (som här öfversättas): »*År 1527 höll Högvördige Fadren Herr Johannes, Linköpings Biskop, visitation, och i hans närvaro blefvo de Lutherske kättarne i S:t Hans' kyrka fördrifna af den käcke Poul Sehested, Kastellan på Wisborg.* Men Munkeglädjen varade icke länge, ty Borgerskapet i Staden togo de Evangeliska i försvar, och skaffade dem sin Kyrka genast igen».

Samme författare antager, att S:t Hans' församling bestått af stadens infödda borgerskap, och förmodar att de i gamla permebref omtalade »Prostarna i Wisby» tillika varit »Curati» eller kyrkoherdar vid denna kyrka, och han nämner fyra sådana, nemligen: Heumundus, på 1280-talet, som var Biskop Henrik i Linköping följaktig på dennes pilgrims-resa till det Förlofvade landet; Michael Ludfridus, 1288; Petrus, 1330, och Botulphus, 1352. — Af kyrkans presterskap äro fyra bekanta, nemligen: Johannes Bremarus, 1316, »vicarius ecclesiæ», som tvistade med kyrkoherden i S:t Maria om ett lik som denne mot lag begrafvit i sin kyrkogård, i hvilken tvist Prosten Herr Jakob i När resolverade, att liket skulle återställas till S:t Hans. — Brodren Jakob, så kallad emedan han var franciskaner-munk, omkring 1390 Kapellan vid S:t Hans: han hade studerat

vid Högskolan i Paris och der tagit »gradus Baccalaureatus». Dog som Kyrkoherde i Levede 1401, och efterlemnade åt Franciskaner-klostrets bibliothek en »Postilla super Apocalypsin». — Thidericus, år 1393, och Petrus Petri, år 1479, kyrkoherdar härstädes.

I denna kyrka har Riddaren Herr *Olof Axelsson Tott*, höfvitsman på Gotland och Wisborg, och död 1464, samt hans broder *Filip*, död samma år, fått sin lägerstad, men deras grafsten har blifvit flyttad till S:t Maria.

Stadens Ringmur.

Åt denna lika märkliga som betydliga och vackra del af den fordna Hansestadens Medeltids-minnen har Säve egnat sex taflor, nemligen:

”**Norra och Östra muren**” (inåt staden),
”**Norder-port och Norra muren**” (utåt vallgrafvarna),
”**Norder-port**” (inåt),
”**Nord östra muren**” (utsidan, der man äfven ser gotländska Jägaregillets skjutbana och paviljong,
”**Korsbetningen och Östra muren**” (utåt), med minneskorset öfver de år 1361 fallna Gotlänningarne, samt
”**Södra muren och Söder-port**” (äfvenledes utåt).

Dessa åldriga murar med sina ursprungligen mer än 48 torn och 3:ne skansar förtjena också all uppmärksamhet: de äro lärorika lemningar af forntidens befästningskonst och i ögonen fallande bevis på det hanseatiska borgerskapets både byggnadskraft och omsorg att värna sin sjelfständighet och sin rikedom. Såväl inifrån staden som från sjö- och land-sidan gör den tornprydda ringmuren ett mäktigt intryck, och i första anblickens öfverraskning hafva utrop om likhet med Rom's och Jerusalem's murar undfallit mången vidtbefaren konstnär. Denna likhet torde dock vara mycket både af- och under-lägsen; men säkert är, att endast ganska få städer i Norden hafva sin murbefästning så väl bibehållen. Och det är ingen öfverdrift, om man yttrar, att dessa höga fästningsverk åt taflan af Wisby förläna historisk egendomlighet, äkta Medeltids-tycke, ordning, väldighet och skönhet. De ligga nu som en hög kyrkogårds-mur kring de gamle Hanseaternas tempel och grafvar, och de ståtliga tornen resa sig i höjden kring den i många bardalekar pröfvade staden liksom prydnads-tinnar på en romersk »Murkrona».

Att det uppblomstrande stolta och rika köpmans-samfundet i Wisby tidigt varit angeläget om sin stads befästning, kan antagas såsom säkert. Dock finnes ingen urkund som visar, att en sådan befästning förekommit förr än på 1200-talet. De gamla uppgifterna om förloppet med ringmurens och tornens byggnad äro orediga och hvarandra motsägande. Så mycket är emedlertid säkert, att på 1280-talet hade stadens Borgerskap, stolt öfver sina försvars-verk (— hvilkas byggnad företagits svenska Kungen ovetande, enär staden betraktade sig såsom ett sjelfständigt och oberoende samhälle, utan erkändt undergifvenhets-förhållande under någon stat —) mot landsboarna antagit en pockande och hotande hållning, pålagt dem nya tullumgälder, hindrat dem att med klagomål fara öfver till Konungen, samt dessutom inkräktat mer än de åtta famnar från stranden af bondens egor, ehvad stranden vore plöjd eller oplöjd, hvilka borgerskapet af gammalt hade sig upplåtna för varors uppläggning och bergning. Allt detta retade landsboarna, som öfver de nya pålagorna och tilltagen förgäfves klagade hos Borgerskapet; men som staden hade att vänta bistånd af Lübeck och de andra wendiska städerna, brydde man sig icke om Allmogens klagomål. Bönderna skickade då bud till Härmästaren i Liffland om understöd, och såväl han sjelf som åtskilliga af tyska Riddarne inställde sig till deras hjelp. Nu grepo Bönderna till vapen till försvar för sina rättigheter, och det blef — såsom det heter på Franciskaner-Diariets munk-latin — »magna guerra inter Cives Wisby et Bondones terræ», ett stort krig mellan stads- och lands-boarna. De sednare ryckte mot staden; Borgarne drogo i stridsordning dem till mötes, och efter 2:ne hårda träffningar i April 1288, den ena vid Högbro i Roma' socken, vidpass 2 mil öster från Wisby, den andra vid Roma' kloster, af hvilka den förra utföll till stadsboarnas fördel *), och i den sednare blef segern oafgjord, uppträdde några af stadens presterskap såsom fredsmäklare, och underhandlingar mellan båda partiernas fullmäktige öppnades i S:t Drotten's kyrka, dervid dock landsboarna gång på gång begärde uppskof med de uppsatta och afhandlade fredspunkternas beseglande. Under tiden hade Konung Magnus Ladulås fått kunskap om den på Gotland brutna landsfreden, och han var allvarligt betänkt på, att, androm till varnagel, i tid dämpa den stolta Hansestadens högmod. Han instämde genast båda parterna till sig i Nyköping. Hans stränghet i utöfvandet af sitt konungakall var dem icke obekant, och hans bud hörsammades. Stadens Borgmästare och Råd ditskickades, och Lars-mässo-afton (d. 9 Aug.) 1288 utfärdades i nämnda stad af »Advocati et Consules tam gotensium quam thewtonicorum et communitas civium de Wisby» (Borgmästare och Rådsherrar såväl för det gotländska som tyska Borgerskapet samt hela Wisby' samhälle) en skriftlig förklaring, i hvilken de erkände: *att de förbrutit sig emot Konungen i det de fördristat sig att på*

*) Denna seger firades i Wisby med en stor procession, dervid Jungfru Maria's bild högtidligen kringbars. (Francisk.-Diariet.)

eget bevåg, Konungen oåtspord, omgifva sin stad med murar, och föra vapen mot Bönderna, för hvilken begångna oförrätt de till straff och försoning underkastade sig att till Konungen erlägga 2000 mark silfver och 500 mark penningar; att aldrig sjelfve taga hämnd på Allmogen, utan hänskjuta till Konungen hvarje tvist, derest dock icke en hastig öfverrumpling tvunge staden till sjelfförsvar; att icke hindra Böndernas bud till Konungen; att hålla stadens portar öppna för Konungen, ifall det skulle täckas honom att besöka staden, äfvensom för hans män; att icke erkänna någon annan herre än Konungen af Sverige; att anskaffa borgens-försäkringar af städerne Lübeck, Wismar, Rostock, Greifswald, Stralsund och Riga, att dessa af alla sina krafter skulle tvinga Wisby' stad till underdånighet, ifall staden i någon mån visade sig ohörsam emot Konung Magnus; samt att Wisby' styresmän och borgare sjelfve och på egen bekostnad skulle utverka bannlysningsbref öfver staden, ifall de vidare förtörnade Konungen *).

På dessa för staden hårda och förödmjukande vilkor blef Magnus Ladulås försonad, landsfreden på Gotland återställd, och, såsom det skrifves i Franciskaner-Diariet: för Wisby' Borgerskap tillåtet att hafva murar kring staden (»permissum est murare civitatem»). Emedlertid bör nämnas att det endast är i nämnda Diarium som det heter, att Kon. Magnus sjelf tillåtit Borgerskapet att hafva staden befästad: någon annan gammal urkund derför är (åtminstone för författaren) icke bekant. Icke heller finnes för den uppgiften, att Konungen skulle hafva ålagt Bönderna att för den skada, de gjort i Wisby, för hvarje Ting (— dessa äro 20 —) uppbygga »ett torn eller rundel å stadsmuren», något annat stöd än Strelow's berättelse. Denna sednare uppgift upprepas dock af både äldre och yngre skriftställare (t. ex. Dalin, Lagerbring, D. Söderberg i »Vägledare i Wisby Ruiner, Wisby 1845, 20 sidd. O., m. fl.); men uppgiften tyckes vara föga trovärdig, såsom redan Strinnholm (IV: 645) anmärkt. Ty Wisby' Borgerskap hade Konungen ovetande och således utan hans tillstånd omgärdat sin stad med murar, och denna stadens tillslutenhet i förening med derjemte vidtagna, för Allmogen tryckande pålagor hade vållat striden mellan staden och landet, och för allt detta blef Borgerskapet dömdt till stränga böter, och måste i offentlig skrift tillstå, att de »förbrutit sig mot Konungen genom murarnas byggande utan hans tillstånd»; och att under sådana förhållanden den för konunga-maktens förstärkande ifrige Magnus Ladulås skulle gifva befallning till Bönderna att just utvidga och förbättra den befästning, han ogillat, och derigenom göra den stad mäktigare, hvars sjelfständiga och stolta lynne var väl bekant — detta synes icke ega mycken sannolikhet.

*) Se den märkliga skriften i dess helhet uti Sv. Diplom. II: 1., sid. 54.

D. Söderberg i sin nyssnämnda, beklagligen mycket korta »Vägledare», har, såsom det tyckes, med historiskt säker blick uppfattat grunddragen af murarnas byggnads-historia, ehuru vi i flera detaljer icke öfverensstämma med hans åsigter och uppgifter. Nämnde författare har först uttalat den lika vigtiga som riktiga anmärkningen, att stadens befästnings-arbeten icke äro på samma tid i oafbrutet sammanhang utförda, och han fördelar dessa arbeten på 3:ne olika perioder.

Till *första perioden* — före år 1288 — hörer uppförandet af en lägre mur, i medeltal 10 alnar hög, invändigt försedd, nästan öfverallt, med krenelerad parapet (med breda skottgluggar upptill försedt bröstvärn, skyttebank eller väktaregång) och med få och små torn, eller kanske troligare utan sådana. Denna lägre mur finnes nästan oskadad och oförändrad qvar mellan s. k. »Krut-tornet» och tornet »Cames» eller nordvestra hörntornet, längs vestra sidan af staden, ehuru der utan krenåer (skottgluggar i murkanten), samt synas med sina sedan tillmurade krenåer tydligt i den derefter förhöjda muren å norra och östra sidorna. I nyssnämnda vestra mursträcka finnas 3:ne tillmurade rundbågiga mindre portar.

Andra perioden — efter 1288, enligt Strelow och Wallin 1289—1299 — omfattar den äldre och lägre murens invändiga förtjockning med en uppåt smalnande, på *hvalfbågar* hvilande förstärkningsmur, samt på samma gång den äldre murens påbyggnad med omkring 3 à 5 alnar, dervid de gamla krenåerna blefvo tillmurade, såsom utvändigt kan synas; den nya muren fick öfverst kantstående, sammanlutade och hopmurade *Toppstenar* (några, t. ex. på södra mursträckan, omkring 3 alnar i höjd och nedtill upptagande en bredd af vidpass 1½ aln), hvilka tjenat till murens ytterligare förhöjning och försvar; på några få vigtigare ställen, såsom t. ex. vid Söderports-tornet och vid det utåt halfrunda, närmast söder om Österport stående tornet, anbragtes i murkanten *krenåer,* och upptill hade den nya muren invändigt en *Väktaregång,* hvilande på stockar, efter hvilka hålen synas; vidare byggdes troligen nu de jordfasta *Högtornen,* 30 à 35 alnar höga, och till antalet vidpass 28, samt de mellan dessa på muren anbragta *Häng-* eller *Sadel-tornen,* till antalet vidpass 20. Tornens, liksom portarnas, ursprungliga antal kan numera icke bestämdt angifvas, emedan dels å vestra sidan en stor del af mursträckan är nedbruten eller i sednare tillkomna hus inbyggd, dels är muren å flera ställen upptill afstympad eller till större och mindre del fallen eller nedrifven: huruvida torn och portar funnits å nämnda förstörda murstycken kan naturligtvis icke afgöras. Endast 38 torn äro qvar, och några af dem äro skadade. Alla äro de krenelerade, och hafva smala, inåt vidgade gluggar för pilskott. Högtornen hafva varit afdelade i 4 à 5 våningar, af hvilka den öfversta troligen innehöll kastmaskiner eller blidor.

I muren gjordes (minst) 6 spetsbågiga portar (oberäknadt de förut nämnda å vestra sidan), af hvilka de 3:ne *Stadsports-tornen* äro synnerligen befästade: utom dubbla portar, krenåer och pil-hål, hafva de utvändigt *fallrännor* för gallerverk som nedsläpptes till portens ytterligare skydd. Äfven några af de öfriga tornportarna hafva utåt fallrännor.

Att de höga tornen icke tillhört den 1:a perioden uppförda lägre muren, tyckes bevisas deraf, att dessa torn visa sig till sin nedre och större del vara byggda emot ringmurens långsida, liksom emot något förut befintligt, och utan någon förbindning dermed; vidare äro några torn, t. ex. det 1:a, 2:a och 3:e från Norderport vester-ut, och det 1:a från Österport norr-ut, byggda så, att (på hvartdera stället) hälften af en i den äldre, ursprungligen lägre muren befintlig, vid murens påbyggnad tillmurad krenå af ena tornsidomuren bortskymmes. Några af de små Hängtornens, på norra och östra sidan, krag- eller bär-stenar äro också, såsom utifrån tydligen synes, infällda uti gamla krenåer.

Till en *tredje period* hörer säkerligen anläggandet af *Skansar* åt landsidan, af hvilka numera endast 3:ne återstå, såframt man icke vill anse såsom skans äfven den å östra sidan varande rektangulära, i sednare tid förändrade och takbetäckta utbyggnad, som vanligen kallas »Tjärhofvet»; men denna byggnad, som har mot söder en (tillmurad) rundbågig port, kan möjligen hafva varit ett torn. Nyssnämnda skansar hafva breda styckegluggar såsom för eldvapen (kärrabyssor).

Till en *fjerde period* (1411—1460-talet) kan uppbyggandet af Wisborgs Slott räknas.

Till hvilken af dessa perioder anläggandet hörer af de tredubbla *fästningsgrafvarna* längs norra mursträckan, och *vallarna* (ännu i dag »Palisaderna» kallade) söder om sydvestra muren och slottet, längs stranden, är svårt att bestämma. — Af de förra (som vanligen kallas »Nordergrafvarna») visar ännu den yttersta temligen tydligt den af kalksten murade grafkanten, hvilken i de andra rasat och nu ligger dold under de rundade, gräsbevuxna vall-ryggarna. På sidorna af den innersta grafven synes midt framför ett par tornportar murstycken, liksom hvalfföter eller stöd för broar eller vindbryggor.

Murens längd åt landsidan uppgifves till 3,600, och åt sjösidan omkring 2000 alnar. De höga jordfasta tornen åt landsidan stå på ungefärligen 130 alnars afstånd från hvarandra. Stadens hela, af murar fordom omslutna areal är vidpass 135 tunnland.

Att här med omständlig beskrifning följa den långa muren och redogöra för alla dess karakteristiska delar, alla dess portar, hvalfbågar, skyttebankar, skottgluggar och toppstenar, för alla dess Hög- och Häng-torn, skansar och grafvar, skulle erfordra större utrymme än här kan bestås, och skulle för flertalet af läsare blifva alltför enformigt och tröttande. Derföre må endast i allmänhet nämnas:

Högtornen stå med hela sin plan i och utanför ringmuren, på det att man från dem bättre skulle kunna bestryka fältet; de flesta äro blott till deras grundplan fyrkantiga, men blifva sedan (öfver nedra fjerdedelen af tornets hela höjd) utåt femsidiga, eller tydligare: visa i planritning hälften af en åttkant. Några äro alltigenom fyrkantiga; ett enda torn är utåt rundadt. De äro inåt staden öppna, med undantag af några få, hvilkas bottenvåning är stängd af en låg mur eller hvälfd port; några få äro slutna på alla fyra sidor; andra hafva i sednare tider fått den fjerde sidan tillmurad och blifvit till Kronans eller enskiltes bruk inredda. På mursprång fordom hvilande golfbjelkar hafva afdelat de flesta tornen i 4 à 5 våningar.

Såsom representant för de jordfasta, *höga tornen* välja vi å norra mursträckan det intill Norderports-tornet närmaste: det är fyrkantigt i bottenvåningen och får sedermera formen af en half åttkant; har varit deladt i 5 våningar, af hvilkas mellanbottnar några multnade golfbjelkar qvarsitta. Bottenvåningen, som varit stängd inåt staden, är invändigt 6½ aln bred och 8 alnar djup: sidomurarna äro 3½ aln tjocka. I hvarje våning finnas fem smala skottgluggar eller pil-hål: dessa äro utåt ¼ aln, inåt 1 aln 14 t. vida, och 1 aln 22 t. höga. Öfverst har tornet 5 breda, rektangulära krenåer. Stadsmuren på sidorna om tornet har upptill oskadade qvar sina kantstående, sammanlutade toppstenar, och murens insida visar en rad af hål efter de bottenstockar som, från torn till torn, burit Väktaregången. Tornets höjd är omkring 35 alnar.

Såsom representant åter af *Hängtornen* må det numera enda, som af detta slag finnes qvar på norra mursträckans ursprungligen 4 hängtorn närmare beskådas. Det lutar redan betydligt utåt, men har ännu icke mäktat kullväga muren. Det är 8¼ aln bredt, med 1 alns tjocka sidomurar, hvilka med endast 2¼ aln öfverstiga sjelfva ringmuren, som här är inåt staden 11¾, men utåt vallgrafven 13¾ aln hög. Tornet har öfverst 4 breda rektangulära krenåer, och derunder i muren en mycket smal skottglugg. Uti det inåt öppna tornet har varit golfbotten, som troligen stått i förbindelse med Väktaregången. — I allmänhet hafva dessa Hängtorn utåt antingen 3:ne vinkelräta mursidor eller, såsom det ofvannämnda, endast nedtill 3:ne, men upptill 5 mur-sidor. Alla hänga de dristigt och prydligt tvärsöfver murens öfversta del, och framskjuta från den både in- och ut-åt. På yttre sidan hvilar tornet på en rund- eller spets-båge, som stödjes af 2, stundom 4 halfrunda, på hvarandra lagda, nedåt allt kortare kragstenar.

Angående tornens takbetäckning, om sådan funnits på alla, och hurudan den varit beskaffad, har man ingen säker uppgift. Strelow berättar om eldsvådan d. 19 April 1610, som ödelade Hospitalsbyggnaderna och nära 140 hus, att »Öster-Port, som i de dagarna var uppbygd med en skön spira, afbrändes; de andra tornen, intill Norderport och tornen der nedanför, intill Silfverhättan, blefvo alldeles uppbrända, men Borgarne hafva dock berömligt börjat att bygga (dem) igen.» — Här nämnes om Österport en torn-spira; men af Strelow's otydliga berättelse är det ovisst, om det var de för öfrigt antydda tornens innanrede och golfbottnar eller något mera, t. ex. tak och spiror, som då nedbrunno.

Den rad af små *Hvalfbågar*, som inåt staden utmärker norra, östra och södra mursträckornas nedersta del, och som åt ringmurens yta ger omvexling och prydnad, är helt visst intet annat än stöd för den efter år 1288 gjorda, uppåt smalnande förstärkningen af den äldre, lodräta, i medeltal endast 1 aln och 3 tum tjocka muren. Den tillbyggda förstärkningsmuren är nederst, der den är nästan lodrät, vidpass 2 alnar 3 tum tjock, med inre fyllnad af vårdslöst kastad sten och murbruk, hvilket (äfven i kyrkornas murar begagnade) murnings-sätt vållat att den äldre och den yngre muren flerestädes remnat från hvarandra, stundom till $\frac{1}{2}$ alns mellanrum. I allmänhet är hela stadsmuren, sådan den nu befinnes, vidpass $3\frac{1}{4}$ aln grof. — Dessa hvalfbågar hafva emedlertid föranledt hvarjehanda gissningar: några förmoda, att de tjenat till logementer (till sådana fanns dock inuti tornen utrymme tillräckligt, och deras obetydliga djup gjorde dem dertill föga tjenliga); andra deremot antaga, att de tjenat försvararne till kryphål när en belägrande fiende inkastade stockar och stenar, m. m. Dock tyckas de, såsom ofvan antydt är, helt enkelt vara stöd åt den tillsatta förstärknings-muren på samma gång som de sparat sten-materialet. I några gamla källare ser man i sidomurarna samma på besparing ställda byggnads-sätt. Dessa spets-hvalfbågar äro i mått och afstånd mycket olika: i allmänhet 5 alnar breda i bottnen, 3 à $4\frac{1}{2}$ aln höga, $1\frac{1}{2}$ à 2 alnar djupa. Mellan dem är i allmänhet omkring 2 alnars afstånd.

För att gifva den för forntida byggnads-minnen interesserade läsaren ett begrepp om de 3:ne förnämsta, väldigt befästade *Stadsportarne*, må här några ord nämnas om »*Norderport*» och dess tornbyggnad.

Norderports-tornet är inåt staden 16 alnar 17 tum i bredd (utåt landet omkring 1 aln mindre bredt, och således snedvinkligt i plan); det består af ett större och ett mindre tunn-hvalf, med spetsbågar, och har en yttre, fordom äfven en inre port. Det större hvalfvet är tvärs på $9\frac{1}{4}$ aln, och $7\frac{1}{2}$ aln långt; det mindre hvalfvet, inåt staden, vidpass $10\frac{1}{2}$ aln bredt och omkring $5\frac{1}{2}$ alnar i sidomurarna. Utmuren åt landet är 3 alnar 14 tum, och den inre portbågen $1\frac{3}{4}$ aln tjock. Den yttre portöppningen är 6 alnar, den inre $6\frac{1}{4}$ aln bred, båda spetsbågiga. På sidorna om och öfver den förra, å sidan utåt landet, är en 7 alnar bred, 20 tum djup och mycket hög rundbågig försänkning, i hvilkens sidor, invid sjelfva portöppningen, är en fallränna, $9\frac{1}{2}$ tum bred, $6\frac{1}{2}$ tum djup, och med $10\frac{1}{2}$ tums ytterkant, i hvilken ränna ett galler till portens ytterligare försvar kunnat nedfällas. — Ofvanpå porthvalfven, dit en rundbågig dörr-öppning från en nedrasad trapp-gång vid östra stadsmuren leder, äro sidomurarna 13 alnar långa, muren utåt landsvägen $9\frac{3}{4}$, muren inåt staden $11\frac{1}{6}$ aln. Det inre af tornet har, såsom synes dels af språng å muren, dels af utstående kragstenar, och dels af hål efter fordna stocklager, varit deladt i 5 våningar. I den första, eller bottenvåningen på porthvalfven, är i sidomuren åt hafvet en *Spisel* med i muren gående skorsten: jemte spiseln är en rundbågig nisch; utåt landsvägen är en smal skottglugg; andra våningen har större, troligen för eldvapens bruk utvidgade skottgluggar åt söder, öster och norr; den tredje våningen har åt öster en stor glugg, som blifvit genom tillmurning mycket förminskad; den fjerde har fem skottgluggar; den femte, vidpass 2 alnar nedanom tornets öfverkant, har åt öster 2:ne förstörda krenåer.

På Säve's teckning af Norderport synes till höger ruinen af en byggnad, hvars nedra våning haft 2:ne hvalfrum, och som vanligen kallas »*Mynthuset*»; troligen har dock denna byggnad varit ett försvars-torn för Norderport. Enligt plankartan öfver Wisby i Dalberg's »Suecia Antiqua et Hodierna» var Mynthuset en nära nämnde port fristående byggnad. Läget af den byggnad, der under Medeltiden och in på 1560-talet Wisby-mynten präglades*), torde numera vara svårt att bestämma.

Öster- och *Söder-port* hafva samma starka och vördnadsbjudande dimensioner, med tunn-hvalf i den första och kors-hvalf i den sednare, och båda med spetsbågiga portöppningar (en yttre och inre, den yttre med fallränna). Båda dessa torn äro upptill afstympade; de hafva haft flera våningar, med flera både mindre och större skottgluggar; de sednare tydligen utslagna i en sednare tid. Ofvanpå Österport är i sydvestra hörnet ett *spishvalf* med tydliga lemningar af en *bakugn* och skorsten i muren. Öster om och intill Söderport är stadsmuren, som här är $16\frac{1}{3}$ aln hög, försedd med murad skyttebank och 14 krenåer; längre fram och nära Österport, norr om det utåt halfrunda tornet, finnes å muren en rad af dylika skjutgluggar, till antalet 17.

---

*) Här, och i sammanhang med berättelsen om Mynt och Murar må antecknas några ord ur Strelow'ska krönikan: »Wisby' stadsmärke var först ett (enkelt) **V**., såsom dess mynt bevittna; men sedan staden blef omgifven med murar, förvandlades stadsmärket till ett (dubbelt) **W**.» — Brakteater, med prägeln af ett **W**., inom en cirklad omprickning, hittas stundom i Wisby.

Om de förstnämnda 14 krenåerna invid Söderport må i korthet den Strelow'ska sagan anföras: Sedan Kung Waldemar d. 3:e år 1361 d. 27 Juli på »Östra Byrummet» besegrat Gotlänningarna, ville han icke intåga genom stadsportarna, ty han fruktade för försåt och bakhåll uti dem, utan han fann det mer eröfrare-mässigt att nedbryta en del af stadsmuren vid Söderport, och genom denna brèche drog han in med hela sin slagordning. Samma mur blef sedan åter uppförd, och han lät sätta (neml. tinnar å muren) till en ihågkommelse af antalet män i hvarje led, och hade så 11 man i hvarje led intågat. — Redan nyss anförda siffra, som icke passar in med tinnarnas eller krenåernas verkliga antal (14), tyckes något minska den Strelow'ska uppgiftens tillförlitlighet; men anmärkningsvärdt är, att straxt öster om Söderport, just der krenåerna finnas, synes i muren skiljolinier uppifrån och ned, liksom utvisande gjord inmurning i den höga och präktiga muren. Längre fram mot öster, framför den fordna valplatsen, finnas 3:ne synbarligen igenfyllda murstycken, som äro lägre än den öfriga muren: 2:ne af dessa murfall hafva troligen uppkommit i sammanhang med Hängtorns fall; det 3:dje kan möjligen vara en af fiender gjord brèche. Hilfeling i sin »Rese-journal för år 1797» har antecknat, att de skadade och nedbrutna ställena i ringmuren blifvit upplagade för att hindra insmuggling till staden *). —

Att fordom hvarje del af dessa vidsträckta och vigtiga befästnings-verk haft särskilt namn, är temligen säkert. Af dessa namn hafva dock till våra dagar endast några få bibehållit sig: de antecknas här:

Tornet »Cæsar», det i ordningen från Söderport mot öster 3:e högtornet, alltifrån foten och ända upp fyrkantigt, å alla sidor slutet, numera upptill afstympadt. Detta torn har blifvit inredt till fängelse och utgör en del af Läns-häktet. Namnet »Cæsar» uttalas här (med det urgamla Guta-målets diftong-böjelse) »Kajsaren», och: »sitta i Kajsaren» betyder detsamma som: vara häktad. —

Tornet »Cames», Ringmurens nordvestra hörntorn, har å plankartan i Dalberg's »S. A. & H.» detta namn, och i en almanachs-anteckning för år 1703 har P. A. Säve anträffat den uppgift, att bönder från södra häradet, som icke levererat utskrifna klädespersedlar åt krigsfolket, blifvit nämnda år uti fängsligt förvar inkastade i tornet »Cames». I hvardags-tal kallas tornet eljest än »Silfverhättan», än »Mynt-tornet». — Det är nästan fyrkantigt (dock med ett mot söder utåt afrundadt hörn) och har 8 alnar i hvarje sida; det har varit afdeladt i 3:ne våningar, och har 6 större skjutgluggar (utvidgade för kärrabyssors bruk?). Dörröppningen inåt staden och åt den väg, som af gammalt heter »Silfverhättan», sitter 3 alnar från marken. I vestra muren går en stentrappa, som fört upp till en balkong eller väktaregång, af hvars underlags-bjelkar lemningar qvarsitta. Utvändigt stå 2:ne sträfpelare invid tornet, och en låg, förstörd sträckmur, omkring 80 steg lång, går derifrån ned till hafvets strand.

»Jungfru-tornet», så kalladt i anledning af en gammal saga om en ung qvinna, som omkring år 1361 i detta torn blifvit lefvande inmurad till straff för förrädisk förbindelse med Gotlands fiende K. Waldemar d. 3:e. Se härom vidare i nästföljande kapitel: »*Korsbetningen och Nordöstra muren*». — Tornet är det minsta af alla de jordfasta tornen: är fyrkantigt, invändigt i norra och södra murarna $3\frac{1}{2}$, utvändigt $5\frac{1}{2}$ aln; i vestra muren 2 alnar 16 t., utv. 5 alnar 10 t.; i östra muren inv. 2 alnar 21 t. bredt. Dörr-öppningen inåt den väg, som numera kallas »Student-alléen», sitter $3\frac{1}{2}$ aln högt. Tornmuren är omkring $1\frac{1}{2}$ aln tjock. Norr om detta torn finnes delar qvar af en *Väktaregång*, bygd af stora framspringande kalkstens-flisar. Stadsmuren är här, utåt $9\frac{3}{4}$, och inåt staden $5\frac{1}{2}$ aln hög, samt upptill $1\frac{1}{4}$ aln tjock.

Tornet »Silfverhättan», så kalladt å plankartan i Dalberg's »S. A. & H.», i sednare tid för der förvarade förråd af krut och kulor benämndt »**Krut-tornet**», är beläget på ungefär midten af vestra mursträckan, bredvid den spetsbågiga norra »Strandporten», som leder ut till Fiskarehamnen. Namnet »Silfverhätta» betyder »Silfver-mössa», och anses hafva härkommit deraf, att tornet haft ett glänsande plåt-tak, hvilket tak dock sedan ersatts af ett med s. k. munk-tegel, och slutligen af ett med vanliga taktegel. Detta stora, fyrkantiga, åt alla sidor slutna torn, med hörnena rätt i de fyra väderstrecken, mäter i hvarje sida vidpass 17 alnar, har, i 4 våningar, 9 mindre gluggar här och der, och öfverst på hvarje sida, under det i sednare tid tillkomna, spetsiga tegeltaket, 3:ne skottgluggar, 2 alnar höga, $1\frac{1}{6}$ aln breda. I nedersta våningen är ett hvalfrum, som i nordost har en (tillmurad) dörr, genom hvilken folket ännu i mannaminne gick in och hemtade vatten ur en derinne befintlig brunn. Till 2:dra våningen är ingången från taket af en på sydvestra sidan stående gammal vidbyggnad. I 4:de våningen är bygdt ett (fängelse-?) rum med särkilta stenmurar, under ett mycket platt stenhvalf, och med (väktare-?) gång kring rummet på alla fyra sidor. Utmuren är öfverst blott $1\frac{1}{6}$ aln, inmuren $1\frac{5}{8}$ aln tjock, mellangången $2\frac{1}{4}$ aln bred. På nordvestra sidan är en (latrin-?) öppning. Nära östra hörnet å tornets nordöstra yttersida är, likasom midt på sydvestra sidan, en omkring 3 alnar hög, 1 aln bred, tillmurad dörr, sittande omkring 10 alnar från marken. — Om

---

*) Utanför hvardera af de trenne Stadsportarna fanns en aflångt fyrkantig förgård eller »Zwinger», hvaraf nu intet spår finnes qvar. Enligt plankartor af år 1646 och 1651 voro dessa förgårdar utbyggda i lika bredd med tornen och omkring 10 (»rhenländische») Roder (à 6 alnar?) långa, samt hade utåt en portöppning. Om deras utseende och beskaffenhet för öfrigt har man ingen underrättelse.

detta egendomligt inredda och märkliga torn är en folksägen, att det fordom varit stadens hårdaste fängelse, och att de värsta fångarna i botten-hålan lågo bundna på jernhalster öfver rinnande vatten. (Från tornets vestra hörn framsipprar ännu stundom en källåder).

Till Wisborgs Slott hörde följande torn, hvilkas läge uppgifvas enligt slottets plankarta i Dalberg's »S. A. & H.»:

Tornet »**Sluk-upp**», i slottets östra hörn. Hade en uthängd Brandkorg att fyra med.

Större tornet »**Kik-ut**», inne i slottet på nordvestra sidan, emot nordost, och **Mindre tornet** »**Kik-ut**», mot sydvest.

»**Mynt-tornet**», i slottets vestra hörn, med Brandkorg.

Tornet »**Blacken**», midt inne i slottet, och sammanbygdt med Slottskyrkan och klockstapeln. Enligt anteckning i Upsala Akad.-Bibliotheks Palmsköldska samlingar, fanns på detta torn följande inskrift:

"Mitt nampn är Blacken grå
"Tå rör mig eij, men läth mig stå."

Tornet »**Stoltz Hindrik**» (»**Smale Hindrik**»?), i slottets sydvestra hörn.

»**Segel-tornet**» på nordvestra långsidan af slottet.

Nyare torn-namn äro: »**Artilleri-tornet**» (synligt längst till venster å Säve's teckning af »Södra muren och Söder-Port») invid Artilleri-vakthuset. Från detta torn flaggas å högtidsdagar; och när för svår storm lots icke kan gå ut, hissas här en röd flagga såsom varning för seglaren att icke söka hamnen. — »**Dalman'ska tornet**» (på teckningen af »Nordösta muren» det 3:dje från venster, och på sitt kroppås-tak igenkänligt), fyrkantigt, å alla sidor slutet, har utåt en tillmurad port med fallränna. Anledningen till tornets inredning till magazin och benämning upplyses af följande inskrift å en på tornets vestra sida anbragt stentafla: »Detta förråds hus skall åt efterverlden förvara tacksamt minne af K. M:ts Troman, v. Landshöfdingen Majoren och Ridd. Hr L. R. Dalmans prisvärda omvårdnad för Gotlands nödställde invånare år 1784, då svår spanmålsbrist tryckte landet». — »**Första Lång-Henrik**» eller »**Långa-Lisa**» eller »**Öde Porten**» (synligt längst till höger å teckningen af »Norderport och Norra muren») med inre och yttre spetsbågig port och fallränna, och märken efter stenbro öfver närmaste vallgrafven; tornet är fyrkantigt och öppet inåt staden; har fyra våningar, deraf 3:ne med pilgluggar samt öfverst krenåer. Tornet är för Norderstrandens fiskare ett sjömärke och har af dem fått sina båda förstnämnda namn. — »**Andre Lång-Henrik**» (synligt å nyssnämnda teckning och det andra tornet från höger) är inåt öppet, nedtill i plan fyrkantigt, men öfver 1:sta våningen har det 5 mursidor (eller i plan hälften af en åttkant); har 5 våningar, deraf 4 med pil-gluggar samt öfverst krenåer. Norr om detta torn är ett Murfall som, enligt sägen, härrör från Lübeckarnes här gjorda infall 1525. — Slutligen: »**Gubb-tornet**» eller »**Sprundflaskan**», fyrkantigt, afstympadt och lågt, med rundbågig portöppning inåt »Student-alléen», af hvilken port dock endast öfre delen synes öfver den utaf grus och sten från förstörda hus i närheten upphöjda marken. —

Flerestädes har ringmuren rasat, dels i följd af fiendtligt våld, dels har muren fallit i följd af grundvalens sjunkning och på muren hängande Sadeltorns kullvägning (de sednaste murfallen inträffade 1846 å norra, och 1849 å östra muren). — År 1711 hade Landshöfdingen Sparrfeldt (enligt Ups. Ak:s Palmschöldska Saml:r) »låtit någorledes uppbyggia» de nedfallna murarna och »deras 42 torn inn uthi med lafvar förbättra». Hilfelings anteckning år 1797 om murfallens nyligen skedda iståndsättande till förekommande af smuggling, är på annat ställe omnämnd.

På Säve's teckning af »Nordöstra muren» synes långs stadsmuren upp till tornet med den vidbygda halfrunda Skansen (straxt framföre »Dalman'ska tornet») *Gotlands Skarpskytte- och Jägare-Gilles Skjutbana* och närmare förgrunden dess lilla paviljong, der på högtidsdagen d. 4 Juli Gillets *Klenoder* och de för segervinnarne vid målskjutningen bestämda belöningarna äro framställda. Detta Gille stiftades år 1836 af den »redlige och ridderlige, i krig och fred pröfvade» Landshöfdingen M. S. v. Hohenhausen *), för att bilda säkra skyttar för kriget och upprätthålla en ändamålsenlig jagt. Vid Gillets täflings-skjutningar är det merändels medlemmar af Bondeståndet som skjuta bäst och eröfra belöningarna. — Gillets klenoder äro: en sexkantig Jagt-flaska af förgyldt silfver, med under locket insatt bägare af samma metall, af tillsammans 123 lods vigt. Både flaskan, locket och bägaren prydas af fint ingraverade blomster-sirater, och utvändigt å flaskans botten det Wasa-Pfalz-Zweibrückiska vapnet, omgifvet af sednare inskrifter. Denna jagtflaska har tillhört Arffursten, sedermera Konungen Carl d. 10:de Gustaf, och har vid ett hans jagtbesök på ön, år 1652, blifvit af honom förärad till en hans jagtkamrat, Gotlänningen Sven Orre. Den ståtliga jagtflaskan blef genom subskription inköpt 1836 och förärad till Gillet. — Den andra klenoden är ett Dryckeshorn, med beslag och lock af silfver, hvilande på en liggande hjort; beslagen smyckas af Länets vapen och jagtens sinnebilder. Dryckeshornet är en gåfva år 1836 af d. v. H. K. H. Kronprinsen Oscar, Gillets beskyddare. Båda klenoderna begagnas å högtidsdagarna.

*) Död 1849 och begrafven å Wisby' Nya Begrafningsplats, der för subskriberade medel en minnesvård i enkel götisk stil är rest på hans graf. De ofvan citerade orden läsas å grafvården.

På samma tafla längst bort åt höger synas 3:ne pelare: det är den på så kallade Galgberget, norr om staden, belägna, från Medeltiden qvarstående *Afrättsplatsen*, med 3:ne välbygda fyrkantiga pelare inom ringmur. Vid foten af nämnda berg, mot vester, är en djup håla in i berget, kallad »*Röfvarkulan*» och der nedanför på slätten en plan labyrintisk stenläggning, benämnd *Tröborg* (Trojaborg), hvarom en folksägen ännu är gängse.

Teckningen af »Korsbetningen och Östra muren» framställer Minnes-korset öfver de utanför Wisby år 1361 slagna Gotlänningarna. Detta monument kräfver sitt eget kapitel.

Kors-betningen och Östra muren.

Olycks-året 1361.

Sedan danske Kungen Waldemar d. 3:e i Juli 1361 i striden utanför Wisby' murar vunnit seger, och såsom segerlön eröfrat det rika Wisby, lät han — enligt sägnen och krönikan — på valplatsen till de fallnes minne uppresa ett Kors af sten, genom hvilket heliga tecken stället gjordes till en andakts-plats. De förbigående erinrades deraf att bedja för dem som här fallit — och som kanske ej haft rådrum till att göra sitt skriftermål och få aflösning. Dessa fallne hade dessutom i ovigd jord blifvit begrafne, och voro derföre icke delaktige af de själamässor, hvilka Medeltidens Andlige höllo för dem som hvilade i och omkring helgedomarna. Ifall sägnen och krönikan hafva rätt i sin uppgift, att den fiendtlige Segervinnaren, och icke de slagnes efterlefvande, låtit resa detta minnes-kors; kan det visserligen synas anmärkningsvärdt, att af äregirighet och vinningslystnad först tillskynda menniskor en plötslig och blodig död, och sedan hedra deras stoft och ömma för deras själars väl. Men vår gamla Rimkrönika berättar något dylikt vid skildringen af Torkel Knutssons död (år 1306): de som ledde honom ut och höggo honom hufvudet af, läto nemligen på hans graf uppresa ett tjäll med ett altare och ett kors, hvarest dagliga mässor höllos för hans själ. —

På högsta kullen i den s. k. Korsbetningen, bland mindre kullar, som kanske betyda utplånade grafhögar, 460 steg i öster från tornet »Cæsar» å stadsmuren, och 120 steg i nordost från den (år 1830) anlagda Nya Begrafningsplatsen, står det vackra, minnes-rika Korset.

Det är af gotländsk kalksten, 4 alnar 20 tum högt; stammen är under ringen (törnekronan) 18¼ tum bred, och nedtill 8⅞ tum, upptill 7 tum tjock. Innanför ringen, hvars tvärlinie är 1 aln 13 tum, smalnar korsets stam och dess utom ringen skjutande spets är upptill inrundad, och det lika smala tvärstyckets afslagna båda spetsar hafva troligen haft samma form. På vestra sidan står på sjelfva ringen med munkstil inristadt:

Anno : dni : m:ccc:lxi : feria : III : post : jacobi :

och på östra sidan:

ante : portas : wisby : i' : ma'ib' danor' : ciderun't : gut :

och högst på midtelstammen:

: enses

samt derunder på tvärstycket:

h : sep'ti : or' : p : e :

Det är fullständigt utskrifvet: »Anno Domini MCCCLXI feria tertia post Jacobi ante portas Wisby in manibus Danorum ceciderunt Gutenses. Hic Sepulti. Orate pro eis.» Och i öfversättning: År 1361 d. 27 Juli föllo framför Wisby' portar Gutarne i Danskarnes händer. De äro här begrafne. Bedjen för dem.

På vestra sidan är å midtelkorset bilden af den Korsfäste inristad, och högst upptill i ringen deromkring är en fembladig ros uthuggen.

Genom M. S. v. Hohenhausen's till alla Wisby' monumenter sträckta omvårdnad, blef korsets omgifning uppstädad och sexton löfträd planterade deromkring.

Den korta inskriften på detta minnes-kors innesluter ett stort kapitel af Gotlands historia: en betydlig del af den stolta, vapenrustade hansestadens lilla Iliad står tecknad der i mossbelupna drag. Det är hågkomsten af Wisby' olycksdigraste dag, då dess tempel sköflades och brändes, och nästan hela staden vardt förstörd och dess välde skakadt i sina grundvalar. Stora verldshändelser och följderna af nya Handels-vägar fullbordade sedan i nästföljande århundraden på fredligt vis hvad Kung Waldemar Atterdag med eld och svärd hade påbegynt, och från sin höga plats bland Europas hufvudstäder sjönk Wisby småningom ned och blef ruinernas stad.

Såsom ett tillägg och en förklaring till en stor del af den redan lemnade skildringen af Wisby' förstörda monumenter torde en skildring af händelserna år 1361, och ett genljud af de många sagor, hvarmed dessa händelser äro utsmyckade, här vara på sin plats. Det blir en text, som passar till nästan alla Säve's Wisby-taflor.

Wisby år 1361.

På den tid, då Konung Magnus Eriksson regerade i Sverige (1319—1363), var Wisby ännu en sjelfständig hansestad, med egen styrelse och egna lagar, och stod då på höjden af sin storhet, såsom upplagsplatsen för hansestädernas Östersjö-handel och en af de yppersta handelsorter i Europa;

allmogen på Gotland deremot var skattskyldig under Svea-konungen. Kung Magnus låg, som bekant är, i delo med både sin äldste son och med sitt Råd, och utländske afundsmän underbläste tvedrägten. Såsom den svage Kung Magni bundsförvandt emot de upproriska herrarna, bröt den roflystne och djerfve danske Konungen Waldemar d. 3:e in i Skåne, hvilken provins, jemte Halland och Blekinge, år 1360 afträddes till Danmark, emot löfte om bistånd mot svenska Rådet. På samma tid, som ryktet härom spridde den yttersta förbittring bland folket mot Konung Magnus — man kallade honom »Smek», unge och gamle spottade åt och sjöngo smädevisor om honom — blef Öland af Waldemar härjadt, Gotland efter 3:ne af landtfolket och Wisbo-boarne förlorade träffningar intaget, och Wisby i grund sköfladt

Om anledningen till Kung Waldemars anfall mot Gotland äro många, mycket olika meningar. Det troligaste torde vara, att han, som sträfvade att krossa Hanse-förbundets makt, ville bemäktiga sig Wisby' rikedomar, och draga dess handel till det nu uppblomstrande Köpenhamn.

Några berätta, att Kung Magnus, som förgäfves hade anlitat den rika staden om en penningförsträckning, och försökt lägga större utskylder på landtfolket, i sin förbittring gifvit Kung Waldemar lof och uppmaning att intaga och plundra ön. Såsom vederläggande denna mening, åberopas 2:ne skrifvelser från Kon. Magnus (den ena från Hapsal, skrifven Lördagen före 1:a Söndagen i Fastan år 1361, den andra från Stockholm Lördagen före Kristi Himmelsfärdsdag samma år) ställda till Borgmästarne i Wisby, och innehållande uppmaningar, att Gotlänningare skulle hålla sig redo att på alla ställen, der landstigning kunde förmodas, med all makt afvärja möjlig fiendtlighet; och Kungen tillägger, i den sednare skrifvelsen, att han fått säker kunskap om, att någon af hans egna vänner har i sinnet att öfverfalla Gotland. — Huru härmed förhåller sig, och hur' uppriktig K. Magni varning har varit, är nu svårt att utreda. Säkert är, att Gotlänningarne den tiden voro mycket stolte öfver sina stora rikedomar, och att de, i förlitande på sitt mod och sin styrka, föraktade Danskarne, liksom de ock gjort föraktliga visor och jul-lekar om Konungen i Danmark. »Gotlänningarne föraktade Waldemars hot och inbrott, druckne och förtjuste af sin välmåga och rikedom, hvilken snarare öker fiendens mod än nedslår det, då man försummar att använda sin välmåga till tillräckligt försvarsfolks anskaffande: Guld, silfver och öfvermod har ännu aldrig skrämt någon fiende, som kan tänka och fäkta» — yttrar Lagerbring om det stolta borgerskapet i Wisby.

En gammal historieskrifvare, Olaus Magnus, förtäljer den sägen, att en sönderslagen fönster-ruta gifvit första anledningen till Wisby' och Gotlands olycka. Något vidare derom anförer han icke: »så mycket vet man» — yttrar Lagerbring härom — »att man i fordna dagar brukat till prof af vänskap och välvilja skänka till allmänna och enskilta hus målade fönsterrutor med gifvarens namn, vapen och sinnebilder målade och inbrända *). Kanhända, att en sådan fönster-ruta med K. Waldemars namn och vapen blifvit af någon Wisby-bo med förklenliga utlåtelser sönderslagen. Sådant kunde utan tvifvel förarga en så tilltagsen herre; men så vida han redan var i krig med Sverige, behöfdes väl ingen ny orsak till att göra anfall på Gotland, isynnerhet som ett rikt byte skulle fullkomligt betala krigskostnaderna. Om segren kunde han vara försäkrad, då han inställde sig med öfvadt krigsfolk mot oförfarna och inbilska borgare och bönder, och ingen undsättning var att befara från Sverige.»

För en af de nyssnämnda smäde-visorna samt jul- och fastlags-lekarna, som Gotlänningarne i sitt högmod sammandiktat om Kung Waldemar, redogör Strelow i sin Gotländska Krönika, med den i alla tider riktiga erinran, att man icke bör missakta och håna sin fiende. Strelow's redogörelse för nämnda lek är dock beklagligen mycket knapp och otydlig. Leken tycks ha' varit en slags ringdans: de i ringen uppställde höllo sig tätt tillsamman, på det att den, som föreställde Kung Waldemar, och som vid lekens början stod utanför ringen, under dansen icke måtte kunna smyga sig in i densamma. Den i ringen, genom hvars släpphändthet han inkommit, skulle straffas och gifva pant. Om Waldemar deremot kommit in i ringen, så skulle han hindras att komma ut igen, och anses såsom tillfångatagen. De ord, som sjöngos af de dansande, anföras af Strelow »på Gotlands-språket»; men äro delvis svåra att förstå. Vi meddela dem här i den öfversättning, som varit oss möjlig. Måhända lyckas det bättre för andra att tolka dessa ord.

Ringen sjöng: Ut skred Waldemar med vårt lof **). —
Waldemar: — »Jag tör väl in mig gånga?» —
Ringen: Waldemar med vårt lof,
Du må väl ute stånda.
Waldemar med vårt lof och fullmakt ***).

Det vore dig bättre hemma blifva,
— Waldemar med vårt lof —
Än nu mot Gutarne att strida,
— Waldemar med vårt lof och fullmakt. —

---

*) Plägseden att den, som byggde ett nytt hus, af slägtinge och vän fick ett fönster, hvars midtelruta i inbrända färger innehöll gifvarens namn och en bild, som antydde dennes yrke eller en biblisk sinnebild, var allmän på Gotland. När huset var inredt, bjöd egaren gifvarne till sig och gjorde s. k. »*Fönster-gille*».

**) "Med warum Luff" — såsom det heter hos Strelow — anses af honom betyda, att Kung Magnus Smek skulle ha' gifvit Waldemar lof att intaga och plundra Gotland.

***) "Med warum Luff oc Möjdum." Strelow. — Vi tolka här "Möjdum" med makt, befullmäktigande, fullmakt. Afzelius i sina Sagohäfder öfversätter det med »bekräftelse och säkerhet». Meningen blir densamma.

Du kunde heldre berga hö,
— Waldemar med vårt lof —
Än att komma och gilja våra mör;
— Med vårt lof och fullmakt. —

Sporra din fot, sporra din fot!
— Waldemar med vårt lof —
Dig komma Gutarne ridande mot.
— Med vårt lof och fullmakt. —

Rid i ring, rid i ring,
— Waldemar med vårt lof —
Och låt din häst här springa omkring
— Med vårt lof och fullmakt. —

Ifall det lyckats Waldemar att inkomma, sjöng ringen:

Bättre kan du leka på lut*)
— Waldemar med vårt lof —
Än nu du kan komma ur ringen ut.
— Med vårt lof och fullmakt. —

Medeltidens sago–rika häfder förmäla om anledningen till Kung Waldemars anfall på Gotland ännu en annan sägen.

En konstförfaren handtverkare, vid namn *Nils Guldsmed*, hade kommit till Gotland, derstädes fått för sitt kostliga arbete många beställningar, och samkat sig stor rikedom. Den tiden var det på Gotland guld och silfver nog att arbeta af. Samme guldsmed hade en öfvermåttan dejlig, men högfärdig dotter, hvars klädedrägt var vida kostligare än de gotländska qvinnornas. Hon fick många friare, som dock alla spotskt afvisades, hvarföre man öfver henne var högligen förtörnad. På spe kallade man henne »Kolpustarens dotter», och man hade om henne och hennes fader gjort många smäde–visor. I harm öfver allt detta drog Nils Guldsmed med sin dotter till Danmark, och förtäljde för Kung Waldemar om Gotlands svåra rikedom, dess myckna guld och »liggande fä» eller klenoder. Han talade för den snikne Waldemar om den stolta hansestaden, der husen hade kopparportar, förgyllda fönsterposter, hvälfda, pelar–burna, alfresco– (kalkmålnings–) prydda rum med jättespislar samt fönstersmygar med marmorsäten, och om alla dess rika kyrkor och klosterhus. Om Nils Guldsmed's resa sjöngs fordom på Gotland en visa, hvaraf början, i öfversättning, lydde som följer:

Nils Guldsmed drager till Kungen, och ljuger,
Den lede förrädar' och slemme tjufver.

Guld väga de Gutar på lispund–våg,
De spela med ädlaste stenar.
Svinen äta ur silfver–tråg,
Och hustrurna spinna på guldtenar.

*) Om Waldemar var det bekant, att han spelade väl på luta.

I följd af guldsmedens lockande skildring — berättar sagan vidare — begaf sig Kung Waldemar på hösten 1360, förklädd som köpman, åstad till Gotland, tog der in hos en af landets Höfdingar, som bodde på Unghanse' gård i Öja socken, uti sydligaste delen af ön. Höfdingen, hos hvilken Kungen gästade, hade en fager dotter, hvars kärlek Kungen vann, och hvars förtroende han svek. En gång, i ett ömt ögonblick, öfverraskades de älskande af fadren, som, vredgad öfver hvad han såg och anade, gaf den förklädde Konungen en örfil, med hvilken denne, för att ej förråda sitt verkliga stånd, på den tiden måste hålla till godo. Emedlertid utspejade Kungen, dels genom egna, dels genom sin älskarinnas resor, hur stor krigsstyrka Gotlänningarne hade, hvar bästa landningsstället vore för hans flotta, och hur staden var belägen och befästad. Derefter for han hem igen, för att snart återkomma i sin verkliga skepelse. Hur det sedan, enligt sagan, gick med höfdingens dotter, skall nedanföre omtalas.

År 1361, efter midsommaren, kom Waldemar med skepp och krigsfolk till Öland, der allmogen gjorde honom tappert motstånd, men den blef likväl öfvermannad, och landet eröfradt och plundradt.

Derifrån seglade han till Gotland, och landsatte sina trupper vid Kronvall i Eista socken, midt emot Stora Carlsö. Med stor mandom togo de gotländska bönderna genast emot sin fiende, och mången dansk måste bita i gräset; men genom sin bättre öfvade och manstarkare krigshär blef likväl Kung Waldemar segrare. Gotlänningarne förlorade dock ej modet, utan samlade sig på nytt igen, och i närheten af Fjäle' myr i Mästerby drabbade de tillsamman med Danskarne; men blefvo åter slagna. Deras nederlag lärer dock icke varit betydligt, enär de dagen derpå mötte fienden till ny strid; men denna lyktades med fullkomligt nederlag: en stor del stupade och en annan del togs tillfånga. Till minne af sin seger lät Waldemar vid Grens' gård i Mästerby uppresa ett stenkors, som står der än i dag. När Wisby' borgare sporde böndernas nederlag, och förstodo, att anfallet nu skulle gälla deras stad, läto de nedrifva »östra och norra förstäderna» (?) som sedan aldrig blefvo åter uppbyggda, och rustade sig till att uthålla en belägring. Med sin krigshär drog Waldemar till Wisby, och började belägra staden. Men samma oförsigtiga hetta, som vållat böndernas nederlag, befordrade ock stadens undergång. Borgarne gjorde nemligen ett utfall; men i striden med Waldemars mera vapenvana trupper blefvo de öfvermannade. Så förmäler sägnen och Strelow'ska krönikan uttryckligen; enligt andra uppgifter var det en bonde–här som utanför Wisby af Konung Waldemar blef slagen; derom nedanföre. Emedlertid fortsätta vi berättelsen enligt sagan och krönikan. Adertonhundrade borgare stupade på

valplatsen*), och staden, som ej längre kunde göra något motstånd, lemnade sig nu i Waldemars våld. Portarna öppnades, och stadens nycklar öfverlemnades åt segraren. Men genom någon af stadsportarna ville han icke intåga, vare sig att han fruktade något försåt i de dubbla och väldigt befästade portarna, eller att ett sådant intåg skulle synas alltför lätt och fredligt; utan han lät nedbryta en del af stadsmuren mellan södra och östra portarna, och drog så, i full slagtordning, in i staden, som sköflades, brändes och till stor del förstördes.

Kyrkor och kloster beröfvades deras redbaraste prydnad, deras heliga kärl och samlade skatter: från helgonens bilder rycktes ädelstenarna och andra smycken. Till och med kyrk-klockorna togos. Man berättar att K. Waldemar befallt, att trenne de största öl-kar, som funnos i staden, skulle utsättas på torget, och ifall dessa kar inom trenne solmärken (förmodligen timmar) fylldes med guld och silfver, skulle staden få behålla sina gamla privilegier och friheter. Stadsboarna, som hade mycket guld och silfver dels nedgräfdt, dels i stadsmuren förvaradt, måste hörsamma befallningen, och på utsatt tid voro karen fulla med dyrbarheter, hvilka Konungen genast lät föra ombord på sina skepp. Härvid tillägger krönikan, att Waldemar — såsom ofvan är omnämndt — äfven bortröfvade tvenne stora smycken af dyrbara karfunkel-stenar, som skulle ha' sutit infattade i rosett-formade fördjupningar å vestra façaden af S:t Nicolai kyrka, och hvilka om natten lyste klara som solen, och voro en efterrättelse för de sjöfarande, — men hvilka rosett-lika fördjupningar helt visst ej varit annat än prydnader å muren, så att uppgiften om karfunkel-stenarna är endast en dikt, hvarmed Medeltidens krönike-skrifvare utsmyckat skildringen om Wisby' herrligheter.

Om tiden, då det afgörande slaget vid Wisby stod, äro uppgifterna olika. Det var vid Jakobsmässo-tiden, antingen den 24, 26 eller 27 Juli 1361 — enligt inskriften å Korset sistnämnda dag.

På platsen, der striden med Wisby' borgare hade stått, och hvilken plats fordom kallades Slotts-betningen och nu benämnes Kors-betningen, lät Konung Waldemar uppresa det stenkors, som ännu qvarstår, och redan är beskrifvet.

På samma valplats — berättar Strelow i sin krönika — lät Kung Waldemar bygga ett kapell, der själamässor skulle hållas för de fallnes själa-ro. Detta kapell kallade han *Solberga,* till en ihågkommelse — säger krönikan — att det var mot aftonen, och när solen bergades, som han vann slaget och eröfrade Wisby. Af detta kapell blef sedan ett nunne-kloster. Denna Strelow's uppgift är likväl ett misstag, alldenstund *Solberga Nunnekloster* (tillhörigt Cistercienser-Orden) var mer än 115 år äldre än Waldemars anfall på Wisby. Klostret omtalas i bref från Biskop Lars i Linköping till invånarne på Gotland år 1246, och i bref från påfliga Legaten Wilhelm af Sabina 1248. — Omöjligt kan det dock icke vara, att bemälta kloster tillika med dess närliggande byggnader och andra hus (— hvilka Strelow kanske menat med sin »östra förstad» —), vid Waldemars antågande blifvit nedrifna, och att segervinnaren sedan låtit ånyo uppbygga eller iståndsätta detsamma. Vi meddela denna mening endast gissningsvis.

Kung Waldemar och hans son Kristoffer bekräftade nu, i närvaro af Hertig Erik af Sachsen, Herr Claws Limbecke, Hr Henning Podebusch, Hr Waldemar Sappe, m. fl. förnäme män, 5 dagar efter Sankt Olofs dag, eller den 3 Augusti, alla Wisby stads fordna privilegier, tillstadde staden dess uråldriga rättighet att prägla eget mynt, och att i Danmark och furstendömena åtnjuta de rättigheter, som åt andra stadsboar i Danmark voro förunnade.

Danska Fogdar utnämndes, hvilka skulle i Kungens namn styra landet, samt hålla ting och stämma, och krigsfolk lemnades till fogdarnes understöd.

Allt det tagna bytet lastade Waldemar ombord på sina skepp, och seglade nu tillbaka till Danmark. Men att han rånat kyrkor och heliga hus, »det bekom honom illa», såsom krönikan yttrar sig. En förfärlig storm uppstod straxt efter hans afsegling, och ett af hans skepp, hvilket var lastadt med det dyrbaraste rofvet, nemligen tempelklenoderna och de vigda klockorna samt karfunkelstenarna från S:t Nicolaus, sjönk vid Stora Carlsö, och de röfvade skatterna hvila der än i dag invid Gotlands kust.

Så snart Waldemar lemnat Gotland, församlade sig allmogen och slog de danska fogdarna, som hade »begynt något för hårdt», och allt deras folk ihjäl.

Såsom häraf synes, fick Waldemars eröfring ingen varaktighet. Gotlands folk afskuddade straxt det danska oket, och lydde åter under Sverige såsom förut: *»det är en trogen Allmoge, som så gör»* — yttrar sig Rimkrönikan derom i enkla och sköna ord. Men på Gotland började nu en ny sakernas ordning. Förbindelsen mellan Wisby och de öfriga Hansestäderna blef nu upphäfd. Styrelsen öfver landet förbytte ock alldeles natur, och hela ön blef nu såsom ett annat Län, hvilket af Konungen emottog Befallningshafvande.

Om *höfdinge-dottren på Unghanse,* hvilken berättas hafva varit i hemligt förstånd med den danska Konungen, förmäler den mundtliga sagan följande: För sin kärleks skull till Waldemar hade hon bidragit till sin fädernebygds

*) Enligt folksägnen var slagtningen så gruflig, att de fallnes blod i strömmar flöt in i staden och utför backarna ned till närheten af hamnen, der ett mindre *kors* blef uppsatt till minne deraf. Detta kors står insatt i en trädgårdsmur uti gränden nedanför Landshöfdinge-residenset. Det är illa hugget och saknar inskrift eller bild.

förderf; men illa lönade han hennes hängifna trohet. Då han seglade bort med sina skepp och byten, lemnade han henne qvar, tvertemot sina gifna löften. Snart föll det hennes landsmän in, att de bland sig måtte haft någon förrädare, som yppat deras vigtigaste hemligheter, helst det visat sig, att fienden kännt till alla deras befästningar och skatternas förvaringsrum. En undersökning anställdes, och snart fick man veta, att under hela ofridstiden en hvit duk fladdrat på porten till Unghanse' gård, som derigenom, enligt öfverenskommelse med Waldemar, blifvit skonad från all hemsökelse. — I sin sorg att ha' förrådt sin fosterbygd och att sjelf ha' blifvit förrådd och öfvergifven af den, som hon höll så kär, bekände höfdingens dotter sitt brott, blef gripen och förd till Wisby, samt der lefvande inmurad i ett af tornen på vestra stadsmuren, hvilket torn efter henne ännu i dag heter *»Jungfrutornet»*. —

Så förtälja krönikan och sagan om Kung Waldemars anfall och Wisby' förstöring. Att mycket häraf icke håller stånd inför en strängare pröfning, må ytterligare nämnas. Så är t. ex. uppgiften om Kungens besök såsom köpman ej troligt; och om hela förhållandet med Höfdinge-dottren och Jungfrutornet hafva Medeltidens författare sjelfva intet endaste ord. Det är folkpoesien som diktat denna dystra saga: det hade liksom varit för simpelt, om Kung Waldemar endast genom vapenmakt och svärdsslag blifvit herre öfver den rikaste och stoltaste handelsstad i Norden, och i berättelsens enkla väf har man derföre inslagit de romantiskt bjerta trådarna af kärlek, list, förräderi, otack och skoningslös vedergällning.

Vigtigare är, att de gamle författarne icke äro ense om sjelfva hufvudhändelsen, striden vid Wisby, och dagen för densamma. Enligt några uppgifter, var det landtfolket, icke det utfallande borgerskapet, som blef slaget utanför Wisby, liksom det heter, att staden gaf sig genom underhandling. Äfven om stället, der Waldemars skepp förliste, finnas olika uppgifter. Vi meddela här ur den dyrbara urkundsboken »Scriptores rerum svecicarum medii ævi» (Medeltidens svenska historieskrifvare) några utdrag för att visa, huru detta kapitel af Gotlands historia ännu i några punkter är dunkelt och outredt:

1. Ur **Gråbrödra-Munkarnas i Wisby »Diarium»** (öfvers.):

»År 1361 intog danske Kungen Waldemar Gotland och Wisby, hvarest han i strid nedgjorde vidpass 1800 Bönder (»rusticos») dagen före S:t Jacobs dag» (»in vigilia S:ti Jacobi», d. v. s. den 24 Juli) »och hemvände med ganska betydliga skatter från stad och land.»

2. Ur **Gråbrödra-Munkarnas i Wisby »Codex»** (öfvers.)

»År 1361 kom Waldemar med en stor krigshär och många tyska furstar till Gotland, vid S:t Maria Magdalena's fest (den 22 Juli), och dagen efter S:t Jacobs dag (»in crastino S:ti Jacobi», d. 26 Juli) stridde han med bönderna utanför stadens södra port, och dödade 1800 af dem, och omedelbart derefter erhöll han Wisby stad genom underhandling (cum placitatione). Först på S:t Augustini dag (d. 28 Augusti) återvände han, medförande en den största skatt af guld och silfver, tagen från staden och landet. — — —

Märk, att år 1360 hade Kung Magnus Smek öfverlemnat hela Skåne med dess fästningar åt Kung Waldemar för intet. Dessutom tillstadde han denne att äfven erhålla Gotland, om han kunde taga det.»

3. Ur **Olai Petri »Svenska Chrönica»**:

Konung Waldemar i Danmark var Konung Magnuse för klok, lockade och lismade och till äfventyrs trugade med honom så länge tills han fick alt Skåne igen, och är intet tviflandes, att K. Waldemar ju hafver lofvat honom stort bistånd mot hans ovänner. Och theraf att han lät så bedraga sig, blef han kallad *Smek*. — — — Så hade ock K. Magnus thet så beställt, att K. Waldemar skulle fara till Gothland och straffa them deruppå landet, men hvad orsaken hafver varit ther till, kan man icke retzliga vetta. Somliga säga dock, att han lät thet göra förthenskull, att the ther uppå landet icke ville gifva honom sådana skatt som han begärade af dem. Dock ehuru härom är, thet är ju klart, att han hafver haft en ond vilja till them, och kunde sjelf för Rijksens Råd skull icke så straffa them som han ville, ty lät han thet en annan göra. Samma K. Waldemar förderfvade Gothland i grund. Tre resor på en dag vann han them öfver ther på landet, och vordo slagne aderton hundrade bönder på S:t Jacobi afton (d. v. s. den 24 Juli) Anno Domini 1361. Tå förderfvades landet, så att thet alldrig kom till sådana macht igen sedan, som thet var tillförene. Thet var i förtijden ett mächta rijkt land, ty thet hade varit stapelen i Östra sjön. Men nu blef thet förderfvat, och lät K. Waldemar föra alla rijkedomar tädan af landet, osäjeligt Guld och Sölf, dock kom thet honom intet till godo, ty skeppet blef borta som thet var uppå. Satte han och sina Fogdar och Befallningsmän ther uppå landet, men the blefvo ther icke länge förrn än bönderna slogo them ihjäl.

4. Ur **Stora Rimkrönikan**:

. . . Redde Kung Waldemar sik
Til Skibs med en häär stoor,
Med hvilken han till Gotland foor;
Ok lade i Garnahampn [1]) ther mäder,
The saluge [2]) Guta lyckades ey bäder:
The ville ey under Konungen gaa
Ty lot han them gripa ok slaa,

Förklaringar: [1]) Vestergarn, ett stycke från Kronvall och Eista. — [2]) Olyckliga.

Vid sexhundrade miste thera lijff,
Gudh skände [3]) Kung Magnus för thet kijff!
Han matte funnit bättre foga,
Än sva förderfva sin Almoga.
Sidan skinnade han Stadin och Landit i rötter
Sva at the fingo thes aldrig Böter.
Osägligt Gull och Sölff han ther fick
Gudh fogade att det missgick,
Som han villet till Danmark föra
Tha foor thet som man maa höra:
För Tjusta [4]) skäär uppa en Steen
Bleff bade Godz ok Skipp igen;
Ok alle the i Skippet voro inne
Förginges med i thet sinne [5])
Han lot sin Fougde paa Gotland vara
Ok böd Almogen honom svara.
. . . .
Tha han hade giordt alt thetta meen
Foor han strax ath Danmark igen,
Ok var tijt nöga [6]) kommen väl,
För än Gutarna slogo hans fougde ihäl,
Ok lydde under Sverike sidan som för,
Thet är troo Almoge, som sva gör.

Wisborg's Slott.

Om denna i stadens sydvestra hörn belägna fästnings byggnad och förstöring må följande antecknas.

Vid Olofs-mässan år 1411 ankom Unions-Konungen *Erik af Pommern* med en väldig skara krigsfolk till Gotland. Staden var då, efter tidens befästningssätt, väl försedd med murar och torn, och tycktes icke behöfva något vidare värn: dock beslöt Konungen att här anlägga ett fäste, från början ämnadt — såsom ock snart visade sig — mer till Konungens eget residens och att beherrska staden, än till dennas trygghet och beskydd. Det blef snart ett slags danskt »Styr-Wisby», en våldets och förtryckets boning för hela ön. Borgerskapet i Wisby satte sig i början hårdt emot anläggandet; men gaf dock med sig i följd af Kungens försäkringar och löften. Den 1:a Augusti — »Petri fängelse's» dag — lade Konungen grunden till Slottet, och dagen derpå utfärdade han, för att betaga Borgerskapet all fruktan, ett öppet bref, hvars plattyska text Strelow har bevarat, i hvilket han bekräftade stadens alla fordna privilegier, och förbjöd strängeligen, att missgerningsman, som förbrutit sig i staden, skulle hafva någon tillflygt på det blifvande slottet, utan skulle efter anmälan genast utlemnas; äfvenså skulle den, som inom slottet förbrutit sig, icke ega något skydd i staden; vidare utlofvade han, att stadens invånare, och de som söka staden och hamnen, icke af slottet skulle hafva något besvär eller hinder, utan stadsboarna skulle få bruka och njuta alla deras »Marcke und Hawene, Steenkulen, Lemkulen unde Sandkulen, aller Privilegia unde Frjheide, alse se de bebreffet unde beseglet van vnsern vorfahren Könningen hebben.» Sedan Konungen genom denna befästning gjort sig försäkrad om Gotlands besittning för sin och Danmarks räkning, afseglade han till Danmark. Danske Riddaren *Truid Hase* lemnades qvar såsom Befallningshafvande öfver landet, och *Marquard Steen* var Konungens Fogde på slottet. Den förre drog försorg om slottsbyggnadens fortsättande: han dog i Wisby 1437, och testamenterade till Franciskanerklostret derstädes »sin häst och alla sina vapen samt 100 mark silfver»; den sednare är redan nämnd bland faddrarna vid Catharina-kyrkans nya invigning år 1412. — År 1460 begynte danske Ståthållaren Herr *Ivar Axelson Tott*, som åren 1454—1490 rådde öfver ön, att bygga och befästa Wisborg mycket starkare än förut, från tornet »Smale Hindrik» till det fasta tornet »Mynt-tornet», som den tiden låg inne i Wisby, och till »Port-tornet», med den yttersta porten, dessutom »Sluk-upp» och »Kik-ut», och långs med stranden, så att det blef en dråplig fästning. Nämnda byggnads-arbeten fortgingo under hela Ivar Axelsons tid, och hvad som då icke blef fullbordadt, verkställdes af efterträdaren *Jens Holgersen Ulfstand* (1490—1509). Så berättar Strelow, hvilken också antecknat om Ivar Axelson, att denne lät flytta det heliga ask-trädet från Baraberget inom slottets murar, der det dock strax förvissnade och gick ut. — Genom Malmö' Recess 1524 och Freden i Stettin 1570 blef Gotland (— som under Kalmar-unionen varit ett tviste-ämne mellan Sverige och Danmark, och en tummelplats för svenska och danska, samt några gånger äfven för lübska och för Tyska Ordens trupper, tyska sjöröfvareskaror icke att förglömma —) formligen lagdt under Danmarks välde. Af de följande danske Ståthållarne blef slottet allt mer och mer utvidgadt. Så heter det om *Wladislaw Wobisser* (1539—1544) att han »lät bygga ut till stranden, öfver Frustugan och köket». — *Nils Bilde* (1591—1595) lät bygga »aff Fruestuen det Carnap udi Gaarden». — *Jens Höeg* (1627—1633) lät med altartafla af sten, predikstol och bänkarnas målning skönt utstoffera Slottskyrkan, »huor tilforne var Svin oc

---

[3]) Fördömme. — [4]) I Småland, Kalmar Län, och beläget utmed hafvet. — [5]) Den gången. — [6]) Knappt.

hunde». — *Holger Börjeson Rosenkrantz's* ståthållareskap öfver Gotland (1633 —1645) slöts genom freden i Brömsebro, d. 15 Aug. 1645, då ön med stad och slott återlemnades till Sverige, under hvars krona det alltsedan hört — med undantag af en kort dansk occupation (1676—1679) och en ännu kortare rysk invasion (d. 22 April—18 Maj 1808). — År 1656 var svenska styrelsen betänkt på att rifva ned den gamla muren och att omgifva slottet med en bastionerad femkant, samt hela staden med bastionerade jordvallar, hvartill planen finnes i Ingeniör-kårens arkiv. Förslaget blef icke satt i verket. Men redan några år förut (1650) hade man börjat att förse slottets murhörn med tillbyggda jordbastioner.

Enär nyssnämnda danska occupation af år 1676 nära sammanhänger med Wisborgs öden, må en skildring deraf här försökas, med begagnande af en i Wisby' Landskontors Arkiv, äfvensom i Upsala Akad. Bibliotheks Palmschöldska Saml:r *) befintlig, ganska märklig: »Kort Relation om Gottlandz öfvergång A:o 1676: d: 1: Maji till the Danske och hvad som dervjdh passerat».

Det med Danmark år 1675 utbrutna kriget satte äfven Gotlands befolkning i stor rörelse. Allmogen blef fördelad i kompanier fot- och häst-folk; de sednare patrullerade rundt omkring landet, och gjorde stort allarm, på det att de sjöfarande skulle tro landet vara uppfyldt med krigsfolk. Af Krigs-kollegium fick en Öfverste Vicken order att med 500 man från Kalmar gå öfver till Gotland, men derifrån skrefs, att ingen förstärkning behöfdes, hvadan Öfverste Vicken icke gaf sig af. På vintern öfverkom med postbåten från Öland en dansk man, benämnd Anders Winterberg: denne föreföll genast myndigheterna misstänkt, men som han hade af K. Kommers-kollegium i Stockholm utfärdadt pass, att få resa obehindradt för sin köpenskap, tordes man icke antasta honom. Denne Winterberg utspionerade emedlertid allt. Om hösten hade en farkost med några af Gotlands Herredagsmän ombord blifvit af danska kapare tagen under Landsort och förd till Köpenhamn; riksdagsmännen hemkommo på våren, och någon af dem hölls suspekt att vara af fienden korrumperad och till otjenliga ting öfvertalad — dock bef saken aldrig utredd. — En vacker dag mot slutet af April år 1676 visade sig en dansk kryssare utanför Wisby, gick temligen nära under fästningen; men blef helsad med en fältslange, och stack åter till sjös, dock icke längre än att han var fri för skotten. Snart kom ännu en annan: båda skjöto väldeligen, och allarmerade stadsboarna. Emedlertid kom hela danska flottan, under Amiralen *Nils Juel's* befäl, samma dag, d. 28 April, till Klintehamn (belägen 3 mil söder från Wisby). Allmogen bådades upp: Guvernören och Hauptmannen med flera betjente begåfvo sig dit. Winterberg hade i en båt smugit sig ut och gifvit fienden rapport om det »slätta tillståndet» på ön. Danskarne höllo sig stilla till följande dagens morgon: då skjöts dansk lösen, och skarp kanonad begynte, dock utan att göra någon skada. Folket på stranden hade endast 2:ne små fältstycken, som dagen förut blifvit ditförda från slottet. Enär bönderna voro benägna till motstånd, skulle de troligen någon tid hafva kunnat afhålla fienden; men både folket vid styckena och allmogen fingo order att draga sig tillbaka, de förra till Wisby, de sednare hvar till sitt. Nu landsteg fienden vid den s. k. Sågholmen, tågade helt trygg genom Toffta' skog, der han lätt hade kunnat nedhuggas. Kl. 8 på aftonen var fienden vid Wisborgs Kungsladugård (¼ mil från slottet): hans antal af 500 man var af ryktet förstoradt till 5000. När Danskarne nu ryckte närmare, gafs lösen från slottet med 2:ne fältslangar i tornet »Blacken», hvilka gjorde fienden någon skada. Strax tågade de en annan väg öster om staden till Norderport, så att slottets slangar ej mer kunde hinna dem. Söndagen den 30 April utgingo Borgmästare och Råd, och öfverlemnade till fienden stadens nycklar, hvarefter han intågade i staden och posterade sig på torget. Öfversten *Marten Bartels* lät nu uppfordra slottet, men han fick af svenska Kommendanten, Majoren *Michaël Schultze* det svar, »att krut och lod, men intet annat, kunde honom bestås». Om aftonen mot solbergningen kom hela danska flottan, och lade sig under slottet i det stillaste väder, som med sydlig vind fortfor i 8 dagar, så att svenska flottan vid Elfsnabben icke kunde löpa ut: eljest hade den danska stått sig slätt. Den 1:a Maj kl. 2 på morgonen gafs af flottan dansk lösen, som från Wisborg besvarades; derpå begynte Danskarne att med all makt beskjuta slottet, dock utan serdeles verkan, enär kulorna flögo öfver eller endast skadade taken. Emedlertid anryckte Öfverste Bartels närmare mot slottet och uppfordrade det ånyo, men fick åter afslag. Dock, fram på förmiddagen, begynte Kommendanten, i följd af »åtskilligas persvasioner, låt och gråt», att böja sig till ackord, och sedan detta för den uppskickade Tambouren blifvit tillkännagifvet, inställdes skjutningen; och Majoren *Transeus* med Hauptmannen *Malmenius* skickades ut att öfverenskomma om kapitulationen, som i Borgmästarens hus blef sluten kl. 2 på dagen, och kl. 4 blef »porten af slottet, som förut af ingen fiende vunnet var, åt landsidan inrymd», och dagen derpå skedde Svenskarnes aftåg. Nu var slottet med stad och land i Danskarnes våld till år 1679: när de då anade att fred snart skulle slutas, och att de derigenom skulle qvittera provinsen och fästningen, började de, isynnerhet efter ett i Augusti inganget stillestånd, att

*) Efter afskriften i Palmsch. Saml. är denna Relation i dess helhet aftryckt i Bergman's »De arce Wisbyensi Anno 1676 a Danis expugnata atque paullo post funditus excisa dissertatio», Upsala 1842.

nedbryta slottet; men emedan murarna voro för fasta, och nedbrytandet skulle hafva vållat »ett oändligt arbete», begynte de att »genom en bössskyttare låta flyga slottet»; men som hamn och stad dervid skulle blifvit förderfvade, lät man »genom en fransk Ingeniör spränga slottet och flyga dess murar». Sedan detta arbete börjat, vände sig Borgmästare och Råd till Amiral Juel med bön, att fästningen icke skulle ruineras, hvilken bön blef beviljad; men beklagligen för sent. — Genom den kort derefter den 26 Sept. 1679 i Lund slutna freden, blef Gotland till Sverige öfverlemnadt.

Sjelfva de väldiga ruinerna af det sålunda sprängda och förstörda slottet blefvo snart hemsökta af en grundlig förstöring. Den store rikshushållaren Konung Carl d. 11:e, som för fortsättandet af befästnings-arbetena vid Lands- och Carls-krona samt uppbyggandet af Stockholms slott, m. m., behöfde ansenliga partier kalk, gaf år 1681 Råd- och Handels-mannen i Wisby Holger Jönsson, som redan egde på ön många kalkbruk och som med Kronan kontraherat om stora kalk-leveranser, tillstånd att upprätta några kalkverk vid slottet, med rättighet att begagna sig af der befintlig sten och virke, »hvilka eljest icke lära till någon annan Konungens nytta kunna användas». Samma omdöme om ruinerna uttalades de följande åren vid hållna besigtningar, och upprepades i flera Kongl. skrifvelser. Först omkring år 1683 blefvo dock af Drottn. Kristina's ståthållare på (det till hennes underhåll anslagna) Gotland, J. Cedercrantz, alldeles under det ruinerade slottet 2:ne kalkugnar och lador högst beqvämligt anlagda, hvilka i början brukades för hans egen räkning. År 1689 föreslog Landshöfdingen von Osten genandt Sacken, att allmogen till afkortning på dess utlagor borde tillhållas att »uppbryta kalksten af stadsmurarna, som ingen reparation meritera». År 1690 erbjöd sig nyssnämnde J. Cedercrantz att till Stockholms slottsbyggnad leverera så mycket kalk som nöjaktigt, efter mätismanna-ordom, svarar mot slottets rudera. Ungefär från denna tid och till år 1696 brukades kalkugnarna för Kronans räkning. Derefter utarrenderades de, först båda och i förening med Wisborgs Kungsladugård till 1712; år 1711 nedlades den mindre ugnen; och sedan utarrenderades endast den större till år 1737. Efter denna tid skiljdes kalkugnen från Wisborgs Ladugårds-arrende, och utarrenderades särskilt till år 1758, då den för 1200 Daler Silfvermynt till skatte försåldes. Några af de sednaste arrendatorerna klagade, att ruinernas stenförråd började taga slut — således hade slottets lemningar i mer än ett halft århundrade med kalksten försett först 2:ne och sedan en kalkugn. Ruinerna utaf Eriks af Pommern stolta borg hafva sålunda — med undantag af ett par qvarstående mur-fragmenter — icke blott underminerats, brunnit och förstörts, utan de hafva sten för sten blifvit nedbrutna, förbrända, söndersmulade, pulveriserade. Wisby fick en storartad och skön ruin mindre; riket fick kalk till ett par fästningar och till sitt Kungliga slott. Statshushållningen hade häraf stor vinning; men Minnet klagar. —

Den af gammalt med särskilta och högst förmånliga ved-privilegier *) nådigst begåfvade s. k. Krono-kalkugnen är ännu i enskilt mans ego, belägen inne i staden och nära till hamnen, och har bredvid sig sin vanligen väl fyllda vedgård: den gnistrande och flammande eld-draken hotar, genom detta sitt läge, att blifva för staden, hvad den redan varit för slottet: en härd till förstöring, en krater för en eld-eruption, en allt förhärjande brandanstalt.

Till det, som ofvan är nämndt om myndigheternas missaktning för Wisby kyrkliga minnesmärken, äro förestående notiser om Wisborgs nedbrytande ett vigtigt tillägg, och har derföre något utförligt blifvit framstäldt.

Att efter ofvan skildrade, med högsta privilegium under mer än ett halft sekel försiggångna förstöring, nästan intet finnes qvar af det fordom storartade slottet, väcker icke förvåning. De obetydande, men i sitt slag väldiga fragmenter som återstå, äro på Säve's tafla troget afbildade. Man

*) Frågan om *Krono-kalkugnens ved-privilegium* är högst märklig och har också ådragit sig både Regerings och Ständers uppmärksamhet. Derom må i korthet nämnas: Bränslet till kalkbruket bestod i början dels utaf ränte-ved, som Kronan in natura af Allmogen erhöll, och efter markegångspris, vanl. 1 D. 8 ö. Smt, försålde till arrendatorerna, och dels utaf direkte af allmogen för gångbart pris inköpt kalkugns-ved. Kronan afstod dock ifrån rättigheten att upptaga sina räntepersedlar in natura 1719, och allmogen befriades från räntevedens utgörande 1723; deremot förklarades allmogen 1729 icke kunna befrias från dess gamla skyldighet att ensamt till Krono-kalkugnen sälja kalkugns-ved, och detta oaktadt för öfrigt handeln å skogs-effekter å ön vid denna tid lemnades fri. Ugnen drefs således ensamt med kalkugns-ved en längre tid, ända till 1799; småningom började likväl skogarna, liksom förut ruinernas sten-material, att blifva medtagna. Allmogen höjde då det vanliga priset, och kalkugns-egaren klagade. Det var då, år 1799, som Kammar-kollegium af någon ännu outredd orsak och med förbiseende af 1723 års Kongl. Resolution förklarade kalkugns-veden ej vara annat än den gamla ränte-veden, som allmogen vore skyldig leverera till 1 D. 8 ö. Smt, och då kalkugns-egaren, efter förmenande, äfven köpt rättigheten till veden, blef han förklarad berättigad att få kalkugns-ved (=ränte-ved) mot nämnda betalning. På Kammar-kollegii befallning blefvo ock år 1800 hemmanen för dylik veds utgörande indelade. Så har saken stått tills 1857. Efter förnyade underhandlingar med nuvarande egaren af Krono-kalkugnen, huruvida han kunde antingen vilja frånsäga sig dispositions-rätten till den för kalkugnen anslagna ränte-ved, af högst 400 kaster, emot ersättning på en gång eller årligen till ett vedens värde motsvarande belopp, eller ock till skäligt pris kalkugnen till Kronan försälja, hvarpå kalkugns-egaren svarade, att han såsom köpeskilling för ugnen begärde antingen 80,000 Rdr Bko eller 4,500 Rdr årligen i 50 år, hvilket anbud, för dess stora belopp, icke kunde antagas, har Kronan, enär verkställigheten inom länet af de i ordinarie räntan ingående persedlars nådigst anbefallda omsättning och förenkling försvårades af åtskilliga hemmans skyldighet att lemna ränte-ved till den längesedan skatteförsålda, f. d. Krono-kalkugnen, sistnämnda år öfvertagit allmogens ved-leverings-skyldighet, för hvilket ändamål Ständerna anvisat ett förslags-anslag stort 1000 Rdr Bko, och derjemte har Kronan anbefallt undersökning och utredning, huruvida kalkugns-egaren ovillkorligen och utan afseende på skogarnas sedan privilegiets tillkomst betydligen förändrade tillstånd kan vara berättigad till den qvantitet ränte-ved, som årligen blifvit till kalkugnen levererad.

ser der stycken af slottets nordvestra hörn-murar. — Det mot hamnen vända murpartiet är nederst vidpass 15 alnar långt och har 4 alnars tjocklek; upptill i norra utkanten af denna förstörda mur synes hälften af ett stort (rundbågigt?) fönster, innanför hvilket — att dömma af spår å sidomurarna — har varit ett hvälfdt, och troligen pelare-prydt, rum; nederst är en liten rätvinklig dörr, som nyligen genom gräfningar blifvit hel och hållen synlig. Vinkelrätt mot detta murstycke går, mot sydost och uppför en backe, en annan längre mur af vexlande dimensioner: först en sträcka af omkring 19 alnars längd, derpå en brèche af omkring 17 alnars längd, som nedtill blifvit ifylld med en tunn, lägre mur; sedan kommer ett murstycke, som i början är öfver 20, men i sin östra ända blott 9 alnar högt utåt, samt nio (9) alnar tjockt i öfverkant, uppbygdt af nästan cyklopiska stenblock: dess längd är omkring 63 alnar. Vid början af denna jättemur synes vid marken lemningar af en hvalfbåge; längre fram är inifrån en (tillmurad) liten stickbågig dörr-öppning, som ledt in uti en likaledes stickbågig, 13 alnar hög, 4 alnar bred, utåt öppen nisch. Ett litet stycke derifrån är i den grofva murmassan nedtill en genombrytning, som i sednare tid blifvit tillmurad med en tunn mur. På insidan af denna märkliga mur går upptill en rak fördjupning, i hvilken kanske en trossbotten hvilat, och derunder en dylik och bredare, som böjer sig öfver den nyssnämnda lilla stickbågiga dörren. — Derefter kommer en mindre brèche, i hvilken en tunn, lägre mur är uppförd, omkring 15 alnar lång. — Och vidare en grof mur, som först är i öfverkant 6½ aln bred, men som sedan smalnar, och visar inåt lemningar efter dervid fästade murar; denna sista med en liten bugt utåt fortlöpande mursträcka är omkring 120 alnar lång, och svänger sig med en vacker rundning ut till den s. k. »*Södra Skansen*», som är i längd 45, i bredd 23 och i höjd 7 à 9 alnar, byggd af tuktad sten. Å murarna af denna bastion, som synbarligen är upptill afstympad, finnas inga skottgluggar: troligen hafva dessa sutit högre. Vid föreningen af slottsmuren och bastionen finnas inåt lemningar af en stentrappa. Denna bastion erbjuder en vacker utsigt öfver haf och stad. — Bastionens sydöstra mur kröker sig in till och sammanvexer med stadsmuren, som här har nedtill sina vanliga hvalfbågar, och upptill en murad skyttebank: krenåer hafva troligen här funnits, men äro förstörda. — En annan *bastion* eller skans har legat längre ned mot vester, invid den ofvannämnda gröfsta murklumpen och der varit omkring 60 steg bred: en del af dess sydöstra sidomur är till 5 à 6 alnars höjd qvar, och böjer sig mot vester, men fortsättningen är dels nedbruten, dels dold i jordvallen; af dess nordvestra mur äro blott några små murklimpar qvar, från hvilka en smal mur sträckt sig ned mot stranden: af denna mur är grundvalen qvar. Nedanför den förstörda bastionen är en frisk källa, omsluten af 2:ne resta, huggna kalkstenshällar, hvilken alltså legat inom slottets yttre murar. Inom denna bastions ruiner är i sednare tid en plantering af mulbärsbuskar för silkesodling anlagd. —

På utsidan af dessa murar är yttre beklädnaden af huggen sten flerestädes afrifven, och på den gröfsta murklumpen nästan synes det som om en inre, uppåt tjockare mur blifvit med yttre förstärkningsmur påspäckad. —

Sydvest om slottsmuren ligga, jemnlöpande med stranden, lemningar af de fordna *Vallarna*, i 3:ne rader, och äfven af andra mindre i annan riktning uppkastade jordvallar. Dessa vallar begagnas nu såsom betning och äro anslagna bland Landskamrerarens i länet lönetitlar. Af gammalt kallas de »*Palissaderna*», och detta namn antyder, att de fordom varit med skanspålar försedda. De äro, ett stycke från slotts-ruinen, genomskurna af en smal strömfåra med flera tvärbranta afsatser, gemenligen kallad »Vattenfallet»: blott på vårtiden gör stället skäl för namnet.

Från slottets nordvestra hörn ned till fordna »*Blockhuset*» invid hamngattet gick en lägre mur med stickbågig port, hvilken mur till större delen vid Nya Cellfängelsets anläggning (år 1858) nedbröts. —

Då det knappa utrymmet förbjuder att här efter äfven gotländska källor och sägner redogöra för alla de många händelser, hvilkas skådeplats och medelpunkt Wisborg har varit, må endast de märkligaste kortligen nämnas. *Erik af Pommern,* afsatt i Sverige och Danmark samt af Norge öfvergifven, sökte en fristad på det slott, som han sjelf, kanske i aning om sin framtids öde, hade grundlagt, och tröstade sig der öfver förlusten af sina kronor i sällskap med den fagra Cecilia och med tyska sjöröfvare, hvilka skadade Sveriges handel och oroade dess kuster, och hvilkas vinst han ej försmådde att dela — tidsfördrif, om hvilka Lagerbring anmärkte, att de kunde duga i en roman, men äro en stor uselhet i historien. Erik tillbragte här 12 år, 1437—1449. Under efterträdaren, Unions-konungen *Kristoffer af Bayern,* beslöts på en herredag i Stockholm ett tåg mot Gotland, för att göra slut på Eriks förderfliga sjöröfveri: det stannade dock vid ett fredligt besök, år 1441, af Kristoffer hos morbrodern på Wisborg, om hvars nesliga handtering Kristoffer glädtigt yttrade: »Min morbror skall väl ock ha' något att lefva af». Sedan *Carl d. 8:e Knutsson* blifvit Konung, var, år 1448, ett tåg emot den gamla sjöröfvaren på Gotland hans första omsorg: befälet öfverlemnades åt *Magnus Gren* och *Birger Trolle,* och dessa fingo väl staden Wisby i deras våld d. 4 Dec., efter en lätt eröfring; men slottet belägrade de en lång tid förgäfves. Då på slottet började blifva brist på lifsmedel, uppehöll Kon. Erik dem med löften om att öfverlemna det, ifall man ville gifva honom Öland och Borgholms slott på hans lifstid. Denna underhandling, som troligen på ingendera sidan var ärligt menad, förde väl till en

kapitulation, d. 21 Dec., hvarefter Kungen skulle vid Påsktiden öfverlemna ön till Sverige på nyssnämnda vilkor. Men då slottet undertiden fått sina behof uppfyllda, och svårigheter mötte i hänsyn till Ölands öfverlemnande, blef kapitulationen icke hållen. Erik vände sig nu till Danmark om undsättning, och erbjöd sig att öfverlemna slott och land till K. *Kristian d. 1:e*, hvilken Carl d. 8:e Knutsson, undertiden hyllad och krönt konung i Sverige, sökte att skilja både från detta rike och från Norge. En dansk flotta under *Olof Axelsson Tott* kom på våren 1449 till Gotland, för att undsätta Wisborg, som ännu från landsidan var belägradt och starkt inneslutet af Svenskarna. Det berättas, att då dessa hade spärrat äfven inloppet till Wisby' hamn, hade Kon. Erik låtit gräfva en *löngång under slottsmurarna ned till stranden*, och derigenom kommit i förbindelse med danska flottan och fått ny tillförsel af lifsmedel. Ändtligen lemnade Erik landet på ett danskt skepp, efter att hafva öfverlåtit Wisborg till Olof Axelsson, och seglade till Pommern. Den svenska belägringen fortfor: K. Carl Knutsson förstärkte der sin krigsmakt, och lät starkt besätta öns hamnar. Då drog, på sommaren, K. Kristian d. 1:e sjelf med öfver 6000 man och 150 skepp till Gotland, och efter åtskilliga fredliga underhandlingar med den svenska anföraren Magnus Gren lyckades det Kungen och Olof Axelsson att sätta trupperna i land. Staden uppfordrades att gifva sig, men förklarade sig icke kunna svika sin nyligen till K. Carl gifna trohets-ed. Då stormade den danska hären, understödd af ett utfall från slottet, först de svenska förskansningarna och sedan muren, d. 28 Juli. Flera hundrade borgare och svenska krigare stupade; äfven för danskarna var det stor manspillan. Staden kom i brand, och Magnus Gren såg sig nödsakad att ingå en kapitulation, hvarefter han med allt sitt öfver ön spridda krigsfolk ofördröjligen skulle lemna ön. Magnus Gren's beteende är i svenska historien mycket tadladt, och många omständigheter äro emot honom; men hvad kapitulationen vidgår, blef den af K. Carl sjelf, d. 24 Aug. 1449, stadfästad. Befälet på ön lemnade K. Kristian nu till Olof Axelsson, och pantsatte hos denne länets alla inkomster för en stor penningsumma. Så återfick Danmark ön Gotland, hvarpå det allt efter K. Waldemars eröfring 1361 ansett sig ega rättmätiga anspråk. — År 1482 besökte svenske Riksföreståndaren *Sten Sture d. ä.* sin svåger, Höfvitsmannen *Ivar Axelsson Tott*, och förlänade denne slott och län för lifstiden. — År 1487 besökte Unions-konungen *Hans af Oldenburg* Gotland och Wisborg, och emottog å Danmarks vägnar ön af Ivar Axelsson. — Mellan åren 1509—1525 infaller danske Amiralen *Severin Norby's* oroliga vistelse på Gotland, som han af K. *Kristian d. 2:e* fått i förläning såsom en belöning för sin trohet. Han residerade på Wisborg. Hans röfvareflottor oroade alla nationers, och isynnerhet Hansestädernas flottor, och den käcke fribytaren yttrade, att »det blifvit hans lust och helsa, att röra i deras kramsäckar och lukta i deras kryddpåsar». År 1509 anföllo Lübeckarne med all makt Gotland och Wisby, för att straffa Norby's sjöröfveri: staden blef då illa medfaren och till stor del afbränd; men slottet, som försvarades af Norby, kunde de hvarken med belägring eller underhandlingar vinna. Efter K. Kristians afsättning beherrskade Norby, i sin konungs namn, Gotland, och vägrade att öfverlemna det såväl till K. Gustaf d. 1:e i Sverige, som till K. Fredrik d. 1:e i Danmark, och fick i följd deraf uthärda en 8 månaders belägring år 1524 af en förenad svensk och lübeckisk krigsmakt, under anförande af *Bernt von Mellen*. Denna fejd slutades dermed, att Norby d. 15 Juni utfärdade ett bref, hvaruti han erbjöd sig att hålla slottet K. Fredrik tillhanda, och att han skickligt förmådde den svenske anföraren von Mellen att upphäfva belägringen och lemna landet. Norby, som icke upphörde att göra sina dödliga fiender Lübeckarne och Svenskarne all möjlig skada på sjön, måste året derpå, 1525, på Wisborg utstå ett nytt anfall af de förstnämnde, dervid staden ånyo härjades och brändes. Slutligen i Augusi månad sistnämnda år öfverlemnade Norby land och slott till Kon. Fredrik d. 1:e emot försäkran om Sölvitsborgs slott och län på lifstid. Severin Norby — den tappre, ärelystne äfventyraren, af Kristian d. 2:s anhängare den trognaste och verksammaste — slutade sitt stormiga lif i Kejsar Carl d. 5:s armée vid belägringen af Florenz 1530. Många sägner och minnen finnas efter honom på Gotland, der ännu (enligt uppgift) hans ättlingar lefva. Ön blef väl derefter på någon tid öfverlåten till Lübeckarne såsom ersättning för deras krigs-omkostnader; men redan efter 2 års förlopp erhöllo de i stället Bornholm på 50 år, och Gotland stod sedan oafbrutet under danske Befallningsmän, af hvilka *Holger Rosenkrantz* var den siste, till freden år 1645. Om den korta, för Danmark gagnlösa occupationen 1676—1679, och om slottets slutliga öde är redan ordadt.

En beskrifning af slottet, såsom det fordom varit, med alla dess större och mindre verk, dess torn och bastioner, är författaren icke i tillfälle att kunna lemna. Uti Ingeniör-kårens arkiv finnes små planritningar öfver slottet af åren 1646 och 1651, men utan beskrifningar, och i Grefve Dalberg's »Suecia Antiqua et Hodierna» finnes utaf Joh. v. d. Aveelen likaledes en liten plan af år 1707 samt 2:ne utsigter, den ena af år 1679, den andra af år 1707, med benämning på de märkligaste punkterna: dessa Aveelen'ska teckningar äro sinsemellan i hög grad motsägande och orediga, och mycken tro kan derföre icke till dem sättas. Emedlertid nämnes der en *yttre* och *inre Borggård*, *Kungens bastion* (»Södra skansen»?), *Drottningens bastion* (den nedra, förstörda skansen?), *Katapult-* (kastmaskins-) *tornet* (nere vid hamnen), *Visthuset* (i östra delen), *Gyniceum* (»Frustugan», inåt staden), *Tyghuset*

(likaledes inåt staden), *Amiralitets-kastellet* (nedåt stranden), *Qvarnen, Hydraulos* (?), *Mynt-tornet* (ett rundt jordfast torn i vestra hörnet, med brand-eller fyr-korg), *Tornet Kikut* det mindre (ett hängtorn på strandsidan), *Tornet Smale Hindrik* (ett större d:o på d:o, och så benämndt efter en tysk lego-knekt, som år 1396 i oroligheterna under K. Albrecht af Meklenburg till dennes son Hertig Erik förrädiskt öfverlemnade detta och ett annat af tornen kring Wisby), *Tornet Blacken* (ett högt, fyrkantigt torn med spira, midt inne i slottet, sammanbygdt med *Kyrkan* och *Klockstapeln*), *Tornet Sluk-upp* (i östra hörnmuren), *Segeltornet* (ett jordfast torn mot stranden), *Tornet Kikut* det större (nedåt hamngattet), samt *Tornet Rungs-maskinen* (mot sydost, med brandkorg). I Strelow's krönika omtalas en *Väktaregång* på slottet, längs med »lönnhagen» till Söderport, hvilken väktaregång blef uppbygd år 1532 af danske höfdingen Henrik Rosenkrantz. Genom sin belägenhet på den höga backen öfver hamnen, sina vidsträckta och mångfaldiga befästningsverk och sina murars styrka, hvarom de qvarstående fragmenterna bära vittne, har nog detta slott varit förtjent att kallas »det stora, starka och herrliga Wisborg», såsom det benämnes i Rhyzelii »Suiogothia munita».

Utaf ofvannämnda planritning af år 1651 synes, att slottets sida långs hamnen haft en längd af 38 »rhenländische Roder»; hela sidan utåt palissaderna, inberäknadt en bastion nedåt hamnen och en annan (»Södra skansen») i sydost, 54 d:o; nordöstra sidan inåt staden 18½, sydöstra d:o vidpass 42 d:o. Om nu, såsom troligt är, med det i planritningens skala utsatta längdmått menas »rheinländische (preussische) Ruthe», så böra nyss uppgifna dimensioner multipliceras med sex, för att ungefärligen blifva svenska alnar.

Före Wisborgs anläggning residerade öns höfvitsmän och äfven konungarna, då de besökte ön, uti det s. k. *Kalfskins-huset*, hvarom kanske på ett annat ställe blir tillfälle att berätta den gamla sägnen.

Slutligen må nämnas, att Krönikan talar om ett äldre Wisborg, beläget en mil söder från Wisby uti *Alle-hage*, och från hvars höjder man kunde se stadens södra port-torn. Säkert är, att i nämnda hage ännu i dag finnes lemningar af forntida befästning och grofva vallar.

Öfverallt i Wisby står kontrasten mellan forntid och nutid tecknad i klara och rörande drag. Invid de få qvarstående murstyckena af Wisborg's slott fattar man dock denna kontrast aldraklarast. På den branta åsen, der slottet thronade stolt och ståtligt med sina riddare-salar och sin frustuga, med sin kyrka och sitt tyghus, med sitt ränteri och sitt »Mynt-torn», med sina många försvarstorn och bastioner . . . der ligger nu ett qvarter af små tarfliga hus och täppor, och i det enda murhörn, som finnes qvar, hafva några kojor, de fattigaste i staden, inkrupit. Den väldiga borgen, som var konungars och riddares, fribytares och tyranners säte, är jemnad med marken, och tillochmed spåren af dess vidd och utsträckning äro der utplånade. Så har Wisborg ramlat och försvunnit, och det starka tornet »Sluk-upp» har tillika med den fästning, hvars ena hörnpelare det var, blifvit sjelft uppslukadt af förstörelsen.

En gata i Wisby.

Strandgatan.

På Säve's utsigt af »Strandgatan» gör man bekantskap med flera byggnader i den hanseatiskt egendomliga byggnads-stil, hvari fordom de flesta af husen i Wisby voro uppförda. Åtta sådana hus qvarstå ännu i sin ålderdomliga, yttre form; andra äro ombyggda och förändrade; många äro alldeles förstörda. Hvad som i allmänhet utmärker denna borgerliga byggnadsstil är redan (sid. 2) kortligen nämndt, neml.: smala, merändels utåt gatan belägna, upptill trappformigt slutande gaflar, hvilka på ett par hus äro prydda med nisch-fördjupningar och försänkta rundlar; inuti husen hvälfda pelarburna våningar, rum utsirade med kalk-målningar, fönstersmygar med marmor-säten, rund- eller spets-bågiga portar och fönster, samt merändels rinnande vatten och små (fisk-)dammar i pelar-prydda källare, hvartill komma rundbågiga hvalf öfver gatan mellan husen, af hvilka hvalf endast fyra återstå. Ofvannämnda tafla visar fyra sådana hanseatiska hus. Till venster synes det nu s. k. **Arbetshuset** (f. d. Eneqvist'ska huset, af Länets Hushålls-Sällskap inköpt år 1822 för 2,400 R:dr B:ko, och bestämdt att emottaga arbetsföra försvarslösa, icke vanfrejdade personer, men ingen sådan har på de sednaste 10 åren der varit intagen: huset har under farsoter varit nyttjadt såsom sjukhus, och är f. n. till salu för minst 5000 R:dr B:ko). Till höger se vi det s. k. »**Gamla Ränteriet**» (hvars ruin nyligen af enskilt man, Hofkamrern G. M. de Berg, blifvit reparerad och inredd till ett »Hotell Gotland»). Längre fram (mot norr) synas tvenne enskilta hus (f. d. Lange'ska, numera Jernhandlaren C. G. Längstadii och f. d. Dubbe'ska, numera Garfvaren Liljehorn's), alla med trappstegs-formade gafvel-rösten och invändigt gammaldags anordningar.

Gatan är en af de längsta, bredaste och i civil mening minnes-rikaste i Wisby, och en vandring der erbjuder mycket att tala om. Börja vi från *Slottsbacken* och *Kronokalkugnens Vedgård* (ej längesedan en fri, grön vacker brink med utsigt öfver hamn och haf), så passera vi till venster *Landshöf-*

dinge-residenset (med Landstatens embetsrum på nedra bottnen); vidare till höger det förra *Gymnasii-huset* (en mycket simpel byggnad, ehuru med torn på taket, och ännu inneslutande Läroverkets bibliothek samt ej obetydande naturhistoriska, antiquariska och ethnologiska samlingar, hvilka snart komma att flyttas till det nya, efter Scholander's ritning i hanseatisk stil midt i staden uppförda, ståtliga Läroverks-huset. En märkvärdighet i Gymnasii-husets källare är den s. k. *Gymnasii-källan*, med det bästa och kallaste vattnet i det på friska källor rika Wisby. Denna källa ligger vidpass 500 fot från stranden och ungefär 50 fot öfver hafsytan, och dess vatten har en beständig temperatur af + 5°,50 Cels., under det att jordtemperataren i Wisby är + 8°,00 C. *). Stadens källvatten var föremål för Carl v. Linné's synnerliga uppmärksamhet, vid hans besök år 1741: han yttrade derom: »Vattnet, som kom ut utur landsidan, var klart, ymnigt och rinnande, at man kunde i sjelfva kiällarne hafva små dammar med fisk. Man märkte ej at det förorsakade någon Stenpassion eller Podager, ehuru det rann utur och neder åt hela kalkberget, på hvilket staden var bygd, eller fast än Thée-kiättlarna såges efter långsamt bruk innan til öfverdragas med en steenskorpa eller »tophus calcareus»; dock var Hosta hos Inbyggarna ej ovan, och Colica Hypochondriaca besvärade åtskilliga; främlingar fingo merendels utslagna händer, då de först tvättade sig i detta vattnet, men det besynnerligit var: främmandes linkläder sades första gång de tvättades med detta vattnet blifva rödare, men sedermera de tvättades altid hvitare.» — Bredvid Gymnasii-huset ligger ruinen af ett gammalt hus med tvenne höga rundbågiga och tvenne mindre stickbågiga (tillmurade) portar åt gatan, och en rundbågig dörr med trappa mot norr; det inre af ruinen prydes af en källa och ett valnötsträd. — Snedtemot ligger det redan omtalade *Arbets-huset* med sitt af 4 spetsbågiga och fönsterlika nisch-fördjupningar och en stor rundel öfverst smyckade gafvel, hvars sidolinier äro brutna i 10 trapp-stegs-lika afsatser och som öfver nyssnämnda rundel har ett afrundadt slut.

Invid norra sidan af nyssnämnda hus låg

Gamla Residens-huset

bygdt af trä 1647—1648 **), sedermera troligen till stor del ombygdt och förändradt. Det trähus, som nu der finnes och som eges af Skeppsklareraren M. Lyth, omsluter ett par forntids-minnen som förtjena att nämnas: i ett större rum å nedra botten finnes en 200 år gammal *spisel*, med omfattning i barock-stil af sandsten, och med målade och förgylda sirater: på hvardera sidan om spisel-öppningen står en naken menniskofigur, och öfverstycket prydes af tvenne adliga sköldemärken, det ena med ett gyllene näckros-blad under en likaledes gyllene sparre i rödt fält, och på sidorna om hjelmprydnaden (en ulf bland flaggstänger) bokstäfverna: **A H U S** (Abletius eller Åke Hansson Ulfsparre, landshöfding 1645—1648?); det andra sköldemärket har tvenne korslagda röda horn i grönt fält, och på sidorna om den fjäder-prydda hjelmen bokstäfverna: **F M K** (Fru M... K...?). Midt öfver spisel-öppningen står: *Anno 1647*. — På trappan, som från en liten förstuga invid nyssnämnda rum leder ned till gården, ligger såsom täcksten en *Minnestafla* af kalksten, 1¾ aln i fyrkant och 5 tum tjock, med tvenne i upphöjdt arbete huggna vapensköldar och inskrift, hvilken har följande lydelse:

. . ghot . vm . trost . alleijne .
w a w
anno . 1542 . bleff . dette
hus . bugget . aff . woijszlaff
wobitzer .

Ladislaw Wobitzer, dansk befallningsman på Gotland 1539—1544, är förut omnämnd. Troligen är denna sten, som förmodligen sutit infattad i en mur, hitflyttad. Huset, som Wobitzer byggt, har — gissningsvis — varit någon byggnad i eller vid det närbelägna Wisborgs slott. — På samma Lyth'ska gård ligger bedröfligtvis på ett mycket föraktligt ställe en annan *Minnes-sten*, 1⅜ aln i fyrkant, med tvenne upphöjda vapensköldar och följande inskrift:

jens . bilde . 1569 . fru karine rønnov .

Jens Bilde var dansk befallningsman åren 1560—1571, och har i Krönikan följande vackra vitsord: »han var from, retsindig og meget elsket af Almuen». Troligen är denna minnes-sten, hvilken, liksom den nyssnämnda förtjenar en hedersam plats, flyttad hit från slottet. Lyth'ska gårdstomten begränsas mot vester af den gamla stadsmuren, som här har en hög spetsbågig port, och i närheten, mellan fordna hamnen och det torg, som nu kallas »*Donnersplats*», stod »*Stora Strandporten*», nu förstörd. »*Lilla Strandporten*» är bibehållen: den står ett stycke längre i norr, emellan det fordna »*Fiskaretorget*» och de nuvarande s. k. »*Strandqviorna*».

Midt emot Gamla Residenset ligger det ofvan nämnda, till ett nytt hus förvandlade

Gamla Ränteriet,

der länets »Räntekista» en tid varit förvarad, och hvars ruin, med sina grundformer från 12- eller 13-hundratalet och sina ombyggnader i de föl-

*) Prof. Fr. Rudberg har i »Poggendorff's Annalen d. Physik u. Chemie», B. 39, st. 9, s. 114, härom följande förklaring: Sannolikt finnes på Östersjöns botten en norrifrån kommande kall ström som afkyler det undre jordlagret i den trakt, der källan uppspringer.

**) En anteckning i Ups. Ak. Palmsch. Saml:r har för nämnda hus byggnads-året 1648; men på spiseln i huset står 1647.

jande århundradena var ett verkligt mönster för pittoresk skröplighet. Vi erinra om dess hvalf- och pelare-rum, dess rundbågiga portar och fönster, dess förstörda trappgångar, dess vackra, åtta-uddigt stjernformiga fönster-öppning i 3:dje våningen, dess finslipade stensäten i fönstersmygarna, dess många små väggskåp, m. m., och dess »munktegel» på taket. I en sido-byggnad fanns på nedra bottnen ett rum med granna målningar (från 15- eller 16-hundratalet) på kalkmuren, föreställande frukter och blomster, och midt bland dem en Bacchus under bilden af en gosse med en bägare i ena och ett blomsterfyldt ymnighetshorn i andra handen, samt för säkerhetens skull utsatt namn — en profetisk antydan om byggnadens slutliga bestämmelse, då den nu, i ny gestalt, stått upp igen, och antagit namnet »*Hotell Gotland*». En fullständig skildring i bild och ord af denna fordna ruin finnes i P. A. Säve's synnerligen rikhaltiga samling af trogna ritningar och sak-anteckningar öfver Gotlands olikartade fornlemningar, hvilken samling författaren af dessa rader har att tacka för många värderika upplysningar. — Men det är tid att vandra vidare. Öfver Donners-plats, der 4 gator och 2 gränder sammanträffa, emellan Donner'ska (numera Cramér'ska) och Engeström'ska (numera Strandberg'ska) husen, af hvilka det sednare har en utbygd trappa med stensäten, allt sammansatt af grafstenar (från 1300-talet?), tagne från S:t Hans' kyrka, nalkas vi

Burmeister'ska huset,

som bland Wisby' forntids-minnen intager ett ganska märkligt rum. Detta borgerliga minne tillhör icke Wisby' egentliga historiska tid, och har ej heller den kraft och fasthet, hvarmed nämnda tid utpräglade äfven sina hvardags-tankar; men ehuru det i interesse och betydelse icke kan täfla med 12- och 13-hundratalens af sten uppförda hanseatiska köpmanshus, innehåller dock det på 1660-talet af trä byggda Burmeister'ska köpmanshuset något så konst-egendomligt och borgare-ståtligt, att vi icke draga i betänkande att deraf lemna en utförligare skildring.

Det var på den tid, då Brömsebro-freden, som till Sveriges krona återförde Gotland, hade uppnått sitt 16:de år: en svensk generation höll på att uppvexa; men ännu predikade de flesta presterna på Danska, och bland köpstadsfolket talades hufvudsakligen Tyska. Då funnos ännu talrika ättlingar af de utländska handels- och handtverks-familjer, som i de förra århundraden inflyttat och i Wisby nedslagit sina bopålar — vi påminna i hast om namnen Burmeister, Bulmering, Kemnitz, Kamitz, Kenlock, Consysky, Heracker, van Lenepe, Nemzen, Lolleck, Wahrendorff, Thuer, Pommer, Othemar, Sturtzenbecher, Schröder, Lyth, Lütkeman, Schmitt, Fries, Herlitz, Kolberg, Saltzwedel, Schlau, Rauchenstrauch, Löffler, Maskus, Radloff, Vedder, och många flera, för talrika att här uppräkna: de flesta nu utdöda. De lefde, byggde, styrde och ställde, dessa 1600-talets borgar-familjer, i många hänseenden annorlunda än vi. De voro barn af ett tidehvarf, som i Odlingens historia plär kallas det symboliska (i svag öfversättning: det sinnebilds-älskande); också älskade de att öfverallt, i sina boningshus, på spiseln och väggen, i taket, på fönsterrutan och i signetet, och slutligen på taket af det sista boningsrummet — grafstenen — anbringa figurer och tecken, än af verldslig, än af helig betydelse: borgerliga vapen-sköldar, ofrälse valspråk, bibliska sinnebilder — det mesta aristokratiskt, förnämligt, storborgerligt, sinnrikt och vördigt.

Det var, med ett ord, år 1661, som handelsmannen Hans Burmeister, af en slägt som från Lübeck ledde sina borgerliga anor, fick sitt, nära stadsmuren och hamnen belägna tvåvånings trähus färdigt och inredt. Det qvarstår än i dag. Till och med det yttre deraf har något gammal-tyskt i sin hållning: öfra våningen skjuter ut öfver den undra, och taklisten hvilar på synliga bjelkhufvuden. Vid sidan af dörren har varit en fäll-disk, som kunde slås upp mot väggen. Fönstren voro låga och breda, med 3 bågar i bredd, och öfvervåningens äro så än. På tegeltaket åt gatan är en ofantlig vindskupa med hiss-verk. Södra gafveln, som till en stor del prydligt täckes af vinrankor och murgrön, omfattas upptill af utskjutande, vågformigt skurna tak-kanter (spärr-mötare). Detta i största korthet om husets yttre. Hvad det inre angår, är det blott i öfvervåningen en sal, som fått behålla sitt ursprungliga skaplynne, men detta också i det närmaste oförändradt, med undantag af golfvet, och fönstren numera — dessa sednare hafva säkert varit prydda af målade rutor, minnen af slägts och vänners frikostighet när huset byggdes — är hvarendaste fläck målad och utpyntad. Gamla och Nya Testamentet, Palæstina och Egypten, Riks-Ständen, Dygderna, Haf och Land, Djur- och Blomster-verlden — allt detta är här i figurer och bokstafsskrift, i färger och pränt konstmässigt föreställdt.

Salen är 13½ aln lång, 11½ d:o bred och 4½ d:o hög. Östra och vestra sidorna hafva hvardera ett fönster; södra sidan har 2:ne, af hvilka det ena utvändigt omkransas och beskuggas af yfvig murgrön. Att fönstren, med deras 3 bågar i bredd, från början varit lägre, synes tydligt af de ursågade väggstyckena, som derigenom på några ställen blifvit skadade. — Hvad väggarna beträffar, så går nederst en (i nyare tid tillkommen) 20 tum hög fotlist; derofvan vidtaga de målade väggstyckena, föreställande jagt i en sydländsk skog, här och der med utsigter af hafvet; och öfverst går kring hela salen en hög list (1 aln 3 tum), liksom en målad fris, innehållande 21 taflor ur Gamla Testamentet, samt 2:ne landskapsstycken med figurer. — Väggstyckena föreställa, såsom nyss nämndes, en sydländsk skogstrakt af den yppigaste vextlighet: man ser fantastiskt tecknade vexter, blommor och

frukter, bland hvilka man tycker sig igenkänna mimosor, astrer och cactus-blommor, samt meloner och drufvor bland brokiga tulipaner och yfviga slingervexter. Genom den täta skogen framtränga från flera håll jägare till häst och fot, och väpnare, den ene blåsande i sitt jagthorn, en annan med falk på handen. Här flyr en kronhjort undan; der genomborras en hind af kastspjut. Här drifver en hund på en räf; der kämpa tvenne fot-jägare med ett lejon. Men afsides från dessa scener ur den vilda jagten möta oss gladare bilder: här klifva papegojor och påfåglar i grenarna; här sitter ett par dufvor och kyssas, och en ung jägare framtittar ur löfverket, liksom lyssnande till deras kutter. På flera ställen öppnar sig med ens den täta skogen, och man ser hafvet, betäckt af segel. Mellan de löfrika grenarna lutar sig en vacker och guld-lockig yngling fram, och med fjerrglaset för ögat spejar han utåt oceanen och mönstrar noggrant de seglande — i sanning en tankebild, som är på sin plats i en köpmans sal, hvars egendom så ofta drifver vind för våg uppå hafvet. — Vi gå nu till frisen eller taklisten med dess bibliska stycken: det är scener ur Abraham's, Jakob's, Joseph's, Moses', Jephtah's och Tobias' historia. Under hvarje tafla är en kort (tysk) inskrift i guld på svart botten, med hänvisning till de Heliga Skrifterna. Vi vilja beskrifva ett par af dessa taflor, t. ex. Abrahams resa till Kanaan, hvilket stycke har till underskrift: "Der Herr sprach zu Abram: Gehe auß deinem Vaterlande." 1 Mos. 12: 1. Den långa karavanen begynner med en procession af lam och getter, två och två, derefter kommer Sarah, som är rätt »däjelig under ansigtet», hon leder sin son vid handen; så kommer Patriarken sjelf, skäggig och turban-beprydd, med herdestaf på axeln. Bakom honom synes på vägen; som slingrar sig genom landskapet, ett tåg af tjenare och tjenarinnor, en kamel och en häst, samt småboskap, allt ledvis ordnadt, och i långt perspektiv. — Taflan om Jephtah och hans dotter har följande underskrift: "Meine Tochter, wie beugest du mich". Domareboken 11: 35. I krigisk skrud på en brun klippare, och följd af sina kämpar kommer Gileads höfvitsman, den stridsamme hjelten Jephtah med seger hem från striden mot Ammoniterna. Om segren blef hans lott, så hade han lofvat Herran till bränneoffer hvadhelst ur hans hus kom honom först till mötes, när han återvände. Och nu kommer ur palatsets port hans dotter, omgifven af sina leksystrar och tärnor, högtidsklädda och under festlig musik. Sjelf är hon klädd i krona, mantel och rosig klädning, och spelar på cymbaler; de öfriga spela på harpor, lutor och gittith. Bedröfvad öfver löftet, som nu drabbar hans enda barn, sträcker fadren ut sina händer. Den unga qvinnans rörande historia är bekant. — De öfriga taflorna föreställa: Sarah får Herrens löfte att föda en son, 1 Mos. 18: 10. — Jakobs söner, köpande säd i Egypten, 1 Mos. 42. — Hagar, fördrifven, med sin son i öcknen. — Jakobs dröm, 1 Mos. 28: 16. — Jakobs brottning, 1 Mos. 32: 26. — Esau's och Jakobs möte, 1 Mos. 33. — Jakobs söner dräpa Sichem för Dina's skuld, 1 Mos. 34. — Josephs bröder fängslas såsom spejare, 1 Mos. 42: 14. — Joseph ger sig tillkänna för sina bröder, 1 Mos. 45: 3. — Pharao låter dränka Israeliternas barn, 2 Mos. 1: 22. — Pharao's dotter räddar Moses, 2 Mos. 2: 9. — Tobie fromhet och blindhet, Tob. 2: 9, 11. — Guds engel ledsagar den unge Tobias, Tob. 6. — Engeln tager farväl, Tob. 12; o. s. v. Som dessa taflor, minnen af en vanlig målares fantasi och flit, icke äro några konststycken i egentlig mening, så är all vidare skildring öfverflödig. Men genom den symboliska, bibliska och kyrkohistoriska karakter, som medelst dessa taflor, i förening med porträtterna och bibelspråken i taket, om hvilka strax skall talas, obestridligen förläntes åt en borgares högtidssal, och såsom för sin tids lynne och bruk betecknande, äro dessa målningar icke utan sin märklighet. — Taket är, liksom väggarna, betäckt med figurer och inskrifter. Takbjelkarna äro synliga, och prydda med allehanda blad- och blom-sirater och flätadt bandverk. På deras insida läsas bibliska kärnspråk och vishets-reglor, sådana som:

Herr, Gott, du bist unser Zuflucht für und für. Ehe denn die Berge worden, und die Erde, und die Welt geschaffen worden, Bist Du, Gott, von Ewigkeit zu Ewigkeit. Lehre uns bedencken daß wir sterben müßen, auf daß wir klug werden. Psalm. 90: 2, 12.

Meine Kindlein, solches schreibe ich euch auf daß ihr nicht sündiget, und ob Jemand sündiget, so haben wir einen Fürsprecher, bey dem Vater, Jesum Christ, der gerecht ist. Lieben Kindlein, ich schreibe euch, daß euch die Sünden vergeben werden durch seinen Namen. 1 Joh. 2: 1, 12.

Och vidare hela verser, nemligen Psalm. 36: 4, 5; Joh. 3: 16; 1 Thessal. 5: 9, 10; Rom. 14: 8; o. s. v. — Emellan takbjelkarna märkas hvarjehanda målningar. Man ser här Frälsaren och de fyra Evangelisterna (bland hvilka Matthæus och Lucas icke äro illa tecknade), hvardera med sina emblêmer, och dessa Lärareståndets höge representanter omvexla med figurer, som föreställa de öfriga stånden: Adelsmannen med sin husfru, Borgaren med sin hustru, och Bonden med sin. Vidare ser man här Fosterlands-kärleken, under bilden af den bekante Romaren, som på sin stridshäst störtade sig i det rykande svalget för att sålunda, enligt oraklet, rädda sitt fädernesland; Lyckans Gudinna på ett bevingadt klot och med ett segel spändt öfver hufvudet; Fridens med en palmqvist; Kärlekens med en fackla; Höghetens med en gyllene krona; Troheten och Fåfängligheten under bilderna af 2:ne barn, det ena leker med en pudel, det andra blåser såpbubblor; för öfrigt porträtter af unga och gamla män och qvinnor i medaljonger, samt arabesker af vinrankor, blommor och frukter. — På södra väggen är »*Anno 1661*» måladt inom en krans, som bäres af tvenne Englar.

Sedan den konstförfarne målarmästaren sålunda sväfvat bland idel heliga bilder, englar, dygder och bibelspråk, har han åter sjunkit ned i hvardagslifvet. Så målade han vid dörren en Apa i röd mössa och ringkrage, samt med ett skummande flöjt-glas i framtassen, liksom bjudnnde den inträdande välkommen. På kalkväggen nära till spiseln satte han en Tupp, vaksamhetens härold, till erinran troligen att man skulle vara rädd om elden, och deröfver en tafla, föreställande en lustvandrande ungersven som leder vid handen sin käresta i en grönskande skog. Underskriften är: "Gleich ist arm, Zeltt er doch warm" (ehuru arm, håller han dock varm), hvars dubbelmening torde kunna lämpas både på ungersvennen och på den närstående spiseln, hvilka lofva båda eld och värma. På ena insidan af spiselmuren har han anbragt en Skata, beklagligen utan underskrift, så att man icke vet, om den skälmen till målare dermed åsyftat de på den tiden möjligen pratsjuka och sqvallersamma Wisby-matronornas aftonglam vid brasan, i deras juntor och samqväm; och på den andra sidan af spiseln står den lyckligtvis obemärkta bilden af en gumma, som temligen obesväradt värmer sig vid en flammande stock-eld. Såsom synes: artisten hade tröttnat att på beställning vara sublim och "erhaben", och i vrårna vid eldstaden gaf han fri luft åt sitt muntra lynne.

Dessa sistnämnda skalkaktiga fantasier äro målade på kalk; allt det öfriga på trä, med oljefärg, och har, enligt tradition inom Burmeister'ska slägten, väl blifvit omfernissadt, men aldrig renoveradt, och målningen är således nära 200 år gammal.

Enligt sägen skola fordom många förmögna mäns salar i Wisby hafva varit dekorerade alldeles i samma stil som denna. Så var, för att nämna ett enda exempel, förhållandet med »Stahre-mor's», d. v. s. gamla fru Stahre's sal, belägen äfvenledes vid Donners plats; men hennes hus är nedrifvet. Burmeister'ska salen är numera i Wisby den enda i sitt slag.

Återstå nu några ord om Spiseln, som ingalunda är arm och ringa. Hvardera sidopelaren, som uppbär den med lister och figurer grannt smyckade öfverdelen, föreställer en kortvext, knubbig romersk soldat, med sköld och harnesk, samt med ena handen på bröstet; stindögda bussar, med vågformiga, utåt sirligt kammade knäfvelborrar. Baserna, hvarpå de stå, äro prydda med frukter och blad i upphöjdt arbete. På öfverdelen, midt öfver spiseln, synes ett aflångt fält, som stödjes af tvenne najader med ringlande stjertar. På detta fält står årtalet **1662** mellan tvenne adels-lika vapensköldar i full heraldisk ståt. Den ena skölden, som omfattas af bokstäfverna **H. B.** (Hans Burmeister), innehåller i gyllene fält den borgerlige aristokratens familjevapen: en Vildman med krans om medjan och klubba i hand. Den andra, som omfattas af bokstäfverna **K. B.** (Karin Burmeister), innehåller likaledes i gyllene fält en fågel med ett ax i näbben. Öfverst, kring en med frukt och blommor prydd rundel, ligga tvenne morska lejon med gyllene mahnar. Denna af sandsten skurna spisel är grann och sirlig, prunkar till öfverflöd af färger och guld.

Det Burmeister'ska namnet, som på sin tid varit af betydenhet här i Wisby, och som ännu lär blomstra bland köpmän och lärda i Lübeck, Jena och flerestädes, är nu härstädes utgånget. Den sista ättlingen var gift med Tullförvaltaren Brobäck, och dog såsom enka för några år sedan. Hofkamreraren G. M. de Berg, gift med nämnda Tullförvaltares enda dotter, är nu ägare af det hus, hvars öfra våning ger oss en så liflig föreställning om byggnads-smaken och hemlifvet i Wisby på 1600-talet, och af honom hoppas man med skäl, att inga moderniseringar skola förstöra de 200-åriga, egendomliga och interessanta dekorationerna.

Vi nämnde att det Burmeister'ska namnet var utgånget — på ett sätt är det dock qvar: det fortlefver i ära med några för medellösa gotländska Studerande vid Upsala Akademi, af Mantals-kommissarien *Martin Burmeister* (nyssnämnda enkefru Brobäcks fars farbror) år 1760 stiftade stipendier.

I det ofvan beskrifna rummet hänga tvenne olje-porträtter föreställande tvenne gamla Burmeistrar från 1700-talet, den ene köpman i Wisby, den andra brukspatron på fastlandet. —

När vi från Burmeister'ska huset fortsätta vår promenad vidare mot norr, få vi till höger ett *trappgafligt hus* (det fordna *Lange'ska*); vidare *Kronans Tygförråds-hus;* och dernäst f. d. *Kronobränneriet*, bygdt 1776, såsom en marmortafla i muren underrättar, och nu i enskilt mans ego. Följer så i ordningen det förra *Dubbe'ska huset*, högt och ansenligt, med 7 trappsteg å hvardera sidan af gafvelröstet, på hvars spets man vid en reparation fann en kullfallen toppsten med årtalet »1234» (troligen byggnads-året). Detta hus har källarvåning, 2:ne våningar med boningsrum, samt 5 vindsvåningar; utom moderna fönster har gafveln sedan gammalt sex rundbågiga och elfva fyrkantiga gluggar. Huset har en betänklig remna och är mycket förfallet. Emot detta hus, ett stycke upp från Strandgatan, står en bred flygel, i sednare tid uppförd, innehållande »*Oscars-salen*» med en vidliggande nätt theater.

Snedt emot f. d. Dubbe'ska huset är vid »Lilla Strandporten» en öppen plats, som fordom varit större och då kallades »Fiskaretorget». Der låg det namnkunniga

Kalfskinshuset,

om hvilket krönika och folksägen förtälja följande:

Då Konung *Birger Magnusson* år 1312 besökte Wisby, framställde han till stadens myndigheter och borgerskap den begäran, att de på Fiskare-

torget måtte förunna honom så stor plats, som han kunde betäcka med ett kalfskin. Denna hans sällsamma anhållan blef utan svårighet beviljad, och han lät nu sönderskära ett kalfskin i fina remmar, och intog dermed ett stort stycke af torget. Der uppförde han en stor och präktig byggnad, hvarest konungarna sedan, vid besök i Wisby, hade sin hofhållning. I nära hundrade år, eller till dess Wisborgs slott vid början af 1400-talet blef uppbygdt, var denna byggnad bestämd till kunglig bostad. Sedan dess var den upplåten till köpmännen såsom deras »*Börs*» eller »*Vinhus*», och var för sitt granskap med dåvarande hamnen dertill mycket tjenlig. När Strelow på 1630-talet skref sin krönika, var den kostbara byggnaden till största delen öde, och nämnes då såsom danske konungens, öns dåvarande öfverherres tillhörighet. — Århundraden igenom kallades den kungliga byggnaden »Kalfskinshuset». Den ofvan anförda anledningen till namnet låter ganska sagolik; men den på stället häfdvunna benämningen och gängse traditionen vilja liksom understödja den förmodan, att Kung Birger vid anblicken af den gotländska hansestadens blomstring kunnat komma att tänka på den gamla sagan om det vid Medelhafvet blomstrande Karthago's grundläggning, och velat, någon munter stund, inför det stolta borgerskapet i Wisby upplifva den feniciska prinsessan Dido's verldsbekanta list, hvilken dessutom redan i Norden af Ragnar Lodbrok's son Ivar Benlös på Englands kust med framgång varit repeterad, såsom sagor förmäla.

På 1760-talet funnos ännu ruiner qvar af Kalfskinshusets murar, bland hvilka sågos vackra kolonner utaf huggen och slipad Gotlands-marmor. När det ofvannämnda Kronobränneriet skulle uppföras, år 1776, togs från dessa ruiner huggen sten, och delar af kolonnerna stodo länge såsom prydnader i muren kring den terrass, som framför Bränneriet mot gatan innehöll en större vattenbassäng. Terrassen har för några år sedan onödigtvis blifvit borttagen, och borttagaren erhöll af stadens styrelse kolonn-fragmenterna såsom belöning för besväret, och dessa fragmenter förde han till sin gård på landet (Bjers' i Westerhejde). Dessa sålunda förskingrade stenar äro numera det enda, som ofvan jord finnes qvar af en byggnad, hvars prakt och storhet högligen prisas i Medeltidens danska krönikor — en byggnad, der konungar residerat och der Wisby' köpmans-gille hållit sina rådslag. — Under jord finnas ännu lemningar, som snikenheten och okunnigheten icke mäktat rubba. När på 1840-talet det s. k. Appeltofft'ska trähuset uppbygdes, kommo vid grundvalens gräfning öfre delarna af väldiga och vackra hvalfbågar i dagen, men blefvo snart af nya murar betäckta. Dessa bågar tillhöra det fordna Kalfskinshusets underjordiska våning, som omslöt 11 stora källare, i hvilka på 1700-talet Kronans skattetjära en tid förvarades.

Ett litet stycke längre fram till höger se vi åter ett gammalt hanseatiskt borgarehus, det nuvarande

Stads-Apoteket,

som är det bästa exemplaret af Medeltidens borgerliga byggnads-stil i Wisby, och som derföre förtjenar en kort skildring. Husets vestra, utåt gatan stående gafvel är $14\frac{1}{8}$ aln bred; invändigt är nedra våningen 11 alnar bred, täckt med korshvalf, som hvila på en rad i midten stående runda pelare, 18 tum i tvärlinie, och med bladsmyckade kapitäler. Dessa pelare, hvilkas höjd öfver nuvarande brädgolfvet är $1\frac{3}{4}$ aln, börja, simpla och grofva, i källarvåningen, der fiskdammar finnas. Husets höjd till takfoten (eller öfversta fönster-raden å gafveln) är 24 alnar, och muren är deruppe $1\frac{5}{12}$ och nederst i dörren vid gatan $2\frac{1}{4}$ aln tjock. Öfversta loftsvåningen täckes af ett spetsigt tunnhvalf, hvarpå kroppås-taket med bibehållna s. k. »munktegel» omedelbart hvilar. De ursprungliga rund- och spetsbågiga eller rätvinkliga fönstren äro i sednare tid förändrade eller tillmurade. Öfra delen af gafvelmuren har på hvardera sidan 2:ne trappstegs-likt uppstigande krenåer och öfverst 3:ne sådana i jemnbredd, af hvilka den medlersta prydes med en toppsten. Gafveln af detta hus är aftecknad på taflan »Wisby från norra batteriet». —

Strandgatan löper vidare fram förbi Wickman's Bayerska Bryggeri, beläget der den af liffländska köpmän uppbyggda **S:t Jakobs-kyrkan** med sitt **Nunne-kloster** fordom låg. Af kyrka och kloster finnes numera intet spår. Förbi Bryggeriet går en gata upp till »*Specks-rum*», en aflång öppen plats, vid hvars södra sida det lilla trähus*) är beläget, i hvilket Gotlands mest berömde son, *Kristoffer Polhem*, föddes d. 18 Nov. år 1661. Förbi »*Fiskare-porten*» och tornet »*Silfverhättan*» (vanligen: »Kruttornet»), till venster, går Strandgatan sedan in i den s. k. Fiskare-roten, och mötes i dennas norra hörn af »*Student-Alléen*» och »*D. B. W:s park-anläggning*».

Närheten till hamnen, Kalfskinshuset (Börsen), och Wisborg's slott har säkert gjort Strandgatan, hvars utförliga topografi vi meddelat, till den förnämsta handels-gatan: denna vesterlång-gata var Wisby »City». De talrika qvarstående hanse-husen med sina många källare, lofter och magasiner bestyrka denna förmodan. Finge man för några ögonblick flytta sig 600 år tillbaka, och då se denna gata, hvimlande af infödda och utländska Hanseater, af köpstadsmän och handelssvenner från Sverige, Danmark, Wendiska städerna, Rhen-trakterna, Nederländerna och England, från Nowgorod och Ryssland, från Byzants och Österlandet, i brokig blandning med Munkar i olika ordens-drägter, Pilgrimer och Riddare, Wäringar och Krigare —

*) Detta hus eges nu af Skräddare-enkan Stengård.

under sorlet af det in- och ut-ländska Sjöfolket vid hamnen, och under det att klockorna i stadens sexton kyrkor ringde till Mässan! Detta hvimmel och sorl har försvunnit, och Wisby med sina ruiner ligger qvar såsom en stor minnes-bok, i hvilken dessa framfarna slägten tecknat i stenstil — icke sina namn, men sina idéer, sina behof, sina strider och sitt fall, sin tacksägelse och sina själars förhoppning. —

Efter den långa vandringen bland stadens förnämsta fornminnen, der författaren kanske ofta varit en tröttande, möjligen ock en ofta halfkunnig cicerone, bjuder oss nu »Student-alléen» på hvila i den begynnande poppellunden vid »*Murfallet*». I sommarqvällens fägring och frid se vi här en tafla, som för Wisby och vestkusten är egendomlig — taflan af himmelens eviga hvalf öfver det böljande hafvet — en tafla oförvandlad och lika praktfull som den var för de slägten, hvilka böljade å de nu ödsliga gatorna, och hvilka bodde och bådo i de hus och tempelhvalf, vi nyss sett af tiden så skoningslöst förvandlade. Framför oss, så långt ögat når, skåda vi det fria, friska hafvet, som än ter sig så mildt och än så vildt, men alltid fullt af majestät. Hvem mäktar väl att skildra dess rörliga, hvarje dag så olika och på dagens olika stunder nästan ständigt skiftande lynne, dess leende så tjusningsrikt, dess vrede så fasansfull? Men skönast är hafvet, när en blid afton andas öfver det slumrande djupet, och det gyllene sol-ljuset ligger dallrande öfver den oändliga vattenspegeln, på hvars blanka yta här och der synas några matta strimmor, de lekande hafsflägtarnas lätta spår. För hvarje öbo är denna tafla outsägligt kär, och han förstår så väl, hvarföre Xenophon's, vid Greklands haf och vikar uppvuxna krigare, efter vandringen inne i Mindre Asiens högland, vid återseendet af hafvet brusto i tårar och fröjderop under inbördes omfamningar. Och hur gerna hvilar icke den gotländske öbons blick öfver detta haf, som på engång afskiljer och förenar honom med den öfriga verlden, — som varit medlet till hans förfäders makt och rikedom, — som gömmer i sitt djup så många hemligheter och sagor, som ännu med hämnande stränghet invid Carlsöns korallklippor rufvar öfver Kung Waldemar's år 1361 sjunkna röfvarskepp, med dess last af tempelskatter och klenoder, och som på redden af Wisby, i de utåt sluttande trappstegs-lika afsatserna gömmer Danmarks och Lübecks år 1566 begrafna flottor, — detta haf, som för så mången af Gotlands söner är hans hela verld, hans valplats och till slut kanske hans kalla graf. Dess böljors musik har varit hans vaggsång, dess friska luft har spridt sin svalka öfver hans ungdoms lekar och hans manna-ålders mödor. Med de hvita seglen, som derute komma och gå, ha' barnets tankar gjort sin första långresa till de fjerran drömda landen. I stiltie och i storm har han burits på dess starka arm, och då förstått, att också

"Vårt lif är en våg,
Som röres en tid"

och som sedan »lägger sig ned till ro» i oändlighetens djup. Och när solen sjunker ned i hafvets sköt', hvilken pensel har väl färg, hvilken tunga har ord, hvilket strängaspel har toner för att måla detta skådespel? De fina, fantastiska molnfigurerna brinna med kanter af purpur och guld; ett silfverskir, ett rosenskimmer, ett färgspel, för hvilket språket icke eger något namn, darrar öfver himmel och haf. Mellan den glödande sol-kulan och stranden ligger på vattenytan solskenet i en bred linie, lik en af rubiner och kristaller gnistrande väg, af hvars större eller mindre bredd fiskaren profeterar den kommande dagens vind, liksom han af skyarnas färg och form med temlig säkerhet vet, om morgondagen blir stormig, regnig, eller lugn och klar. Och någon gång händer det, att en tät molnslöja plötsligt stiger fram för sjelfva sol-kulan, men den långa, smala reflexen dröjer qvar, och den som, ovan med solnedgångens outtömligt rika skådespel, först då finge se detta underbara ljus-fenomen, som är snarlikt en på stranden högrest purpurpelare, skulle ha' svårt att förstå, hur den flammande pelaren tillkommit. Men om intet moln döljer den sjunkande solen, så se vi, hur hennes form vexlar, allt närmare hon nalkas horizonten: än är hon en cirkel, och än en oval, än delar hon sig i tvenne smala bälten, som snart åter smälta tillsammans. Och redan är solens nedra hälft dold af vattenranden, men den öfra glöder nu i starkare purpur, nästan lik en öppen rundbågig port, hvarigenom utstrålar en glimt af den himmelrikets herrlighet, för hvilken seraferna derinne med vingarna skyla sina fromma anleten. Nästa ögonblick är skådespelet fullbordadt: de skimrande skyarna blekna mer och mer, och snart tindra stjernorna fram ur det dunkla flor, som natten breder öfver den somnande naturen. Hvem har väl i dessa dagens och ljusets sista stunder, hvilka så sjelfmant påminna om slutet af menniskans egen lefnadsdag och om undergången af all mensklig herrlighet, kunnat skåda allt detta utan ödmjuka och tysta tankar, utan ett stilla svärmeri, utan att hafva diktat ett slags »Solsång» på sitt eget hjertas rikare eller enklare ton-art?

Rätta ståndpunkten för att se och förstå skådespelet af solens nedgång, är — såsom här — på gruset af dödliges storverk, bland ruinerna af en makt, som haft sin morgon, sin middags-höjd och sin afton-slockning. Men solen, som gått ned, går åter upp, och det blir en ny dag. Sådan är naturens eviga föryngring och oförgängliga rikedom. Men det som menniskors rikedom har skapat, dess tid är afmätt, och när det faller, faller det i förgängliga spilror.

Bara' Öde.

Så kallas i folkspråket den öde och förfallna kyrkan i Bara' socken, belägen omkring $2\frac{3}{4}$ mil öster ut från Wisby.

Enligt gamla sägner skall denna kyrka hafva varit mycket oroad samt till och med slutligen blifvit förstörd af troll, som bodde i den närbelägna kullen, »Bara' berg» kallad *). Denna kulle har under hedna-tiden varit ett af Gotlands mest besökta offerställen **). Vid kullens fot var en ryktbar offerkälla, och uppe på kullen stod ett heligt Ask-träd, enligt sagan, grönskande både vinter och sommar och föremål för mycken dyrkan. Detta träd, som under namn af »Bara-asken», var vida beryktadt, lät Herr Ivar Axelsson Tott, under det han (1454—90) var Befallningsman på Gotland, på 1450-talet flytta inom Wisborgs slotts murar, der det dock strax förvissnade. På kullen upprestes sedan ett stort kors af ek, vid hvilket man plägade offra för att återfå bortkommen boskap, hvilken då alltid sades komma till rätta. Denna offerplägsed bibehöll sig länge under kristna tiden: man strömmade dit från flera kyrksocknar, och lade der sina håfvor, bestående af penningar, ull och andra saker, som allt användes till kyrkans behof, och ännu i dag understundom lärer vidskepligheten, på hedniskt vis offra å Bara' berg.

Bara' kyrka lärer redan före Reformationen varit förfallen. År 1588 begärde sockenboarna hos Domkapitlet att få gudstjenst i kyrkan, hvilken en tid stått öde, men fingo det svar, att »när bönderna åter upprättat kyrkan med klocka och mässekläder, ville Bispen åter inviga henne; dock skulle de taga sig till vara för det afguderi, som der hade varit från gamla dagar». Af socknen begagnas ännu kyrkogården till begrafningar, och en liten klocka hänger derför i en glugg å vestra kyrkmuren.

*) Synes till venster å Säve's tafla.

**) Dylika offerställen hafva varit: Wi (der sedan Wisby anlades), Atlingbo, Tingstäde, Fardhem, Kräklingbo, Eskelhem, Walstena, Ardre och Bro. Om det sistnämnda stället, som först var vida ryktbart för sin offerkälla och der sedan en kristen kyrka — rik på sköna arkitektoniska detaljer och på underbara Medeltids-minnen — blifvit uppförd, må här i förbigående nämnas, att gåfvor årligen dit inflyta, dels från tillfrisknade sjuklingar, dels från räddade sjöfarande, ej blott från Gotland utan ock från det öfriga Sverige, till och med från utländska orter. Vissa år hafva de på detta sätt influtna gåfvorna belupit sig till några och sjuttio Rdr Bko. Ofta när Skolmästaren öppnar kyrkporten, ligger en sedel eller ett utländskt silfvermynt mellan dörren och tröskelstenen instucket af någon förbivandrande sjöman, som lyckligen återvändt till hembygden efter äfventyr och faror på Östersjön eller Vesterhafvet. Det är en qvarlefva i folktron af Katholicismens lära om tillfyllestgörelsen af yttre goda verk och allmosor till kyrkan: det är en slags helgonadyrkan midt i ett tidehvarf, hvilket dock till och med förgätit helgonets namn, och hvilket — såsom här i Bro — flyttat dess heliga bild från altaret till en skräpvrå på tornhvalfvet. —

Kyrkan är utvändigt 34 alnar lång, i vestra yttermuren $17\frac{1}{4}$ aln bred; murarna äro 2 alnar tjocka och nu omkring 12 d:o höga. Särdeles vackert är det ännu oskadade, fina, spetsbågiga chorfönstret i den östra raka altarväggen: detta fönster har öfverst i ogiven en rundel med fyrbladig rosett, understödd af tvenne raka sidostöd samt tvenne dubbla halfva cirkelbågar, hvarunder fönstret varit genom fina pelare tredeladt.

I hörnena af kyrkogårdsmuren äro, med vänlig omsorg, stycken af den förstörda hufvudportalens ornamenter inlagda, och på ett annat ställe af samma mur är ett vigvattens-kärl af sten instucket.

För Bara' kyrka har Strelow's Krönika byggnads-året 1091. »Tro det den som vill», tillägger vanligen Biskop Göran Wallin i sina »Gotländska Samlingar» (1747—76) vid anförandet af de Strelow'ska årtalen.

Bara' socken, annex till Hörsne (konsistorielt pastorat, 3:dje klassen) i Wisby stifts Medeltreding. Hörsne' och Bara' socknar tillsammans hade år 1855 en folkmängd af 406 personer, och bestå af $17\frac{5}{8}$ hemman (enligt 1795 års Jordabok). Gårdarna i Bara heta: Hallbjers, Sudergårda, Anderse, Nederbjers, Simunde och Hoffmans. —

Rättelser och Tillägg,

som före läsningen benäget torde observeras.

Sid. 5, 1:a spalten, 4:e raden nedifrån står: Lübeckarnes brèche 1509; läs: **1525**. — Sid. 7, 2:a sp., 8:e r nedifrån står: reta; läs: ret. — Sid. 10, 1:a sp., 8:e r. nedifrån står: Juvenis; läs: Juvenes. — Sid. 11, 1:a sp., 4:e r. uppifrån står: mellen; läs: mellan. — Sid. 14, 1:a sp., 3:e r. nedifrån står om Catharina-tornets reparation år 1858, »till sitt yttre», läs: till sitt yttre *och inre*. — Sid. 16, 1:a sp. 6:e r. uppifrån står: in id; läs: invid. — Sid. 16, 2:a sp., 2:a och 4:e raderna uppifrån står: upp på; läs: upp till. — Sid. 23, 2:a sp., 18:e r. nedifrån står: och sednast församlade R. Ständer, som till . . . .; läs: och Riksens Ständer, som vid riksdagen 1847—48 till . . . . — Sid. 26, 2:a sp., 11:e r. nedifrån står: från nordvestra hörntornet; läs: från antingen nordvestra hörntornet (egentligen »Turris Cames») eller från det ej långt derifrån belägna Kruttornet (eg. »Silfverhättan»). — Sid. 28, 2:a sp., 16:e r. uppifrån står: Halls-huk; läs: Stenkyrke-huk. — Sid. 30, 2:a sp., 15:e r. uppifrån står: »Underkeppet», läs: *Underskeppet*. — Sid. 32, 1:a sp., 2:a r. uppifrån står: renoverede».; läs: renoverede»? — Sid. 40, 2:a sp., 17:e r. nedifrån står om Toppstenarna: i höjd; läs: i längd. — På några ställen står »Thriumf», läs: *Triumf*. — Andra bokstafsfel torde af läsaren benäget ursägtas.

Tillägg till **IV. S:t Catharina:** utbyggnaden för gamla Tornet, hvilken är smalare än kyrkan, står icke midtför kyrkans vestra del; dess södra sida bildar med kyrkans södra sida en rät linie, hvadan en del af kyrkans vestra mur är utåt synlig. — Inuti den mur, som afskiljer kyrkan från nyssnämnda utbyggnad, står en åttkantig pelare inmurad, hvilket bör nämnas såsom stöd för den sid. 12 uttalade förmodan, att man tyckes hafva ämnat göra kyrkan längre mot Vester. — Genom i Sept. 1858 gjorda gräfningar uti det sid. 11 omtalade underjordiska hvalfvet i södra sidoskeppet, har befunnits, att den förmodade port, som ansågs leda in under mellanskeppet, endast är en djup nisch i muren. — Sid. 11 är chorfönstrens bredd i medeltal upptagen till »omkring 2 alnar»; men borde vidlyftigare heta: deras bredd varierar mellan 2 alnar 11 tum, 2 alnar $10\frac{1}{2}$ tum och 1 aln. $13\frac{1}{2}$ tum.

GOTLAND och WISBY

i

TAFLOR.

TECKNINGAR
AF
P. A. Säve,
Phil. Mag.

TEXT
AF
C. J. Bergman,
Phil. Mag.

LITHOGRAFI
AF
Em. Bärentzen & Comp.
i Köpenhamn.

4:de och 5:te Häftena:

S:t Drotten. S:t Olof. Norra och Östra Muren. S:t Clemens. Helig-Ands-Kyrkan. S:t Hans.

STOCKHOLM.
ALBERT BONNIERS FÖRLAG.

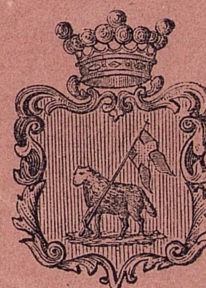
Subscriptionspris för detta dubbelhäfte 2 R:dr 32 sk. B:ko.

STOCKHOLM. HÖRBERGSKA BOKTRYCKERIET, 1857.

i sju häften.

Gotlands Vapen.

